

2255

Մ. ԱՐԵՂԵԱՆ

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ
ԿԱՆՈՆՆԵՐՈՎ ԵՒ ԲՍՈՍՑՈՒՑԱԿՈՎ

ԶՈՐԻՈՐԿ ՏԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՇԱԿԱՄ ԵՒ ԸՆԴԱՐՁԱԿԱՄ

491.99-5

Ա-13

Վ. ԱՐԵՂԵԱՆ

Ղեկավար՝ Թադևոս Մայր Աթոռի Ս. Դավթիս

1913

Զ. Մ. Բա

Հ. ԲԱՆԻՍԻ

ՏԱՐԱԿԱՆ ԲԵՐԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՒՆԴԱԿԱՆ
ՊԱՐԵՍԵՐԻ ԵՎ ՄԱՐԶԱՆԵՐԻ

ՏԱՐԱԿԱՆ ԲԵՐԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՐԶԱՆԵՐԻ ԵՎ ՊԱՐԵՍԵՐԻ

Հ. ԲԱՆԻՍԻ

ՏԱՐԱԿԱՆ ԲԵՐԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

2010

491.99-5

Ա. 13

Մ. ԱՔԵՂԵԱՆ

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ

ԿԱՆՈՆԵՐՈՎ ԵՒ ԲԱՌԱՅՈՒՅՄԱԿՈՎ

ՁՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

182002

ՄՇԱԿԱԾ ԵՒ ԸՆԴԱՐՁԱԿԱԾ

Վ. ՊԱՐԵԱՅԱՆ

Երևանի տպարանի Մայր Աթոռի Մ. Եջմիածնի

1913

Այս դասադրքի նիւթը բոլորովին համապատասխան է ծխական դպրոցների ծրագրին և պետական միջնակարգ դպրոցների ուսուց լիզուի քերականութեան ծաւալին:

Առաջին հատումը, որ վերաբերում է գլխաւորապէս ուղղագրութեան, վերին պատրաստական դասարանի (երրորդ տարուայ ուսում) դասընթացն է. երկրորդ հատումը սահմանուած է առաջին դասարանի համար, իսկ երրորդ և Չորրորդ հատումները յաջորդ դասարանների համար: Երրորդ հատումը մէջ՝ ուսուց լիզուի վարժապետների ցանկութեան համեմատ՝ առաջ է դրուած հայցական հոլովի ուսումը. իսկ Չորրորդ հատումը մէջ աշխատել ենք առ շարահիւսութեան (սինտաքսիսի) ամփոփ ուսումնաորով և համառօտ ծաւալով ամբողջանում է քերականական ուսումը, և մեր ծխական դպրոցների համար, կարծում ենք, այս ծաւալը նոյն իսկ աւելի է և ոչ պակաս, իսկ միջնակարգ դպրոցների համար՝ շատ բաւական:

Այս չորրորդ տպագրութեան մէջ դուրս ձգեցինք ուղղագրութեան վարժութիւնների համար դրուած հատ հատ խօսքերը. որովհետեւ արդէն հրատարակուած են մեր «Ուղղագրական յօդուածները» (Գալլի և դալլի պատահարներ, երկրորդ տպ. Թիֆլիս 1913) և մեր ուղղագրական ձեռագիր յօդուածները (Գրագէտ, երեք գրքոյկ, Ա. Արեղեանի և Մ. Մատենճեանի հետ), որոնցից և կարող են օգտուել թէ ուսուցիչներն և թէ աշակերտները: Դրա փոխանակ աւելացրած ենք մի քանի ուղղագրական կանոններ, ընդարձակուած է բառակազմութիւնն. իսկ Շարահիւսութեան մէջ՝ կարևոր է համարուել դնել ծանօթութիւն համաստորագաս խօսքերի մասին:

Մ. Ա.

15439-Մ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ

ՀՆՁԻՒՆ, ՏԱՌ ԵՒ ՎԱՆԿ

ԼԵԶՈՒԻ ԲԱՂԱԴՐԻՉ ՄԱՍԵՐԸ.

1.

Խօսելիս մեր մտքերն ենք յայանում ուրիշներին բառերով: Խօսքը կամ նախադասութիւնը մտածութեան արտայայտութիւնն է բառերով:

Խօսքը կազմուած է մի կամ մի քանի բառից: Օրինակ՝ գնացի մի բառ և մի խօսք է. իսկ ես այսօր գնացի գրօնները չորս բառ և մի խօսք է:

Բառը կազմուած է մի կամ մի քանի վանկից: Օրինակ՝ պատ բառը միավանկ է, իսկ քաղաք բառը երկու վանկանի: Ամեն վանկ արտասանուած է մի անգամից, մի շնչով: Միավանկ բառերն ուրեմն արտասանուած են մի անգամից, իսկ բազմավանկ բառերն արտասանուած են վանկ վանկ, այսինքն քանի վանկ կայ բառի մէջ, բառն այնքան մասի է բաժանուած: Օրինակ՝ դասարան երեք վանկանի բառն արտասանուած է՝ դա-սա-րան:

Վանկը կազմուած է մի կամ մի քանի հնչիւնից: Օրինակ՝ ա-րա-րաժ բառի առաջին վանկը՝ ա մի հնչիւն է, երկրորդ վանկը՝ րա երկու հնչիւն է, իսկ երրորդ վանկը՝ ռաժ երեք հնչիւն է:

Հնչիւնները լեզուի ամենապարզ բաղադրիչ մասերն են, որոնք նոր մասերի չեն վերածուած:

32857-Ա.Ե.

Օրինակ՝ Մեղնից շատ առաջ կար մի թագաւորը—Մի խօսք
կազմուած վեց բառից։ Առաջին բառ մեղնից, երկու վանկանի՝
մեղ-նից։ Առաջին վանկ մեղ, կազմուած երեք հնչիւնից՝ մ, ե, ղ •
երկրորդ վանկ նից, կազմուած երեք հնչիւնից՝ ն, ի, ց։ Երկրորդ
բառ շատ, միավանկ, կազմուած երեք հնչիւնից՝ շ, ա, տ։ Երրորդ
բառ առաջ, երկու վանկանի՝ ա-ռաջ, Առաջին վանկ ա, կազմուած
մի հնչիւնից և այլն։

2.

Ամէն բան, որ ասում, խօսում ենք, կարելի է նշան-
ներով զբեւ և կարգաւ: Հնչիւնների նշանագրերն ասում
են զիր կամ տառ: Հնչիւններն արտասանւում են և լսւում,
իսկ տառերը գրւում կամ տպւում են և կարդացւում:

Ամեն տառ ունի երկու ձև՝ մեծատառ (գլխատառ, գլխագիր) և փոքրատառ:

Տառերի սովորական շարքը կոչւում է այբուբեն։
Հայոց լեզուի այբուբենն ունի 38 տառ, որ են՝

[illegible]

Այս տառերից զատ կայ հաև և հշանագիրը, որ կազմուած է եւ տառերի միութիւնից:

Բացի տառերից կան և հետևեալ նշանները, որոնք առանձին գործածութիւն ունին.

1. Վերջակէտ (.), միջակէտ (.), ստորակէտ (,), բութ ('):

2. Շեշտ (°), հարցական նշան (°), բացառական նշան կամ երկար (°):

3. Չափերա (« »), փակագլիժ (), գլիժ (—), ևն-
թափնայ (~):

ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:—Վերնագիրները սովորաբար տպւում են մեծատառով: Գլխատառով սկսւում են՝ գրուածքի, տողագլուխների ու ռտանաւորների սողերի սկզբի բառերը, ինչպէս և վերջակէտից յետոյ եկող առաջին բառերը:

3.

Վասնկը կազմւում է մի կամ մի քանի հնչիւնից:

Չայնաւորը կոչւում են այն հնչիւնները, որոնք մենակ, առանց ուրիշ հնչիւնի, կարող են վանկ կազմել. իսկ ըստ ղաճայն աւուում են այն հնչիւնները, որոնք մենակ չեն կարող վանկ կազմել: Վանկի էական մասը ձայնաւորն է. առանց ձայնաւորի վանկ չկայ: Բաղաձայնները մենակ կամ ուրիշ բաղաձայնների հետ կցւում են որեւէ ձայնաւորի առաջից կամ ետեից և միասին կազմում են մի վանկ: Օրինակ՝ ա-զաւտ բառի առաջին վանկը մի հնչիւն է՝ ա ձայնաւոր. իսկ երկրորդ վանկը երեք հնչիւն է՝ մի-ջին ա ձայնաւոր, որին առաջից միացած է զ բաղաձայնը, իսկ ետեից տ բաղաձայնը:

Չայնաւոր և բաղաձայն հնչիւնների նշաններն ևս աւելում են ձայնաւոր և բաղաձայն տառեր:

Չափաւոր հնչիւններն են՝ ա, է, ը, ի, օ, ու։

Ու հնչիւնի համար առանձին տառ չկայ այբբենա-
բանում, այլ գրւում է ու երկատուով: Իսկ է և օ հնչիւն-
ների համար կան նաև ե և ռ տառերը:

Բաղաձայնի տառերն են՝ բ, գ, դ, ը, թ, ժ, լ, խ, ծ, է, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ, ն, շ, չ, պ, ջ, ու, ս, վ, փ, ք, ֆ:

Դ (ւ) տառը բաղաձայն է վ հնչիւնով, բայց ի տառից յետոյ երբեմն ու ձայնաւորի հնչիւն ունի, ինչպէս՝ հարիւր, միւս բառերի մէջ:

Յ տառը բառերի սկզբում ունի չ տառի հնչիւն, օրինակ՝ յանցանք (= հանցանք)։ Բառերի վերջում գրւում է ա և ո ձայնաւորներից յետոյ և սովորաբար անձայն է քնում, ինչպէս՝ ծառայ, կըզայ, յետոյ։

4.

Յ ԿԻՍԱԾԱՅԻՆ ԵՒ ԵՐԿԻՍԱՐԲԱՌՆԵՐ

Յ տառը բառերի միջում, երբեք և վերջում, ա և ո ձայնաւորներից յետոյ կէս ի ձայնաւորի նշան է և կոչւում է կիսածայն, օրինակ՝ փայտ, այծ, հայ, գոյն, լոյս, ծառայական, գոյութիւն բառերի մէջ։

Յ կիսածայնի հնչիւն ունին նաև և տառը ա, օ ձայնաւորներից առաջ (կեանք, եօթը) և ի տառը ւ (=ու) ձայնաւորից առաջ (իւր, միւս)։

Երբ մի կիսածայն և մի ձայնաւոր միանում և իբրև մի վանկ են արտասանւում, կազմում են երկբարբառ։ Երկբարբառներն են՝ այ (այս, պայծառ, հայ), ոյ (լոյս, գոյն), եա (սենեակ, կեանք), եօ (եօթը, արդեօք), իւ (իւր, հիւսիս)։

Բացի սրանցից՝ բառամիջում երկու ձայնաւորի մէջ ա և ո ձայնաւորներին յետոյ միշտ գրւում է յ կիսածայնը, որ արտասանութեամբ միանում է յաջորդ ձայնաւորին և նրա հետ միասին մի երկբարբառ է կազմում։ Օրինակ՝ հրամայական վա-յելել, ծառայութիւն, գոյութիւն, շոյել։

5

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. Ը ձայնաւորը բառերի սկզբում և վերջում գրւում է (ընծայ, ընկնել, տունը), իսկ միջում սովորաբար չի գրւում։ Օրինակ՝ արտասանւում ենք զըտնել, լըցնել, բայց

գրւում ենք սովորաբար զտնել, լցնել։ Երբեք բառերի սկզբում ևս սկ, սպ, ստ, սփ, սթ, շկ, շպ, շտ, զպ, զգ, բաղաձայններից առաջ լւում է ը ձայնաւորը, բայց սովորաբար չի գրւում։ Օրինակ՝ արտասանւում ենք՝ Այն մարդն ըսպասում է քեզ, բայց գրւում ենք՝ Այն մարդն սպասում է քեզ։

2. Տողադարձ։ Երբ բառն ամբողջ չի տեղաւորւում տողի վերջում, մի մասը տակի տողն ենք տանում, կամ տողադարձ ենք անում։ Այդ ժամանակ տողի վերջում գրւում է ենթամնայ (-) նշանը։

Տողադարձ անելու համար պէտք է բառերը կանոնաւոր կերպով վանկ վանկ արտասանել և ամբողջ վանկը կամ վերի տողում գրել կամ տակի տողը անց կացնել։ Միավանկ բառերը և երկբարբառները կարելի է բաժանել, ուստի յ կիսածայնը յաջորդ ձայնաւորից անբաժան է քնում։

Տողադարձի ժամանակ ը ձայնաւորը միշտ գրւում է իրարուց բաժանուած վանկերի մէջ, ինչպէս՝ զըտ-նել քաղ-ցըր։

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։— 1. Օրինակ՝ Թագաւոր, Թագաւոր։

Թագաւոր, տարի, ծաղիկ, բաժակ, գիշեր, ամիս, ազատել, ուրախ, իրիկուն, աղաչանք։

2. Օրինակ՝ պարտիզպան, պարտիզպան։

Պարտիզպան, սաստիկ, կարկուտ, կարմիր, թոռնիկ, երկու, վախկոտ, աղբիւր, եղբայր, տախտակ, աղգական։

3. Օրինակ՝ մտնել, մըտ-նել։

Մանիկ, գտնել, կտաւ, գրկարաց, շրջապատել, բռնել, պնդել, Թնդանօթ, երկնքից, տղմոտ, խփեց,—սպասել, զգալ, գրօնել,—մանր, ծանր, քաղցր, բարձր, աստղ, արկղ։

4. Օրինակ՝ զարթնել, զարթ-նել։

Չարթնել, վարձկան, որսկան, արտմել, ընկնել, խրտնել, Պարսկաստան, Հնդկաստան։

5. Օրինակ՝ երեւել (=երեւել), ե-րեւել:
երեւել, տերեւից, վերեւում, թեթևութիւն, պարզեւել, թեւաւոր,
արեւածաղիկ, ձևական:

6) Օրինակ՝ հրամայել, հրա-մա-յել:
Հրամայել, հրամայող, հրամայական. վայել, փայտայել,
խնայել, կայարան, կայուն, երկնային, ծովային. գնայել, կարդայել,
խաղայինք, զարմանայինք, դողայինք. ծառայութիւն, ծառայելով,
քահանայութիւն, հայեացք:

7. Օրինակ՝ շոյել, շո-յել:
Շոյել, զոյակահան, զոյութիւն, յարգոյապատիւ, հայհոյանք,
հայհոյել, հոյակապ:

3. Օ և Ո ձայնաւորներ: Ո տառի բուն հնչիւնն է օ.
բայց բառերի սկզբում սովորաբար արտասանւում է իբրեւ
վո (վօ), և այդ դէպքում ամեն անգամ երբ վո (վօ) է
լսում, գրւում է միայն ո տառով, ինչպէս՝ ողորմել, ոլո-
քել, ոզի, ոտ, ողղի բառերի մէջ: Բացառութիւն կազմում
են՝ ուլ, ուլկիանոս, ուլսաննա, ուլսզիս բառերը, որոնց
սկզբի ո-ն արտասանւում է իբրեւ օ, և վրճմակ բառը:

Օ տառով գրուող բառերը համեմատաբար սակաւա-
թիւ են: Տես Ուղղագրական բառացուցակը:

4. Ե և Է ձայնաւորներ: Ե տառի բուն հնչիւնն է է.
բայց բառերի սկզբում սովորաբար արտասանւում է իբրեւ
յե (յէ) երկբարբառ, ինչպէս՝ եզ, եկ, եղբայր բառերի
մէջ: Ամեն անգամ երբ բառի սկզբում յե է լսւում, գրը-
ւում է միայն ե տառով:

Բառերի վերջում միշտ գրւում է միայն է տառը,
օրինակ՝ մարգարէ, բազէ, բոպէ, եթէ, ուտէ, խմէ: Մնա-
ցած դէպքերում է-ով գրուող բառերը համեմատաբար
սակաւաթիւ են: Տես Ուղղագրական բառացուցակը:

Ժովովրդական լեզուի մէջ այ երկբարբառը դառ-
նում է է, օրինակ՝ մայր, մէր, սանամէր,—հայր, հէր,—
եղբայր, ախպէր,—վայր ընկնել, վէր ընկնել,—գայ, գէլ,

ժայռ, ժէռ. ծայր, ծէր. ձայն, ձէն,—Վրայ, վրաս,
վրէս. տղայ, տղադ, տղէդ,—երեխայ, երեխայք, երեխէք.
տղայ, տղայք, տղէք: Այս, Այդ, այն,—էս, էդ, էն:

5. Յ բաղաձայն: Բառերի սկզբում յ տառն արտա-
սանւում է իբրեւ չ բաղաձայն: Յ ով սկսուող բառերը սա-
կաւաթիւ են: Տես Ուղղագրական բառացուցակը:

Յ կիսաձայն: Բառի մէջ ա և ո ձայնաւորներից յե-
տոյ, երբ ետեւից մի ուրեւ ձայնաւոր է գալիս, միշտ գրը-
ւում է յ կիսաձայնը. օրինակ ծառայութիւն, հրամայել,
նայել, զոյակահան, շոյել:

Է, ի, ու ձայնաւորներից յետոյ յ չի գրւում, բացի
էյ, թէյ, հէյ բառերից:

6. Վ հնչիւնը գրւում է վ, և տառերով և ու երկ-
տառով:

1. Վ գրւում է բառերի սկզբում և ո ձայնաւորից
յետոյ. օրինակ՝ վագել, ֆրաս,—ծով, խռովել:

2. Ն (ւ) գրւում է ա, ե, ի, ը ձայնաւորներից յետոյ.
օրինակ՝ ագռաւ, ցաւել, տերեւ, երեւել, թեթևութիւն. (=տե-
րեւ, երեւել, թեթևութիւն), թիւ, հիւանդ, շիւարեւ.
գրւարթ, նրէր:

3. Ու վ հնչիւնով գրւում է բառերի մէջ բաղաձայ-
նից յետոյ և ձայնաւորից առաջ. օրինակ՝ նուէր, պա-
տուէր, ստուեր, Աստուած, յօդուած, խօսուեց, գուարթ:

Այս վ հնչիւն ունեցող ու-ի տեղ միայն ւ (երբեմն
և վ) տառով գրողներ ևս կան:

Երբ վ հնչիւն ունեցող ու-ից առաջ լսւում է ը ձայ-
նաւորը, տողադարձի ժամանակ, ինչպէս և ոտանաւոր-
ների մէջ, գրում են ըւ ձևով, ինչպէս՝ զըւարթ, զը-ւարթ,
նըւէր, նըւէր, գտնըւել: Նոյնպէս գրում են՝ ծըւծուալ,
սըւսուալ, կամ՝ ծըւծըւալ սըւսըւալ:

7. Բ, Գ, Դ, 2, 3 տառերը բառերի մէջ և վերջում յաճախ արտասանուում են ինչպէս փ, ք, թ, ց, չ կամ պ, կ, տ, ծ, ճ. իսկ Պ, Կ, Տ, Ծ, Ժ տառերը՝ ինչպէս ւ, զ, դ, ձ, Զ. օրինակ՝ որը, ծագել, որդի, վարձ, — ամու, ընկեր, ընտիր, նանճ բառերի մէջ:

8. Ղ տառը բաղաձայններից առաջ սովորաբար արտասանուում է իբրեւ խ. օրինակ՝ եղբայր, ողբ, աղջիկ:

9. Խ տառը բաղաձայններից առաջ զբաղում է միայն սակաւաթիւ բառերի մէջ. ինչպէս են՝ ախտ (ցաւ), դրախտ, տախտ, տախտակ, բախտ, լախտ, անխախտ, երախտ, տախտ, տախտակ, բախտ, լախտ, անխախտ, երախտ (որից՝ ապերախտ), ապուխտ, զմրուխտ, ուխտ, պանդուխտ, Սանդուխտ, Խոսրովիդուխտ, խրոխտ, վախճան:

Մնացած բառերի մէջ բաղաձայններից առաջ զբաղում է ղ տառը (աղբատ, թուղթ, քաղցր), եթէ միայն խ տառը չի ընկնում բառի վերջում, ինչպէս վախ, փախ, որոնցից վախկոտ, փախչել, և կամ խ տառից յետոյ մի ձայնաւոր չի գուրս ընկել, օրինակ՝ թախիծ, որից թախածութիւն:

10. Հ տառը մի քանի բառի մէջ ը բաղաձայնից յետոյ սովորաբար չի արտասանուում, ինչպէս՝ շնորհ, շնորհք, շնորհակալ. աշխարհ, աշխարհք, աշխարհական. խոնարհ, խոնարհել. արհամարհել, արհամարհանք. ձանաղարհ:

11. Ռ և Ր բաղաձայններ: Ն բաղաձայնից առաջ զբաղում է ռ, իսկ մնացած բաղաձայններից առաջ՝ ը. օրինակ՝ դառնութիւն, լեռնական, առնէտ. լերդ, արծիւ, արտա—Ր բաղաձայնը կարող է ընկնել և ն-ից առաջ, ինչպէս և միւս բաղաձայններից առաջ ռ ընկնել, երբ երկուսի միջից մի ձայնաւոր է գուրս ընկել. օրինակ՝ զարուն, զար(ու)նանային. վերին, վեր(ի)նատուն. առիթ, առ(ի)թել. այսպէս և՛ կառ-ը, կառապան:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՒԱԾ

ԲՍՈՒ, ԽՕՍՔ ԵՒ ԱՍԱՅՈՒՄԾ.

6.

ԲՍՈՒԵՐԻ ԻՄԱՍՏԸ.

Ամեն բառ ունի մի նշանակութիւն կամ իմաստ:

Մի և նոյն բառը տեղին նայելով կարող է յաճախ մի քանի նշանակութիւն ունենալ կամ տարբեր տարբեր առումներով դործածուել: Օրինակ՝ Այս մարդը սրտի (իսկական իմաստով) հիւանդութիւն ունի: Նա սրտով (քաջ) մարդ է: Մարդու աչք: Պահարանի աչք:

Նոյնանիշ ասուում են այն բառերը, որոնք բոլորովին նոյն նշանակութիւնն ունին. օրինակ՝ գնալ, երթալ. այտ, թուշ:

Համանիշ ասուում են այն բառերը, որոնք նշանակութեամբ իրար նման կամ մօտիկ են. օրինակ՝ զարմանալ, հիանալ, զմայլել:

ԲՍՈՒԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ

7.

ՊԱՐԶ, ԲԱՐԴ ԵՒ ԱԾԱՆՑԱԿԱՆ ԲՍՈՒԵՐ.

Բարդ ասուում են այն բառերը, որոնք կազմուած են երկու բառից. օրինակ՝ թանաքաման, մարդասէր կազմուած են թանաք և աման, մարդ և սէր բառերից:

Ածանցական ասուում են այն բառերը, որոնք կազմուած են մի բառից կամ արմատից և մի ածանցից,

այսինքն մի աննշանակ մասնիկից, որ գրուելով բառի կամ արմատի վրայ սկզբից (նախածանց) կամ վերջից (վերջածանց) նոր բառի նշանակութիւն է տալիս նրան. օրինակ՝ զործ բառից կազմւում են՝ գործել, գործիչ, գործաւոր, անգործ.—զոհ բառից՝ գոհութիւն, դժգոհ,—զիտութիւն, ազիտութիւն:

Պարզ ասւում են այն բառերը, որոնք ոչ բարդ են, ոչ ածանցական, օրինակ՝ մայր, մարդ, ծնծ, շարժ:

Արմատ ասւում է բառերի այն պարզ մասը, որ մենակ չի գործածւում իբրեւ առանձին բառ, այլ ածանցների հետ միացած, կամ ուրիշ բառերի ու արմատների հետ բարդւած: Օրինակ հի արմատից, որ իբրեւ բառ չի գործածւում, կազմւում են՝ հիանալ, հիացում, հիասքանչ, հիասթափութիւն:

Յօդակապ Ա.—Բարդ և ածանցական բառերի երկու բաղադրիչ մասերի մէջ սովորաբար մտնում է ածայնաւորը, որ կոչւում է յօդակապ. օրինակ՝ ազգասէր, զանգակատուն: Երբ երկրորդ բաղադրիչ մասը ձայնաւորով է սկսւում, յօդակապ չի գրւում. օրինակ՝ ազգագուտ, արքայորդի, ջրանցք:

Ձայնափոխութիւն:—Բառակազմութեան ժամանակ երբ բառն աճում է, այսինքն ետեից նոր վանկ կամ վանկեր են աւելանում, վերջին վանկի է, ի, ու ձայնաւորները և եա, եայ, ոյ երկբարբառները սովորաբար փոխւում են:

Վերջին վանկի և միավանկների մէջ՝

1. Է դառնում է ի, օրինակ՝ էգ, իգական. սէր, սիրել. հանդէպ, հանդիպել. հանդէս, հանդիսաւոր:

2. Ի և ու դառնում են ը կամ դուրս են ընկնում. օրինակ՝ բժիշկ, բժըշկել, բժշկել. ամիս, ամսական. լուծ, լըծել, լծել. անասուն, անասնական:

3. Եա դառնում է ե, օրինակ՝ մատեան, մատենագիր:

4. Ոյ դառնում է ու. օրինակ՝ ծոյլ, ծուլանալ:

Բառի վերջում՝

1. Ի բազմավանկ բառերի վերջից երբեմն դուրս է ընկնում, երբեմն յաջորդ ա ձայնաւորից առաջ դառնում է ե և նրա հետ միասին արտասանւում և գրւում է իբրեւ եա երկբարբառ. ինչպէս՝ քարի, քարութիւն. եկեղեցի, եկեղեցական. որդի, որդի-ակ, որդեակ. պատանի, պատանի-ակ, պատանեակ:—Այս եա-ն վերջին վանկից առաջ դառնում է ե. որդիասէր, հոգեկան, բարիարար ձեերի փոխանակ լինում են՝ որդեսէր, հոգեկան, բարերար:

Միավանկ բառերի և շատ բազմավանկների վերջի ի-ն անփոփոխ է մնում, ինչպէս՝ մի, միակ, միութիւն. ձի, ձիաւոր. արի, արիական, արիութիւն, այլ և արութիւն:

2. Ու դառնում է կամ վ (ւ), կամ ըւ, բայց գրութիւնն անփոփոխ ու է մնում. միայն տողադարձի ժամանակ գրւում է ըւ. ինչպէս՝ լեզու. լեզուական. լեզուանի (արտասան. լեզական, լեզանի). լու, լուան, լըւան. ծու. ծուածել, ծըւածել:

3. Եայ դառնում է է, ինչպէս՝ քրիստոնեայ, քրիստոնեական, քրիստոնէութիւն. զործունեայ, զործունէութիւն:

4. Ոյ, այ վերականգնւում են վերջի անձայն յ հընչիւնը, որ արտասանւում է յաջորդ ձայնաւորի հետ. ինչպէս՝ զոյ, զոյութիւն. յարզոյ, յարզոյապատիւ. ծառայ, ծառայական, ծառայութիւն:

Մի քանի բառերի մէջ ի, ու ձայնաւորներն անփոփոխ են մնում. ինչպէս՝ հիմ(ն), հիմնել. հինգ, հինգերորդ, հինգական, բայց հնգեակ, հնգապատիկ. ինն, իններորդ, ութ, ութերորդ. ուխտ, ուխտել, ուխտաւոր. ուղտ, ուղտապան. ուսում(ն), ուսումնական, բայց ուսման կէ:

Նախածանցներ: 1. Բայասական մասնիկներ՝ *ան, ապ, տ, դ, չ, որոնք բացասում են բառի իմաստը կամ մի բանի չլինելն են ցոյց տալիս: Օրինակ՝ անգարդ, անտուն, անփոփոխ, անարժան, ապերախտ, ապօրինի, ապաշնորհ, տգէտ, տծև, տհաս, տկար,—դժբախտ, դժկամակ, դժգոհ, դժմիտ, չտես, չհաս, չաստուած:*

2. Համ ցոյց է տալիս նոյնութիւն, ինչպէս՝ համազօր, համամիտ, համազգի:

Վերջածանցներ՝

1. -ազին, — ցաւազին, ողորմազին:
2. -ազոյն, — լաւազոյն, մեծազոյն, իմաստնազոյն:
3. -ակ, — որդեակ, տնակ, խառնակ, կապուտակ:
4. -ական, — աշխարհական, օգնական, պատմական:
5. -ային, — երկնային, դաշտային, ազգային:
6. -անի, — երկու գոնանի, հինգ աչքանի:
7. -անոց, ոց, — զօրանոց, դպրանոց, դպրոց, ծաղկոց, կթոց, խարտոց, փափսոց, մեկնոց, երեքանոց:
8. -անք, — զրկանք, տանջանք, տառապանք:
9. -արան, — գործարան, երգարան, ննջարան:
10. -արէն, երէն, — հայերէն, ռուսերէն, յունարէն:
11. -ացի, եցի, ցի, — գիւղացի, Մշեցի, Երևանցի:
12. -աւէտ, — հոտաւէտ, ծաղկաւէտ, գինեւէտ:
13. -աւոր, — թագաւոր, ձիւաւոր, հոգեւոր:
14. -եալ, — մեռեալ, անցեալ, անկեալ:
15. -եայ, — ոսկեայ, արծաթեայ, ութամեայ, սևաչեայ, պաշտօնեայ, քրիստոնեայ:
16. -եան, — արեւելեան, Մամիկոնեան:
17. -եղ, — զօրեղ, ուժեղ, հանճարեղ:
18. -եղէն, — ոսկեղէն, կանաչեղէն, մսեղէն:
19. -ենի, — խնձորենի, տանձենի, մայրենի, վայրենի, ոչխարենի, խոզենի:

20. -երորդ, բորդ, — երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ:
21. -ի, — արծաթի, ալյաղղի, աղի:
22. -իկ, — հայրիկ, մասնիկ, պարսիկ, հնգիկ, փոքրիկ, մօտիկ, մեղմիկ, ապառիկ, ուռուցիկ:
23. -ին, — առաջին, վերջին, դիւրին:
24. -իչ, — գրիչ, բրիչ, փրկիչ, նկարիչ:
25. -իւն, — թնդիւն, հնչիւն, սօսափիւն:
26. -ոյթ, ութիւն, — սովորոյթ, սովորութիւն, բնոյթ, բնութիւն, ձանձրոյթ, ձանձրութիւն, հասոյթ, մեծութիւն:
27. -ոտ, ուտ, կոտ, — աւագոտ, աւագութ, փշոտ, մսոտ, ամաչկոտ, բարկացկոտ, պարծենկոտ:
28. -որդ, — ճանապարհորդ, անցորդ, ձախորդ, քառորդ:
29. -ուած, ուածք, ած, — յօդուած, հիւսուածք, զանգուած, նայուածք, գրուածք, արարած, ողորմած:
30. -ուկ, — գոմշուկ, իշուկ, գեղշուկ, գաղտուկ, դիրուկ, կարմրուկ, բանուկ, նորելուկ, հեղուկ, կարուկ:
31. -ունի, — տիրունի, թագունի, վարժունի, իշխանունի:
32. -ում(ն), մունք, — ուսում(ն), ուսմունք, պատահում, պատահմունք, նկատում, նկատմունք, մտածմունք, գոհացում, հարցում:
33. -ուն, — գիտուն, թռչուն, շարժուն, խօսուն:
34. -ուրդ, — խառնուրդ, խորհուրդ, ժողովուրդ:
35. -ուց, — դեղնուց, սպիտակուց:
36. -ստան, — Հայաստան, ծառաստան, այգեստան:

Բացի սրանցից կան և ուրիշ շատ վերջածանցներ: ինչպէս՝ ունի՝ Բագրատունի, արքունի. իք՝ գործիք, չարիք. կի՝ շեշտակի, կողմակի. ան՝ շրջան. խթան. ուստ, առ, նի կի:

Ք ածանց:—Կան բառեր, որոնք սովորաբար գործ են ածուում ք ածանցով. ինչպէս՝ մեղ, մեղք, միտ, միտք. աչ, աչք. շնորհ, շնորհք: Կան բառեր ևս, որոնց համար գործածական է միայն ք ածանցով ձևը. ինչպէս՝ փառք, կառք, խելք, կեանք:

Բառակազմութեան ժամանակ այսպիսի բառերի վերջի ք ածանցը դուրս է ընկնում: օրինակ՝ մեղաւոր, անմեղ. մոաւոր, անմիտ. հրաչեայ, աչեղ, շնորհալի, առատաշնորհ. փառահեղ, անափառ. կառավարել, խելացի, կենարար ևլն:

Սակաւութիւ բաղադրեալ բառերի մէջ միայն մնում է վերջի ք ածանցը. ինչպէս՝ անխելք, անշնորհք (այլ և անշնորհ). անպէտք, պէտքական, աչքարաց, աչքացաւ, ծակաչք ևլն:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել պարզ, բարդ և ածանցական բառերը:

1. Օրինակ՝ ազգազնաս. բարդ բառ, կազմուած ազգ և վնաս բառերից:

2. Օրինակ՝ Թագաւորութիւն. ածանցական բառ, կազմուած Թագաւոր բառից, որ նոյնպէս ածանցական է, կազմուած Թագ բառից:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ.—Ե-ով զրուող բառերից կազմել նոր բառեր՝ ածանցելով կամ բարդելով. օրինակ՝ սէր, սիրել, սիրաբան, սիրալիր. կէս, կիսել, կիսատ, կիսատակառ:

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.—1. Բարդութեան և ածանցման ժամանակ պահուում են երկրորդ բաղադրիչի սկզբի ք, օ, վ, յ տառերը: Օրինակ՝ դասընկեր, հիւրընկալ, խոչընդոտ. — ազգօգուտ, կէսօր, անօդնական, բացօթեայ, անօդէն, ջրօրհնէք. — զրաւաճառ, զօրսալար, կառավարել, արագաւազ, անփնաս, անվարձ, այսպէս և թուովալ, ճլվալ, ծըվալ և այլն, — անյատակ, բազմայաղթ, սեայօն (յօնք բառից), անյագ, սիրայօժար և այլն:

2. Է տառը բառի վերջում՝ ածանցման և բարդութեան ժամանակ մնում է անփոփոխ, օրինակ՝ մարգարէ, մարգարէական, մարգարէութիւն. ըսպէական:

3. Է տառն է գրւում բառավերջի եայ երկբարբառի տեղ. օրինակ՝ քրիստոնեայ, քրիստոնէութիւն. գործունեայ, գործունէութիւն. հրեայ, հրէական, հրէութիւն: Այսպէս և՛ խաբէութիւն, քրէական, քնէած:

4. Է տառով զրւում են նաև՝ անօրէնութիւն, անօրէնութիւն, աւերութիւն, օրէնադիր, վրէժխնդիր, պէտքական, զէշութիւն, ինչպէս և հետևեալ ածանցները՝

լք, — մեռնօրհնէք, արժէք, կողպէք.

Աւետ, ծաղկաւետ, խոտաւետ, հոտաւետ:

Նդէն, կանաչեղէն, մսեղէն, արծաթեղէն:

Նրէն, ևրէն, — հայերէն, ռուսերէն, յունարէն:

5. Դ տառով զրւում են հետևեալ ածանցները՝

Նրորղ, ըրորղ, — երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ, վեցերորդ ևլն:

Որդ, — ճանապարհորդ, անցորդ, որսորդ, քառորդ:

Ուրղ, — խառնուրդ, խորհուրդ, ժողովուրդ:

ԲԱՌԵՐԻ ՏԵՍԸԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ՆՃԱՆԱԿՈՒԹԵԱՆ

8.

ԱՌԱՐԿԱՅ, ՅԱՏԿԱՆԻՇ, ՊԱՐԱԳԱՅ.

Առարկայ տեսնով հասկացւում է ամեն ինչ որ կայ, բնութեան մէջ ինքնուրոյն գոյութիւն ունի, կամ մենք մտածում ենք, թէ ինքնուրոյն գոյութիւն ունի: Բնութեան մէջ ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող բաները առարկաներ են: Գոյութեան կամ ֆիզիկական առարկաներ. զրանք նիւթական բաներ են: Երբեք կամ մեր զգա-

յարանները տակ: Օրինակ դատարանում տեսնում ենք՝ սեղան, աթոռ, դրասեղաններ, նստարաններ, պատեր, դուռ, յատակ, աշակերտներ և այլն: Իսկ այն առարկաները, որ մենք մտածում ենք իրրե ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող բաներ, ասւում են վերացական առարկաներ. դրանք նիւթական չեն և չեն ընկնում մեր դատարանների տակ. այլ միայն մտքով իմանում ենք, թէ կան: Օրինակ՝ քաջութիւն, հիւանդութիւն, չարչարանք, փառք:

Ամեն առարկայ ունի իր ստորոգելները կամ յատկանիշները. որոնք չեն մտածւում իրրե ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող, այլ իրրե առարկայից անբաժան, առարկայի բնութեան մէջ մշտապէս կամ ժամանակաւոր կերպով գտնուած մի որպիսութիւն, զործողութիւն կամ դրութիւն: Օրինակ՝ փողոցում տեսնում ենք մի ձի, այդ ձին կարող է լինել սպիտակ կամ սև, կանգնած կամ վազող, գէր կամ վտիտ և այլն. և մենք ասում ենք՝ սպիտակ ձի, վազող ձի, գէր ձի և այլն: Սպիտակ, վազող, գէր ևլն. ձիու յատկանիշներն են:

Ինչպէս առարկաներն ունին իրենց զանազան յատկանիշները, նոյնպէս և յատկանիշը կարող է ունենալ իր առանձին յատկանիշները կամ պարագաները. օրինակ՝ սպիտակ ձին կարող է լինել՝ շատ սպիտակ, քիչ սպիտակ, բոլորովին սպիտակ. վազող ձին կարող է լինել՝ արագ վազող, առաջ վազող, յետ վազող: Շատ, քիչ, բոլորովին, արագ, առաջ, յետ՝ ոչ թէ առարկայի, ձիու, շատ, քիչ, բոլորովին, արագ, առաջ, յետ յատկանիշների յատկանիշը կամ պարագան:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ:—Դիտել առարկաներ, նրանց յատկանիշները և յատկանիշի պարագաները: 1. Թուղթ, — սպիտակ թուղթ, և յատկանիշի պարագաները: 1. Թուղթ, — սպիտակ թուղթ, շատ սպիտակ թուղթ: — Աշակերտ, — ջանասէր աշակերտ, — չափազանց ջանասէր աշակերտ: — Բար, — պինդ քար, խիստ պինդ քար: Թուղթը սպիտակ է, — թուղթը շատ սպիտակ է: — Աշակերտը ջանասէր է, — աշակերտը չափազանց ջանասէր է: — Բարը պինդ է, — քարը խիստ պինդ է:

2. Զուր, — հոսող ջուր, — դանդաղ հոսող ջուր. — ջուրը հոսող է. ջուրը դանդաղ հոսող է: Զի, — վազող ձի, արագ վազող ձի. — ձին վազող է, — ձին արագ վազող է:

3. Երեխայ, — քնած երեխայ, — խորը քնած երեխայ, — երեխան քնած է, — երեխան խորը քնած է:

9. ԴՈՅՍԿԱՆ, ԱԾԱԿԱՆ, ՄԱԿԱՅ.

Դոյական կոչւում են այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս որեւէ առարկայ, լինի մարդ, կենդանի, թէ մի ուրիշ բան: Օրինակ՝ աշակերտ, ձի, քար:

Ածական ասւում են այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս առարկայի յատկանիշ, այսինքն ինչպիսի, քանի, որքան, որը և այլն լինելը: Օրինակ՝ ջանասէր (աշակերտ), կարմիր (ձի), պինդ (քար), շատ (մարդ):

Թիւ ու համարք ցոյց տուող ածականներն ասւում են թուական. օրինակ՝ մէկ, երկու, երեք, չորս և այլն. կամ առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ և այլն:

Մակբայ կոչւում են այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս յատկանիշի յատկանիշ կամ պարագայ: Օրինակ՝ շատ ջանասէր (աշակերտ), արագ վազող (ձի), խիստ պինդ (քար):

Միևնոյն բառը, երբ առարկայի յատկանիշ է ցոյց տալիս, ածական է. օրինակ՝ խիստ մարդ, սաստիկ քամի. իսկ երբ յատկանիշի յատկանիշ է ցոյց տալիս, մակբայ է. օրինակ՝ խիստ բարի (մարդ), սաստիկ պինդ (քամի):

10.

ՅԱՏՈՒԿ ԵՒ ՀԱՍՍՐԱԿ ԱՆՈՒՆ

Յատուկ անուն ասւում են այն գոյականները, որոնք ցոյց են տալիս մի հատ առարկայ առանձին վերցրած, այս ինչ կամ այն ինչ առարկան միայն:

Հասարակ անուն ասւում են այն գոյականները, որոնք կարող են տրուել թէ նոյն տեսակի բոլոր առարկաներին և թէ նրանցից մէկին միայն: Օրինակ՝ Նրասիւ և զետ բառերից Նրասիւ յատուկ անուն է, իսկ զետ՝ հասարակ անուն. Նրասիւ կոչւում է գետերից մէկը միայն

առանձին վերցրած. իսկ գետ կարող են կոչուել թէ բոլոր նոյն տեսակի գնացկան ջրերը և թէ նրանցից մէկը, այս ինչ կամ այն ինչ գետը: Այսպէս հասարակ անուն են՝ վանք, լեռ, աշխարհ, թագաւոր, իսկ Էջմիածին, Մասիս, Հայաստան, Տիգրան յատուկ անուն են:

ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:— 1. Գլխատառ.— Յատուկ անուններն ու նրանցից անբաժան մականունները և իբրև յատուկ անուն առնուած բառերը սկսւում են գլխատառով: Յատուկ անուն են.

1. Աստուած բառը և նոյն իմաստով առնուած բառերը՝ Արարիչ, Տէր, Նախախնամութիւն.

2. Հեթանոսական աստուածների անունները՝ Արամազդ, Վահագն, Անահիտ.

3. Անձերի անունները՝ Ներսէս, Յովսէփ, Աշոտ Երկաթ, Մեծն Տիգրան, Ղազար Փարպեցի, Արաաշէս Երկրորդ.

4. Աշխարհադրական անունները՝ Մասիս, Եփրատ, Ռուսաստան, Երևան, Սև ծով, Ալպեան լեռներ.

5. Գրուածքների անունների առաջին բառերը. օրինակ՝ Նա շաբաթ երեկոները եկեղեցում «Լոյս գուարթ» էր երգում: Կարգացէ՛լ ես Ծերենցի «Երկունք իններորդ դարու» վէպը:

2. Անձայն Յ.— Հասարակ անունների, ամականների և մականների վերջում ա և ո տառերից յետոյ գրւում է անձայն յ, ինչպէս՝ փեսայ, ծառայ, արծաթեայ, անխնայ, վրայ, երեկոյ, յետոյ, յարգոյ, ձուլածոյ, ներքոյ:

Յատուկ անունների վերջում ա ձայնաւորից յետոյ յ չի գրւում՝ Աննա, Եւրոպա. իսկ ո ձայնաւորից յետոյ գրւում է՝ Յարոյ, Մարոյ, կամ թէ օ տառով են վերջանում՝ Յարօ, Մարօ:— Առանց յ տառի գրւում են նաև՝ այն, ահա, ապա, հապա, հիմա, համարեա:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ:— Որոշել անունները և նրանց տեսակները բառի տակը գիծ քաշելով և գլխին գրելով հ. ա (հասարակ անուն), յ. ա. (յատուկ անուն): Օրինակ՝ «Երկու աղախին (հ. ա.), Աննան (յ. ա.) և Կոստրինէն (յ. ա.) քաղաք (հ. ա.) էին գնում: Նրանցից ամեն մէկը մի կողով (հ. ա.) խնձոր (հ. ա.) էր տանում»:

11.

ԱՆՈՒԱՆ ԹԻԻԸ

Անուան թիւը երկու տեսակ է՝ եզակի և յոգնակի: Եզակին ցոյց է տալիս մի առարկայ, իսկ յոգնակին՝ մէկից աւելի նոյն տեսակի առարկայ: Օրինակ՝ ծառ եզակի է, իսկ ծառեր՝ յոգնակի:

Յոգնակին կազմւում է եզակի թուի վրայ աւելանալով միավանկ անուններին սովորաբար նր մասնիկը (քար, քարեր), իսկ բազմավանկներին՝ ներ (քաղաք, քաղաքներ): Բազմավանկների վերջի անձայն յ-ն գուրս է ընկնում (ծառայ, ծառաներ): Միավանկ անունների մէջ ի, ու ձայնաւորները սովորաբար փոխւում են ը ձայնաւորի, որ չի գրւում. օրինակ՝ գիրք, զըրքեր, գըրքեր. չաւր, չըրեր, չըր:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:— Կազմել հետեւալ անունների յոգնակին.

1. Օր, հաց, փայտ, պատ, ձեռք, բառ:

2. Միս, գիր, վիզ, գիծ, թուղթ, շուն, թուզ, գունդ:

3. Փողոց, պարտէզ, դպրոց, դասարան:

4. Փեսայ, քահանայ, սատանայ, գաթնայ:

4. Սևահող (սևահողեր), անձրևաջուր, զօրագունդ, քարածայռ, գրատուն, դասագիրք:

6. Մատ (մատներ), ոտ, ձեռ, ախ, դառ, եզ, դուռ, մուկ, լեռ, թռու:

12.

ԱՆՈՒԱՆ ՅՕՂԵՐԸ

Յօղերն են՝ ըս, ըղ, ըն կամ ը (ձայնաւորի վրայ ս, ղ, ն), որոնք մենակ չեն գործածւում, այլ միշտ գըր-

ւում են մի անուան վրայ վերջից, որի հետ և միացած են գրւում: Օրինակ գիրքըս, գիրքըս, գիրքըն կամ գիրքը (սովորական գրութեամբ գիրքս, գիրքդ, գիրքն, կամ գիրքը),—գօտիս, գօտիդ, գօտին:—Յօդերից առաջ անձայն-յն գուրս է ընկնում. ինչպէս՝ տղայ, տղաս, տղագ, տղան:

Յօդերը գրուելով անուան վրայ՝ լրացնում են նրա իմաստը՝ վրան աւելացնելով իրենց նշանակութիւնները, որ են՝

1. Ս (ըս) = իմ, մեր, — այս, — ես, մենք:

2. Դ (ըդ) = քո, ձեր, — այդ, — դու, դուք:

3. Ն (ըն), ը = իւր, նրա, իրենց, նրանց, — այն. կամ թէ անուան ընդհանուր անորոշ իմաստը որոշում է, այսինքն մասնաւորում է՝ ցոյց տալով խօսողին ծանօթ, յայտնի առարկայ: Օրինակ՝ նա գիրք կարդաց. (անորոշ է մնում, թէ ինչ գիրք): Նա գիրքը կարդաց (ծանօթ, յայտնի գիրքը): Նա գիրքս կարդաց (= իմ գիրքը): Գիշերս ես չեմ քնել (= այս գիշեր): Մեղաւորս չիմացայ՝ ինչ անեմ (ես մեղաւոր, ես որ մեղաւոր եմ):

ՎԵՐԼՈՒԹԻՅՈՒՆ:—Որոշել անունները՝ տակերը գիծ քաշելով և, եթէ յօդ ունին, յօդերի տակ երկու գիծ քաշելով: Օրինակ՝ ձեր Յովնանէսն այսօր եղբորՍ հետ գրօսում էր պարտկումը:

ԴԵՐԱՆՈՒՆ

13.

Դերանունն աւելում են այն բառերը, որ գրւում են անունների տեղ: Օրինակ՝ Տիգրանը պարսպում է. նա դեռ դասերը չի պատրաստել ասացուածի մէջ նա գերանուն է և գրւած է Տիգրան անուան տեղ:

Խօսողն աւելում է առաջին դէմք, իր խօսակիցը՝ երկրորդ դէմք, իսկ այն անձը կամ իրը, որ ոչ խօսողն է և ոչ իր խօսակիցը, կոչւում է երրորդ դէմք:

Խօսողն իր անուան տեղ գնում է նս, որ կոչւում է առաջին դէմքի դերանուն, եզակի նս, յոգնակի մենք. իր խօսակցի անուան տեղ գնում է եզակի՝ դու, յոգնակի՝ դուք. իսկ մի ուրիշ առարկայի անուան տեղ գնում է եզակի՝ սա, դա, նա, ինքը, այս, այդ, այն, յոգնակի՝ սրանք, դրանք, նրանք, իրենք, ուրոնք բոլորը երրորդ դէմքի դերանուն են:

ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: Դերանունների վերջում ս, ո ձայնաւորներից յետոյ անձայն յ չի գրւում՝ սա, դա, նա, սրա, դրա, նրա, քո, — սոքա, դոքա, նոքա, սոցա, դոցա, նոցա:

14.

ԲԱՅ ԵՒ ԽՕՍՔ

Խօսքը կամ նախադասութիւնը բառերով արտայայտուած մտածութիւնն է, որի մէջ մի ստորոգում է լինում, այսինքն մի առարկայի վերագրւում է մի յատկանիշ: Օրինակ՝ Նապաստակը վախկոտ է մի խօսք է, որով նապաստակին վերագրւում է վախկոտ յատկութիւնը, կամ թէ հաստատւում է, որ վախկոտ յատկութիւնը է՝ կայ նապաստակի մէջ:

Խօսքը կազմւում է մի կամ մի քանի բառից:

Այն բառերը, որոնք մենակ, առանց ուրիշ բառի, խօսք են կազմում, կոչւում են ըայ. օրինակ՝ զնացի, տեսայ, եկայ մի մի բայ և մի մի խօսք են:

Առանց բայի խօսք չկայ և միայն բայն է խօսք կազմում, որովհետեւ միայն բայն է ցոյց տալիս ստորոգում: Օրինակ՝ Տիգրանը այսօր հաց բառերը խօսք չեն կազմում, այսինքն մտածութիւն չեն յայտնում, այլ միայն հատ հատ իմաստներ: Հարկաւոր է մի բայ, որ այդ բառերից խօսք կազմուի. օրինակ՝ Տիգրանը այսօր հաց զնեց կամ

Տիրաւորը այսօր հաց թխեց:—Գնեց, թխեց բայերը մենակ ևս կազմում են մի մի խօսք:

Ամեն բայ մենակ մի խօսք է կազմում, որովհետեւ ցոյց է տալիս, թէ մի առարկայի վերագրում է մի յատկանիշ (գործողութիւն, դրութիւն):

Առարկան, որին վերագրւում է յատկանիշը, իմացւում է բայի դէմքից. յատկանիշը, որ վերագրւում է առարկային, իմացւում է բայիմաստից. իսկ յատկանիշի վերագրուելը առարկային նրանով է արտայայտում, որ

Ամեն բայ ունի բայիմաստ և դէմք՝ միացած մի բառի մէջ:

Բայիմաստը ցոյց է տալիս եղելովթիւն, այսինքն գոյութիւն, գործողութիւն և դրութիւն, կամ թէ

1. Անել, լինել, օրինակ՝ Նա սիրտ արեց: Լինում է, չի լինում մի թաղաւոր: Տանը մարդ կայ: Նա այստեղ է:

2. Մի քան անել, մի քան լինել, օրինակ՝ Պօղոսը գրեց:—Ի՞նչ արեց:—Գրեց: Երեխան մեծացաւ:—Ի՞նչ եղաւ:—Մեծացաւ:

3. Մի դրութեան մէջ լինել, օրինակ՝ Նա նստած է:

Բայի դէմքը ցոյց է տալիս անող կամ եղող առարկային, որին վերագրւում է բայիմաստը:

Դէմքը երեք է. առաջին դէմք, երբ անող կամ եղող առարկան խօսող անձն է (ես, մենք). երկրորդ դէմք, երբ անող կամ եղող առարկան խօսակիցն է (դու, դուք). երրորդ դէմք, երբ անող կամ եղող առարկան ոչ խօսողն է և ոչ խօսակիցը, այլ մի ուրիշ առարկայ (նա, ինքը, նրանք, իրենք): Օրինակ՝ խօսողն ինքն իր համար ասում է՝ գնացի (1-ին դէմքի բայ. բայիմաստը, այսինքն գնալու գործողութիւնը, վերագրւում է խօսողին). խօսակցի համար ասում է՝ գնացիր (2-րդ դէմքի բայ. բայիմաստը վերագրւում է խօսակցին). իսկ մի ուրիշ առարկայի համար՝ գնաց (3-րդ դէմքի բայ):

Բայի դէմքից անբաժան է և բայի դէմքի թիւը:

Թիւը երկու է՝ եզակի և յոգնակի: Բայը եզակի է, երբ դէմքը մի առարկայ է ցոյց տալիս. բայը յոգնակի է, երբ դէմքը մէկից աւելի առարկայ է ցոյց տալիս: Օրինակ՝ գնաց եզակի է (նա մենակ գնաց). գնացին յոգնակի է (նրանք բոլորը գնացին):

Բայերի դէմքն ու թիւը համապատասխան են դերանունների դէմքին ու թիւին. այս պատճառով բայերը որոշելու համար՝ պէտք է բառերի հետ գնել դերանուններից մէկը՝ եզակի կամ յոգնակի. եթէ. յարմարուի, կը նշանակի վերցրած բառը բայ է: Օրինակ՝ մտայ, մտար, մտանք, կարելի է ասել՝ ես մտայ, դու մտար, մենք մտանք,—կը նշանակէ այդ բառերը բայ են:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել բայերը, նրանց դէմքն ու թիւը՝ հետեւը դնելով համապատասխան դէմքի ու թիւի դերանուններ: Օրինակ՝ Իշուկը մէկ սոխակ տեսաւ (նա տեսաւ), «մէկ ինձ նայիր» (դու նայիր), նրան ասաց (նա ասաց): Ասում են (նրանք ասում են). դու լաւ ես երգում (դու ես երգում). բայց չլիտեմ (ես չգիտեմ) ճիշտ են ասում (նրանք են ասում):

ԲԱՅԵՐԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: 1. Բայերի վերջում, բացի հրամայականից, աւ ձայնաւորից յետոյ գրւում է անձայն յ, օրինակ՝ (նա) գնայ, կը գնայ, թող գնայ: Չեմ գնալ=չեմ գնայ:

2. Հրամայականի վերջում անձայն յ չի գրւում, և վերջին ձայնաւորի վրայ սովորաբար շեշտ է դրւում. օրինակ՝ (դու) կարգաւ, ասա, կարգացէք, ասացէք:

3. Մի արգելականի վրայ միշտ շեշտ է դրւում, և երբ վերջի լ (ը) բաղաձայնը դուրս է ընկում, վերջից գրւում է անձայն յ. օրինակ՝ մի՛ կարգար, մի՛ կարգայ:

4. Է տառով գրւում են՝ էք, էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին վերջաւորութիւնները՝ ասէք, ասացէք. տեսնէք, տեսէք,—տեսնէի, տեսնէիր, տեսնէր, տեսնէինք, տեսնէիք, տեսնէին:

5. Նը մասնիկը սովորաբար անջատ է գրւում՝ կը

կարգամ, կը կարգաս. բայց կան և միացած գրողներ՝ կը կարգամ, կը կարգաս. կին: Ձայնաւորից առաջ գրուում է առանց ը-ի և միացած, կասեմ՝ կերեայ, կուտէ, կընկնի, կողորմի, կուրէ (արտասանուում է կողորմի, կուրէ):

6. 2ը բացասականը սովորաբար գրուում է առանց ը-ի և միացած, ինչպէս՝ չասաց, չեկաւ, չխօսեց, չգրեց. բայց կան և բաղաձայնից առաջ անջատ գրողներ՝ չը խօսեց, չը գրեց:

15.

ԲԱՅԻ ԼՐԱՅՈՒՄՆԵՐԸ

Ամեն բայ մենակ միշտ մի խօսք է կազմում, բայց մի բայը մենակ սովորաբար բաւականութիւն չի տալիս մեզ. ուստի խօսքը կազմուում է սովորաբար մի բայից և լրացումներից:

Բայի լրացում ասուում են այն բառերը (գոյական, ածական և մակբայ), որոնք զրուելով բայի հետ՝ որեւէ կողմից պարզում, ամբողջացնում են խօսքը: Օրինակ՝ Տիգրանն այսօր գնաց դպրոց խօսքի մէջ Տիգրանն, այսօր՝ դպրոց բառերը պարզում են, թէ ով գնաց, նրա գնաց, ուր գնաց: Դրանք գնաց բայի լրացումներն են:

Բայի լրացումները լինում են՝ ենթակայ, ստորոգեալ, խնդիր և գարագայ:

16.

1. ԵՆԹԱԿԱՅ

Ենթակայ ասուում են այն գոյական լրացումները, որոնք բացայայտում են բայի դէմքը: Օրինակ՝ գնաց բայը որ լսում ենք, իմանում ենք, որ մի երրորդ դէմքի առարկայ կայ, որին վերագրուում է գնալու գործողութիւնը. բայց այդ առարկան շատ անորոշ է մնում. չի իմացուում,

թէ ով է կամ ինչ է: Իսկ երբ ասում ենք՝ Տիգրանը գնաց, Տիգրանը բառը լրացնում է բայի դէմքը, և մենք իմանում ենք, թէ ով է գնացողը: Տիգրան լրացումը գնաց բայի ենթական է:

Ենթական ուրեմն որոշ կերպով ցոյց է տալիս անող կամ եղող առարկան, որին վերագրուում է բայիմաստը կամ մի յատկանիշ:

Ենթական պատասխանում է ով, ինչ (է անողը, եղողը) հարցերին: Տիգրանը տեսաւ Արտաշէսին, — տեսնողն ով է, — Տիգրանը: Զիւնը ծածկեց գետինը, — ծածկողն ինչն է, — ձիւնը:

Եթէ առանձին բառով արտայայտուած ենթակայ չկայ խօսքի մէջ, բայի դէմքը մենակ կատարում է ենթակայի պաշտօն. օրինակ՝ գնացիր ասելով հասկացւում է դու գնացիր:

Կան խօսքեր, որոնց բայի դէմքը ոչ մի բառով չի լրացւում և չի կարող լրացուել: Այսպիսի խօսքերը կոչւում են անհրապաժան խօսքեր: Օրինակ՝ Լուսացաւ: Որտու է: Այստեղ լաւ նստում է: Ուղտը պարզ չեն ջրի:

17.

2. ՍՏՈՐՈԳԵԱԼ

Ստորոգեալ ասուում է ընդհանրապէս այն յատկանիշը, որ վերագրուում է բայի դէմքին կամ ենթակային: Ստորոգեալն արտայայտում է երեք կերպ.

1. Ամեն բայի բայիմաստ կատարում է և ստորոգեալի պաշտօն, քանի որ ցոյց է տալիս բայի դէմքին կամ ենթակային վերագրուած մի յատկանիշ. ինչպէս՝ Տիգրանը գնաց խօսքի մէջ Տիգրանը ենթակային վերագրուում է գնալու գործողութիւնը: Գնաց բայն ուրեմն միանգամայն բայ և ստորոգեալ է կամ մի պարզ-բայ ստորոգեալ, որ

ցոյց է տալիս թէ ստորագեալը (բայիմաստ, յատկանիշ) և թէ ստորագեալի վերագրուելը (ստորագուելն) ենթակային:

2. Եւ, լինիմ' բայերը սովորաբար որոշ բայիմաստ չունին և ընդհանուր անորոշ նշանակութեամբ ցոյց են տալիս միայն մի յատկանիշի վերագրուելը մի առարկայի: Օրինակ՝ Աստուած քարի է խօսքի մէջ է բայը միայն վերագրուելն է ցոյց տալիս. իսկ յատկանիշը, որ վերագրուում է Աստուծուն, իմացուում է քարի բառից, որ կոչուում է ստորագեալ:

Ստորագեալ առում են ուրեմն եւ, լինիմ' բայերի այն գոյական կամ ածական լրացումները, որոնք պարզում են այդ բայերի ընդհանուր անորոշ բայիմաստը և ցոյց են տալիս, թէ ինչ յատկանիշ է վերագրուում ենթակային. կամ թէ ենթական ինչ է, ինչպիսի է, քանիսն է: Օրինակ՝ Զայլամը թռչուն է խօսքի մէջ թռչուն բառը գրուելով է բայի հետ՝ որոշում է, թէ ջայլամն ինչ է: Թռչուն ստորագեալ է:

Ստորագեալն ու եւ (լինիմ') բայը միասին կազմում են մի բաղադրեալ բայ-ստորագեալ:

3. Կան բայեր ևս, ինչպէս՝ դառնալ, կոչուել, համարուել և այլն, որոնք մենակ յաճախ բաւարար չափով որոշ նշանակութեամբ բայիմաստ չեն ցոյց տալիս. դրանց հետ ևս սովորաբար գրուում է իբրև բայիմաստի լրացում մի գոյական կամ ածական, որ կոչուում է ստորագլխական վերադիր: Գոյականը կամ ածականը բայի հետ միասին կազմում են դարձեալ մի բաղադրեալ բայ-ստորագեալ. օրինակ՝ Զուրը գոլորշի դարձաւ, որ միևնոյն է թէ՛ ջուրը գոլորշիացաւ:

Dono 3. ԽՆԴԻՐ

18.

Խնդիր առում են այն գոյական լրացումները, որոնք ցոյց են տալիս մի առարկայ, որի վերաբերմամբ կամ որով ենթական կատարում է գործողութիւնը: Խնդիրները պատասխանում են ո՞ւմ, ի՞նչ, ումնից, ինչնից, ումնով, ինչնով հարցերին. օրինակ՝ Տիգրանն օգնեց Արտաշէսին (ո՞ւմ): Հիւան ուրազով (ինչնով) տաշեց փայտը (ինչնից):

Օճաւոյ.

4. ՊԱՐԱԳԱՆ

19.

Պարագայ առում են այն լրացումները (գոյական և մակբայ), որոնք ցոյց են տալիս եղելութեան տեղը, ժամանակը, ձևը կամ որակը, չափն ու քանակը և հիմունքը:

ա) Տեղի պարագան պատասխանում է՝ ո՞ւր, ո՞րտեղ, ո՞րտեղից, մինչև ո՞րտեղ (ո՞ւր) հարցերին. օրինակ՝ Նա գիւղում է ապրում: Նա տնից գնաց դպրոց:

բ) Ժամանակի պարագան պատասխանում է՝ երբ, ո՞ր ժամանակ, ո՞ր ժամանակից, մինչև երբ, ո՞րքան ժամանակ հարցերին. օրինակ՝ զարնանն անձրև չեկաւ: Նա առաւօտից իրիկուն խաղում է:

գ) Չեւի պարագան պատասխանում է՝ ի՞նչպէս, ի՞նչ կերպ հարցերին. օրինակ՝ Շնորհքով շարժուիր: Արեգակը փայլում է պայծառ:

դ) Չափ ու քանակի պարագան պատասխանում է՝ ո՞րչափ, ո՞րքան, քանի՞ անգամ հարցերին. օրինակ՝ Նա շատ բարկացաւ: Տասը (տասն անգամ) չափիր, մին (մի անգամ) կտրիր:

ե) Հիմունքի պարագան, որ ցոյց է տալիս գործողութեան պատճառը կամ նպատակը, պատասխանում է՝ ինչո՞ւ (համար), ի՞նչ պատճառով, ի՞նչ նպատակով հարցերին. օրինակ՝ Նա իր յանցանքի համար պատժուեց: Մենք գնացինք զրոնելու:

20. Բայի եւ ենթակայի կանոնը: 1. Ենթական և բայը թուով իրար համաձայն են դրուում. եզակի ենթակայի հետ եզակի բայ է դրուում, յոգնակի ենթակայի հետ յոգնակի բայ. օրինակ՝ Աքլորը կանչեց: Աքլորները կանչեցին:

2. Եթէ երկու և աւելի ենթակայ կայ, բայը դրուում է յոգնակի: Օրինակ Աննան և Կատարինէն քաղաք էին գնում:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել ենթակայ և բայ՝ եզակի ենթակայները յոգնակի դարձնելով, իսկ յոգնակի ենթակայները՝ եզակի, համապատասխան ձևով փոխելով և բայերի թիւը: Օրինակ.

1. Ծերունին ցանցով ձուկ բռնեց ծովից:—Ծերունիները ցանցով ձուկ բռնեցին ծովից:

2. Որսորդներն աւերին շատ յանդիմանեցին:—Որսորդն աւերին շատ յանդիմանեց:

3. Աստղը պայծառ է:—Աստղերը պայծառ են:

4. Վարդենին ու փշենին բուսել էին միատեղ:—Վարդենիներն ու փշենիները բուսել էին միատեղ:

5. Կատուներն ու շուներ կուռեցին:—Կատուն ու շները կուռեցին:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել բայ, ենթակայ, ստորոգեալ ու ստորոգելիական վերադիր, խնդիրներ և պարագաներ՝ բառերի վրայ դրելով բ. (բայ), ե. (=ենթակայ), ս. (=ստորոգեալ), ս. վ. (=ստոր. վերադիր) խ. (=խնդիր), պ. (=պարագայ): Օրինակ.

Ա. Դաշտը ծաղիկներով զարդարուեցաւ. Դաշտը (ե.), ծաղիկներով (խ.), զարդարուեցաւ (բ.):

Բ. Տիրանը ջանասէր է:—Տիրանը (ե.), ջանասէր (ս.), է (բ.):

Գ. Մարդ եւ անասուն, զազան եւ թռչուն շտապով գործի ցնացին:—Մարդ եւ անասուն, զազան եւ թռչուն (ե.), շտապով (պ.), գործի (խ.), ցնացին (բ.):

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել պարագաների տեսակները՝ ա. պ. (=տեղի պարագայ), Ժ. պ. (ժամանակի պար.) և այլն: Օրինակ՝ Արեգակն երկնքում (ա. պ.) փայլում է պայծառ (ձ. պ.):

ԿՈՂՄՆԱԿԻ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ՎԵՐԱԴԻՐ

21.

Բայի լրացումներն ևս իրենց կողմից կարող են լրացումներ ունենալ, որոնք կոչւում են կողմնակի լրացում: Օրինակ՝ Մեր դաշտը գոյնզգոյն ծաղիկներով զարդարուեց խօսքի մէջ դաշտը ենթակայ է, ծաղիկներով խնդիր է զարդարուեց բայի, իսկ մեր որոշումն է դաշտը ենթակայի, թէ ում կամ որ դաշտը. գոյնզգոյն որոշումն է ծաղիկներով խնդրի, թէ ինչպիսի ծաղիկներով: Մեր, գոյնզգոյն բառերը կողմնակի լրացում են:

Գոյականի լրացումները միշտ կողմնակի են և կոչւում են՝ վերադիր (կամ՝ որոշող), ինչպէս վերեւի խօսքի մէջ մեր բառը վերադիր է դաշտ գոյականի, իսկ գոյնզգոյն բառը վերադիր է ծաղիկներով գոյականի:

Կողմնակի լրացումներն ևս կարող են իրենց կողմից լրացումներ ունենալ և այլն: Օրինակ՝ Ջաղացից եկողի նրան ալիւրոտ կը լինի խօսքի մէջ Ջաղացից կողմնակի լրացում է եկողի բառի. եկողի կողմնակի լրացում է նրա բառի. նրա ենթակայ է կը լինի բայի. ալիւրոտ ստորոգեալ է կը լինի բայի:

Կողմնակի լրացումները սովորաբար առաջ են դրուում և անբաժան են մնում իրենց լրացեալից, այսինքն այն բառից, որի լրացումն են լինում: Օրինակ՝ Մեր ծերուկ ձկնորսը բռնեց մի ոսկի ձկնիկ խօսքի մէջ ձկնորսը ենթական և ձկնիկ խնդիրը կարող են բայից յետ ու առաջ ընկնել, բայց նրանց լրացումները՝ մեր ծերուկ, —մի ոսկի միշտ անբաժան են մնում իրենց լրացեալից. ինչպէս՝ Մի ոսկի ձկնիկ բռնեց մեր ծերուկ ձկնորսը: Մեր ծերուկ ձկնորսը մի ոսկի ձկնիկ բռնեց:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—1. Արտագրել խօսքեր՝ կողմնակի լրացումներին տակ մի գիծ քաշելով, իսկ նրանց լրացումներին տակ՝ երկու գիծ և այլն: Օրինակ՝ Ոսկի (1 գ.) ձկնիկը մարդկային (1 գ.) լեզուով աղաչեց ձերին: Պառաւը նստած էր ճին (2 գ.) խուղի (1 գ.) շեմքում: Բարձր (3 գ.) սարերից (2 գ.) իջնող (1 գ.) վտակը հոսում էր խիտ (1 գ.) անտառով: Մեր (1 գ.) տղան շատ է սիրում առաւօտեան (2 գ.) ծաղող (1 գ.) արեգակը, դաշտ ու պարտէզում (2 գ.) ճովող (1 գ.) թռչնակներին և կանաչ (3 գ.) ճիւղերից (2 գ.) կախում (1 գ.) պտուղները:

2. Արտագրել կամ կարգալ խօսքեր՝ կողմնակի լրացումները գուրս ձգելով, օրինակ՝ վերին խօսքերը լինում են. Ձկնիկը լեզուով աղաչեց ձերին: Պառաւը նստած էր շեմքում: Վտակը հոսում էր անտառով: Տղան շատ է սիրում արեգակը, թռչնակներին և պտուղները:

3. Վերլուծել խօսքեր կողմնակի լրացումներն իրենց լրացեալի հետ միասին իբրև մի ամբողջութիւն առնելով, օրինակ՝

Ա. Գիշատիչ բազէն իր սուր ճանկերով բռնեց խեղճուկ աղաւնուն:

Գիշատիչ բազէն ենթակայ:

Իր սուր ճանկերով խնդիր:

Բռնեց բայ:

Խեղճուկ աղաւնուն խնդիր:

Բ. Մեր Տիգրանը շատ ջանասէր է:

Մեր Տիգրանը ենթակայ:

Շատ ջանասէր ստորոգեալ:

Է բայ:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել կողմնակի լրացումներին տեսակները՝ նկատի առնելով, որ գոյականի լրացումը կոչւում է վերադիր (վ.). օրինակ՝ Մեր (վ. տղան գոյականի) տղան շատ է սիրում առաւօտեան (էբբ. Ժ. պ. ծագող բառի) ծաղող (վ. արեգակը գոյականի) արեգակը. դաշտ ու պարտէզում (թրեղ, —տ. պ. ճովող բառի) ճովող (վ. թռչնակներին գոյականի) և կանաչ (վ. ճիւղերից գոյականի) ճիւղերից (ինչից, —խ. կախում բառի) կախում (վ. պտուղները գոյականի) պտուղները:

Կոչական ասում են այն գոյականները, որոնցով առարկաների, գլխաւորապէս մարդկանց անունը տալով՝ կանչում ենք, երբ ուզում ենք նրանց մի բան ասել, հարցնել: Կոչական անունները նոյնպէս կարող են լրացում ունենալ: Օրինակ՝ Կո՛ւժ, քեզ ասեմ, կո՛ւլայ, դու լսի՛ր: Միայն, գրագէտ դուր պարոններ, նախանձում եմ ձեր բախտին:

ԿԵՏԱՐՈՒԹԻՒՆ:—Կոչական անունների շեշտւած վանկի վրայ սովորաբար շեշտ է դրւում:

Կոչական անուններն իրենց լրացումների հետ միասին՝ խօսքից բաժանւում են ստորակէտով. ուրեմն եթէ խօսքի սկզբում են ընկնում, ետեւից տանում են ստորակէտ. եթէ խօսքի մէջ են մտնում, երկու կողմից ստորակէտերի մէջ են դրւում. իսկ եթէ խօսքի վերջն են գալիս, առաջից դրւում է ստորակէտ, իսկ ետեւից որեւէ կէտ՝ նայելով իմաստին: Տես վերեւի օրինակները:

ԿԱՊ

23.

Հարցում

(ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ)

Կապ ասում են այն բառերը, որոնք խօսքի մէջ մի գոյական անուն կամ գերանուն իբրև խնդիր կապելով մի ուրիշ բառի, գլխաւորապէս բայի հետ՝ ցոյց են տալիս որեւէ յարաբերութիւն: Օրինակ՝ զնացի դէպի նա խօսքի մէջ դէպի բառը կապում է նա գերանունն իբրև խնդիր զնացի բայի հետ և ցոյց է տալիս ուղղութիւն: Դէպի նա կապով (նախադրութեամբ) խնդիր է զնացի բայի:

Կապերը դրւում են անունից և գերանունից առաջ կամ յետոյ, ուստի կոչւում են նախադրութիւն և յետադրութիւն: Օրինակ՝ առանց ինձ, բայց՝ ինձ համար:

Նախադրութիւններն են՝ ըստ, ի, առ, առանց, բացի, դէպի, մինչև:

Յետադրութիւններն են՝ մասին, համար, հանգերձ, ներքոյ, յանդիման, իվեր. հետ, պէս, վրայ, չափ:

Կապական բառեր:—Կան որոշ թուով բառեր ևս, որոնք խօսքի մէջ գործ են ածուծ իբրև յետադրութիւն: Դրանք են՝ տեղ, կողմ, շուրջ, առաջ, ետև, դէմ, դիմաց, հանդէպ, վերև, ներքև, տակ, դուրս, ներս, մէջ,—առաջ, յետոյ,—մօտ, դատ ևայլն:

24.

ՀԱՂԿԱԳ

Հաղկապ ստեղծում են այն բառերը, որոնք որևէ յարաբերութեամբ կապում են՝ 1) համադաս (նոյն լրացումը կազմող) բառեր միմեանց հետ. օրինակ՝ Տիգրանն և Վարդանը զնացին. 2) երկու խօսքեր միմեանց հետ. օրինակ՝ Ես զնացի տուն և տեսայ նրան:

Շաղկապներ են՝ և, ու, բայց, այլ, սակայն, իսկ, կամ, թէ, եթէ, որովհետև, որ, որպէս զի, մինչդեռ ևայլն:

25.

ՉԱՅՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Չայնարկութիւն առում են այն բառերը, որոնք մի ձայնով կամ քաջազանչութեամբ ցոյց են տալիս խօսողի զգացումներն ու կամքը:

Չայնարկութիւնները խօսքից դուրս մնալով՝ կարող են խօսքն ամեն կերպ ընդհատելով ընկնել խօսքի մէջ. ուստի կոչւում են նաև միջարկութիւն: Օրինակ՝ Ա՛խ, ի՛նչ պէս կուզեմ տեսնել մեր հային ուրախ, ապահով, կրթեալ, ինքնագործ:—Բայց, ա՛խ, միայն մենք կը խօսենք: Երբ յիշատակս ալ թառամի, ա՛հ, այն ատեն ես կը մեռնիմ:

Չայնարկութիւններ են՝ օխայ, օ՛խ, աւանդ, վայ, ի՛հ, է՛հ, ախահա, տօ՛, դե՛հ, հապա՛, —հօհօ՛, քն՛, քշա՛, փըշտ ևլն:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ:—Չայնարկութիւնների վրայ դրւում է շեշտ կամ բացազանչական նշան: Չայնարկութիւնները խօսքից բաժանւում են ստորակէտով, ինչպէս կոչականները: Կոչականների հետ դրւած այ, իվ ձայնարկութիւնները կոչականից չեն բաժանւում ստորակէտով. օրինակ՝ Ա՛յ մարդ, այսօր շատ քնեցար:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

26.

Բառերն իրենց նշանակութեամբ բաժանւում են հետևեալ շլիւղաւոր տեսակներին, որոնք կոչւում են մասնաբանի՝ բայ, գոյական, ածական, մակբայ, կառ, շաղկապ, ձայնարկութիւն:

1. Բայը ցոյց է տալիս, թէ մի առարկայի (բայի դէմքին) վերադրւում է մի յատկանիշ (բայիմաստ):

2. Գոյականը ցոյց է տալիս առարկայ և լինում է՝ անուն և դերանուն:

3. Ածականը ցոյց է տալիս առարկայի յատկանիշ:

4. Մակբայը ցոյց է տալիս յատկանիշի յատկանիշ կամ պարագայ:

5. Կապն և 6. Հաղկապը ցոյց են տալիս յարաբերութիւն:

7. Չայնարկութիւնը ցոյց է տալիս զգացմունք:

ա) Բայը մենակ խօսք է կազմում և խօսքի էական մասն է:

բ) Գոյականը, ածականն և մակբայը դառնում են միայն լրացում (լրացական բառեր):

գ) Կապն և շաղկապը ոչ խօսք են կազմում և ոչ լրացում դառնում, այլ կապում են բառեր կամ խօսքեր միմեանց հետ (կապակցական բառեր):

դ) Չայնարկութիւնը խօսքից դուրս է մնում:

ԱՍԱՑՈՒԱԾ

Եթէ խօսքն առանձին առած՝ մի ամբողջացած, լրացած միտք է յայտնում, կոչւում է ասացում: Օրինակ՝ Մի ծաղկով զարուն չի գալ մի խօսք է և մի ասացում: Ասացում կարող է լինել կամ մի խօսք, կամ երկու և աւելի խօսքերի բաղադրութիւնը, երբ միասին մի ամբողջացած միտք են յայտնում: Օրինակ՝ Մինչեւ Շուշանը զարդարուի, ժամը կարճակուի, — երկու խօսք է, բայց մի ասացում: Մենք խօսում ենք ասացումներով, այսինքն ամբողջացած, լրացած մտքեր ենք յայտնում:

Ասացումը պարզ է, երբ մի խօսքից է կազմուած: Ասացումը քարդ կամ քաղաղորեալ է, երբ երկու և աւելի խօսքերից է կազմուած:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ:—Ամեն ասացումից յետոյ գրւում է վերջակէտ, իսկ ասացումների մաս կազմող խօսքերն իրարուց բաժանուում են սովորաբար ստորակէտով:

ԿԵՐԼՈՒԹԻՒԹԻՒՆ:—Վերլուծել մի ասացում՝ նշանակում է որոշել ասացումի մասերը, այսինքն թէ ասացումի մէջ քանի խօսք կայ: Խօսքն իմացւում է բայից. քանի բայ կայ ասացումի մէջ, այնքան էլ խօսք կայ: Ասացումի մասերը որոշելու համար ուրեմն պէտք է որոշել բայերը: Օրինակ՝

Ա. Ս.մեն ամպելիս ծին չի գալ: Մի պարզ ասացում, կազմուած մի խօսքից. բայ՝ չի գալ:

Բ. Մինչեւ աղն եկաւ, մատաղը մէջտեղից վերացաւ: Մի բարդ ասացում, կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Մինչեւ աղն եկաւ. բայ՝ եկաւ:

2-րդ խօսք. Մատաղը մէջտեղից վերացաւ. բայ՝ վերացաւ:

Գ. Ով որ ուսում առնել էր ուզում, պէտք է գնար քաղաք, որ մեր գիւղից հեռու չէր: Մի բարդ ասացում, կազմուած երեք խօսքից:

1-ին խօսք. Ով որ ուսում առնել էր ուզում. բայ՝ ուզում էր:

2-րդ խօսք. Պէտք է գնար քաղաք. բայ՝ պէտք է գնար:

3-րդ խօսք. Որ մեր գիւղից հեռու չէր. բայ՝ չէր:

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՒԱԾ

ԼՐԱՅԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅ

1. ԳՈՅԱԿԱՆ

28.

Կրկնել. §§ 9—13.

Գոյականը ցոյց է տալիս ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող կամ իբրեւ այնպիսին մտածուած առարկայ:

Գոյականները լինում են՝ անուն և ղերանուն:

Ա. ԱՆՈՒՆ

29.

Անուն կամ գոյական անուն ասւում են այն բաները, որոնք տրւում են առարկաներին իբրեւ նշանի կոչումը. օրինակ՝ Արտաշէս, Թագաւոր:

Անունները լինում են՝ յատուկ և հասարակ անուն:

Անուան թիւը երկու է՝ եզակի և յոգնակի:

ԱՆՈՒԱՆ ՀՈՒՈՎՈՒՄԸ

30.

Անունները նայելով թէ խօսքի մէջ ինչպիսի պաշտօն ունին, զանազան ձևերով փոփոխւում են: Օրինակ՝ Ես գնացի պարտէզ:

Պարտէզի գուռը բաց էր:

Ես գուրս եկայ պարտէզից:

Ես անցայ պարտէզով:

Պարտէզում՝ շատ ծառեր կային:

Մի անուն հոլովել նշանակում է ասել այն բոլոր ձևերը, որ կարող է ստանալ անունը՝ խօսքի մէջ զանազան յարաբերութիւններ ցոյց տալու համար:

Հոլովները կամ անուան ձևերը հինգ են, որ կոչւում են՝ ուղղական, տրական, բացառական, գործիական, ներգոյական:

Բացի այս հինգ հոլովից կան նաև կոչական, հայցական և սեռական հոլովները, որոնք հայերէնում Հունին յատուկ ձև: Կոչականը նման է ուղղականին, սեռականը՝ տրականին, իսկ հայցականն՝ ուղղականին, առանձին՝ գէպքերում նաև տրականին:

Ուղղական հոլովը անուան ուղիղ, անփոփոխ ձևն է և Հունի առանձին վերջաւորութիւն: Միւս հոլովները կազմւում են մեծ մասամբ վերջաւորութիւններով, որոնցից առաջ ի, ու ձայնաւորները սովորաբար (եբբեմն նաև է ձայնաւորը, եւ, եւայ, ոյ երկբարբառները) ձայնափոխութիւն են կրում:

Բացառական հոլովի վերջաւորութիւնն է ից, կամ ուց, Գործիականինը՝ ուլ, ներգոյականինը՝ ում. օրինակ՝ շուր, ջրից, ջրով, ջրում. այգի, այգուց, այգով կամ այգիով, այգում կամ այգիում:

Տրական հոլովն ունի եօթը տեսակ կազմութիւն, որով և հայերէնում եօթը հոլովում կայ:

1. Ի ՀՈՒՈՎՈՒՄ

Եզակի	Յոգնակի			
Ուղ.	բազաք	շուր	բազաքներ	ջրեր
Տր.	բազաքի	ջրի	բազաքների	ջրերի
Բաց.	բազաքից	ջրից	բազաքներից	ջրերից
Գործ.	բազաքով	ջրով	բազաքներով	ջրերով
Ներգ.	բազաքում	ջրում	բազաքներում	ջրերում

Այսպէս հոլովւում են անունների մեծ մասը: Միւս հոլովումների տակ գնացող անուններն էս մեծ մասամբ կարող են այս հոլովման ձևով ևս հոլովուել:

Հոլովել՝ Դաշտ, գիւղ, սար, աչք.—Փողոց, բոպէ, աշխարհ:—Միս, գիրք, թուղթ, սուրբ:—Ամիս, երկիր:—Անասուն, կերակուր:

2. ՈՒ ՀՈՒՈՎՈՒՄ

Եզակի	Յոգնակի		
Ուղ.	ոսկի	ձի	ոսկիներ ձիեր ևն.
Տր.	ոսկու	ձիու	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	ոսկուց	ձիուց	
Գործ.	ոսկով	ձիով	
Ներգ.	ոսկում	ձիում	

Հոլովել՝ Այգի, եկեղեցի, գինի, գօտի:—Մարդ, Աստուած (Աստուծու), սէր (սիրու):

3. ԱՆ ՀՈՒՈՎՈՒՄ

Եզակի	Յոգնակի		
Ուղ.	դուռ	սրբութիւն	դռներ, սրբութիւններ
Տր.	դռան	սրբութեան	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	դռնից	սրբութիւնից	
Գործ.	դռնով	սրբութիւնով	
Ներգ.	դռնում	սրբութիւնում	

Հոլովել 1. Դուռ բառի պէս) բուռ, նուռ, կուռ, ձուկ, մուկ, գառ, եգ, թոռ, լեռ:

2. Ուսում (ուսման, ուսումից, ուսումով), հարցում, ցնցում, բորբոքում, Համբարձում:

3. (Սրբութիւն բառի պէս) լաւութիւն, մեծութիւն, ծուլութիւն,— արիւն, անկիւն, սիւն: Այս բառերի գործիականը լինում է նաեւ սրբութեամբ, լաւութեամբ, մեծութեամբ և այլն:

4. Շուն, տուն (շան, տան): 5. Գարուն (Գարնան), աշուն:

6. Աղջիկ (աղջկան կամ աղջկայ) կնիկ:

4. ՈՒՆ ՆՈՒՆՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	օր	օրեր և այլն:
Տր.	օրուան կամ օրուայ	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	օրուանից կամ օրից	
Գործ.	օրով	
Ներգ.	օրում	

Հոլովել՝ Ժամ, ժամանակ, շաբաթ, ամիս, տարի առաւօտ, երեկ, վաղը, ամառ, ձմեռ և այլն,— ժամանակի անունների մեծ մասը:

5. ՈՋ ՆՈՒՆՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	տէր	տէրեր և այլն:
Տր.	տիրոջ	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	տիրոջից	
Գործ.	տիրոջով	
Ներգ.	—	

Հոլովել՝ Տանուտէր, հողատէր, դրամատէր—կին (կնոջ),—յոգնակի լինում է՝ կանայք, կանանց, կանանցից, կանանցով, կանանցում,—տիկին, քոյր (քրոջ), մօրաքոյր, հօրաքոյր,—սկեսուր, աներ, տալ, ընկեր:

6. ՕՐ ՆՈՒՆՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	հայր	հայրեր և այլն:
Տր.	հօր	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	հօրից	
Գործ.	հօրով	
Ներգ.	—	

Հոլովել՝ Կնքահայր, վանահայր,—մայր, տիրամայր, սանամայր (սանամէր),—եղբայր, հօրեղբայր:

7. Ց ՆՈՒՆՈՒՄ

Յոգնակի

Ուղ.	խաչոյենք	քեռոնք
Տր.	խաչոյենց	քեռոնց
Բաց.	խաչոյենցից	քեռոնցից
Գործ.	խաչոյենցով	քեռոնցով
Ներգ.	—	—

Հոլովել միայն յոգնակի՝

1. Տիրանենք, տէրաւերենք, վարժապետենք:
2. Խնամոնք, պապոնք,—խմոնք, մերոնք, ձերոնք:
3. Հէրանք (հայր, հէր բառից), աներանք, վարդանանք:
4. Ոմն բառի յոգնակին՝ ոմանք, ոմանց և այլն:
5. Մարդ բառի յոգնակին՝ մարդիկ, մարդկանց և այլն:
6. Կին բառի յոգնակին՝ կանայք, կանանց և այլն:

Բացի եօթը հոլովման ձևերից կան և հետևեալ վերջաւորութիւնները, որոնք որոշ դէպքերում և որոշ բառերի համար են միայն գործածւում և մեծ մասամբ հնացած են.

1. Եղակի սեռական-տրականի համար՝ այ, ոյ (անձայն յ.ով), նան վերջաւորութիւնները. օրինակ Աստուածածին, Աստուածածնայ. Սեան, Սեանայ. սէր, սիրոյ. լոյս, լուսոյ:—Ծնունդ, Ծննդեան. Հոգեգալուստ, Հոգեգալստեան. Ժողովուրդ, Ժողովրդեան:—Կայսր, խաթր, գուստր բառերն ունին նաև կայսեր, խաթեր, դստեր ձևը:

2. Եղակի բացառականի համար է՝ է, օրինակ դռնէ դուռ, ծայրէ ծայր, գլխէ գլուխ, երկրէ երկիր և այլն:

3. Եղակի գործիականի համար՝ ամը, օրինակ՝ մասամբ, անձամբ, մեծութեամբ:

4. Յոգնակի ուղղականի համար՝ ք, (ունք, ինք). օրինակ՝ այգիք, որդիք, քաղաքացիք, տղայք, ծաղկունք, դիւցադունք, անձինք:

5. Յոգնակի սեռական-տրականի համար՝ աք, իք, ոք, անք. օրինակ՝ ոռւսաց, տաճկաց, օրիորդաց,—պարսիք,—հայոց, տղայոց, երեսայոց, քաղաքացոյց,—անձանք, մանկանք, դիւցադանք:

Կոչական աւելում է ուղղականի հոլովական ձևը, երբ գործ է ածւում իբրև կոչական անուն. օրինակ՝ Հսիք, որդեակ, հօրդ խրատին խօսքի մէջ որդեակ բառը կոչական է:

Սեռական աւելում է տրականի հոլովական ձևը, երբ

լինում է խնդիր մի գոյական անուն, այսինքն զըրուելով մի անուն վրայ՝ լրացնում, որոշում է նրա իմաստը: Օրինակ՝ Նա առայ Տիգրանի գիրքը խօսքի մէջ Տիգրանի սեռական է՝ զրուած լինելով գիրք անուն վրայ:

Գրական լեզուի մէջ սեռականը ն յօդը չի առնում:

ՎԵՐԼՈՒԹՅՈՒՆ:—Որոշել սեռականներն իրենց խնդրաւոր հետ միասին: Օրինակ՝ Թագաւորը հրամայեց որսորդներին, որ երեսայի հետքը գտնեն.— Երեսայի հետքը:

ՀԱՅՅԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎ.

1. ԲԱՅԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Բայի խնդիրները լինում են՝ կրող խնդիր, ներգործող խնդիր, բնութեան խնդիր, պարագայական խնդիր:

1. Կրող խնդիրը կամ կրող առարկան*) ցոյց է տալիս մի առարկայ, որ իր վրայ կրում է ենթակայի գործողութիւնը, այսինքն՝

ա) Ներգործւում, աղղւում է, փոփոխութիւն է կրւում գործողութիւնից: Օրինակ՝ Երեսան պատուեց գիրքը:

2) Իբրև արդիւնք առաջ է դալիս գործողութիւնից: Օրինակ՝ Նա փոս փորեց:

2. Ներգործող խնդիրը կամ ներգործող առարկան**) ցոյց է տալիս մի առարկայ, որի գործողութիւնը ենթական կրում է իր վրայ: Օրինակ՝ Աբէլը սպանուեց Կայէնից:

3. Բնութեան խնդիրը ցոյց է տալիս մի առարկայ,

*) Կոչւում է նաև ներգործական սեռի (հայցական) խնդիր կամ ուղիղ խնդիր:

**) Կոչւում է նաև կրաւորական սեռի խնդիր:

որ ոչ կրող է և ոչ ներգործող: Օրինակ՝ ես գիրքը տուի Տիգրանին: Նա նամակ ստացաւ իր հօրից:

4. Պարգայական խնդիր առում են այն գոյական խնդիրները, որոնք չեն մտածւում իբրեւ ըմբ, ինչ կամ առարկայական խնդիր, այլ ինչպէս տեղի, ժամանակի և այլ պարագայ: Օրինակ՝ նա սիրում է դպրոցը—խօսքի մէջ դպրոցը առարկայական խնդիր է (ինչ, ի՞նչ բան), իսկ նա գնաց դպրոցը—խօսքի մէջ դպրոցը պարագայական խնդիր է (սրտեղ, սէր,—տեղի պարագայ):

Գրող խնդիրը գրւում է՝ 1. Ուղղականի ձևով, երբ առարկան իբրեւ իր, ըմբ (ինչ) է մտածւում: 2. Տրականի ձևով, երբ առարկան իբրեւ անձ (սէմ) է մտածւում: Օրինակ նա մի մարդ՝ (ինչ) տեսաւ: Ամեն մարդ ունի իր սիրելի ընկերը (իր ի՞նչը): Նա ծրագրը (ինչը) վառեց:—Ես տեսայ ընկերիս (սէմ): Նա վիրաւորեց մի անմեղ մարդու (սէմ):

34.

ՀԱՅՑԱԿԱՆ ՀՈՂՈՎ

Հայցական հոլով առում են՝

1. Տրականի հոլովական ձևը, երբ լինում է կրող խնդիր. օրինակ՝ ես տեսայ Տիգրանին:

2. Ուղղականի հոլովական ձևը, երբ լինում է՝

ա) Կրող խնդիր. օրինակ՝ նա գիրքը (ինչը) կարդաց: բ) Որեւէ պարագայական խնդիր. օրինակ՝ Մենք մըտանք քաղաք (սէր): Նա այս գիշեր (էրբ) գնաց:

գ) Նախադրութեամբ խնդիր, օրինակ՝ Մենք գնացինք գէպի Տիգրանը:

դ) Ստորոգելիական վերագիր մի անցողական բայի հետ օրինակ՝ ես քեզ իմ աշակերտն էի կարծում:

3. ԲԱՅԵՐԻ ՍԵՌԸ

35.

Կրող խնդրի նկատմամբ բայերը բաժանւում են երկու տեսակի՝ կամ սեռի՝ անցողական և անանցողական:

Անցողական առում են այն բայերը, որոնք ունին կամ կարող են ունենալ կրող խնդիր, որի վրայ անցնում է բայի գործողութիւնը, ինչպէս՝ ուտել, ասել, գրել, ջարդել, մօտեցնել, նստեցնել:

Անանցողական առում են այն բայերը, որոնք չեն կարող ունենալ կրող խնդիր, ինչպէս՝ մօտենալ, նստել, ջարդուել, գրուել, ասուել:

Անցողական բայերը լինում են՝

1. Ներգործական բայեր, որոնց ենթական ինքը կատարում է բայի ցոյց տուած գործողութիւնը. օրինակ՝ Տիգրանը նամակ գրեց:

2. Պատճառական բայեր, որոնց ենթական ինքը չէ կատարում գործողութիւնը, այլ պատճառ է լինում մի ուրիշին կատարելու. օրինակ՝ Վարժապետն աշակերտին ուրիշ տեղ նստեցրեց (այսինքին՝ վարժապետը պատճառ եղաւ, արեց, որ աշակերտն ուրիշ տեղ նստի):

Անանցողական բայերն են լինում են՝

1. Կրակողական բայեր, որոնց ենթական իր վրայ կրում է մի ուրիշ առարկայի գործողութիւն. օրինակ՝ Տիգրանը յաղթուեց Արտաշէսից:

2. Չեղք բայեր, որոնց ենթական չի կրում ուրիշից, այլ ինքը լինում է մի գրութեան մէջ, կամ կատարում է մի անանցողական գործողութիւն. օրինակ՝ երեխան ընեց: Տիգրանը գնաց:

Անցողական բայերն ունին իրենց համապատասխան իմաստով անանցողական բայեր կամ կրակողական կամ չեղք ձևով. օրինակ՝ գրել, կարդալ, մօտեցնել, վերացնել:

==գրուել, կարգացուել, մօտեցուել կամ մօտենալ, վերացուել կամ վերանալ:

Անցողական բայերով ասած խօսքը կարելի է շուտ առաջ և անանցողական բայերով ասել, այդ ժամանակ անցողական բայերի՝ հայցական կրող խնդիրը (ներգրծական սեռի խնդիր) դառնում է անանցողական բայի ուղղական հենթակայ: Օրինակ՝ Նրան նամակ (հ. կր. խնդիր) գրեցին: Նրան նամակ (ուղղ. հենթակայ) գրուեցաւ: Տիգրանին (հայց. կր, խնդ.) պատժեցին: Տիգրանը (ուղղ. հենթ.) պատժուեց:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել հայցական հոլով կրող խնդիր՝ անցողական բայերը դարձնելով անանցողական և հայցական խնդիրն՝ ուղղական հենթակայ: Օրինակներ՝

1. Քարը տեղից շարժեցին, — Քարը տեղից շարժուեց: Պերկմանը փորեցին, — Պերկմանը փորուեց: Պարտեզում ծառեր են տնկում, — Պարտեզում ծառեր են տնկուում: Տունը քանդեցին, — Տունը քանդուեց: Ամեն ծառ իր պտղից կը ճանաչեն, — Ամեն ծառ իր պտղից կը ճանաչուի:

2. Կայէնը սպանեց Արէլին, — Արէլը սպանուեցաւ: Պօղոսը ծեծեց Պետրոսին, — Պետրոսը ծեծուեց: Դու ինձ ֆլասեցիր, — Ես ֆլասուեցի: Նա գտաւ իւր որդուն, — Իւր որդին գտնուեց: Նրան իւր յանցանքի համար են պատժում, — Նա իւր յանցանքի համար է պատժուում: Խեղճ մարդուն զուր տեղը տանջեցին, — Խեղճ մարդը զուր տեղը տանջուեց:

3. Ծերունուն հացի նստեցրին, — Ծերունին հացի նստեց: Նրեխային կրթում, մեծացնում են, — Նրեխան կրթուում, մեծանում է: Դու ինձ վախեցրիր, — Ես վախեցայ: Թռչուններին տեղից թռցրին, — Թռչունները տեղից թռան: Նրան տուն վերադարձրին, — Նա տուն վերադարձաւ:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել հայցական հոլով կրող խնդիր և բնութեան խնդիր՝ նկատի ունենալով, որ անանցողական սեռով ասելիս բնութեան խնդիրն անփոփոխ նոյն է մնում: Օրինակ՝

1. Ես գիրքը (հ. կր. խ.) տուի Տիգրանին (տր. բն. խ.): Գիրքը (ուղղ. հենթ.) տրուեցաւ Տիգրանին (տր. բն. խ.):

2. Տիգրանին (հ. կր. խ.) հեռացրին իր բարեկամներից՝ բաց. բն. խ.): Տիգրանը (ուղղ. հ.) հեռացաւ իր բարեկամներից (բ. բն. խ.):

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել հայցական կրող խնդիր և ներգործող խնդիր՝ կրաւորական բայերը դարձնելով ներգործական, ներգործող խնդիրն՝ ուղղական հենթակայ, իսկ հենթական՝ հայցական կրող խնդիր: Օրինակ՝

1. Թշնամին (հենթ.) յաղթուեց (կր. բայ) մեզից (ներգ. խ.), — Մենք (հենթ.) յաղթեցինք (ներգ. բայ) Թշնամուն (հայց. կր. խ.): Արէլը սպանուեց Կայէնից, — Կայէնը սպանեց Արէլին:

2. Գետինը ծածկուեց ծիւղով, — Զիւնը ծածկեց գետինը, Նա իր զաւակներով է մխրթարուում, — Նրան իր զաւակներն են մխրթարում:

3. Քաղաքն առնուեցաւ Թշնամիների ծնուով, — Թշնամիներն առանքաւոր:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել հայցական հոլով՝ որոշելով ուղղականի ձևով դրուած պարագայական խնդիրները: Օրինակ՝

1. Ես գնացի տուն (տր., — տեղի պ. հայց. հ.):

2. Նա եկաւ այս առաւօտ (էրր., — ժ. պ. հայց. հ.):

3. Այս պատը մի կանդուն (սրջափ., — չափ ու քանակի պ.) բարձրացրին:

Բ. ՊԵՐԱՆՈՒՆ

36.

Պերանուն կամ գոյական դերանուն ասում են այն բառերը, որոնք դրուում են անունների տեղ մի անգամ արդէն ասած, կամ յայտնի, ծանօթ անունները չը կրկնելու համար:

Պերանունները հաստատուն նշանակութիւն չունին. այլ նայելով թէ ինչ անունն տեղ են զրուում, նրա նշանակութիւնն էլ ստանում են: Օրինակ՝ Տիգրանը պարապում է. Նա դեռ չի պատրաստել իր դասերը — խօսքի մէջ Նա, իր բառերը դերանուն են և դրուել են Տիգրան անունն տեղ: Բայց եթէ ասենք՝ Արտաշէսը պարապում է. Նա դեռ չի պատրաստել իր դասերը, — Նա, իր դերանուններն այժմ դրուում են Արտաշէս անունն տեղ:

Դերանունները լինում են՝ անձնական, ցուցական, փոխադարձ և յարաբերական:

Անձնական դերանուններն են՝ 1-ին դէմքի նա, ինքս. 2-րդ դէմքի՝ դու, ինքդ. 3-րդ դէմքի՝ ինքը (ինքն):

Երբորդ դէմքի առարկայի անունն տեղ զբաղում են նոյնպէս և

Ցուցական դերանունները՝ սա, դա, նա, այս, այդ, այն, որոնք զործ են անում, երբ խօսողն առարկան ցոյց է տալիս և առարկայի անունը տալու տեղ ասում է՝ նա, դա, նա և այլն: Երբ առարկան առաջին դէմքին մօտ է, կամ մօտ է մտածում, գրւում է սա, այս. երբ երկրորդ դէմքին մօտ է, կամ մօտ է մտածում, գրւում է՝ դա, այդ. իսկ երբ առարկան առաջին և երկրորդ դէմքից էլ հեռու է, կամ հեռու է մտածում, գրւում է նա, այն:

Փոխադարձ դերանուններն են՝ միմեանց, իրար, մէկ-մէկու, որոնք գրւում են խօսքի մէջ եղած երկու կամ տեղի անունների տեղ և խօսքի իմաստն այնպէս են արտայայտում, որ թէ մէկ և թէ միւս առարկայի համար է հասկացւում: Օրինակ՝ Կաղն ու Կոյրն իրար օգնեցին խօսքը հասկացւում է՝ թէ կաղը Կոյրին օգնեց և թէ Կոյրը կաղին օգնեց:

Յարաբերական կամ շաղկապական դերանուններն են՝ որ, ու, ինչ, ուր, երբ, որոնք գրուելով մի խօսքի սկզբում այդ խօսքը կապում են մի ուրիշ խօսքի հետ: Օրինակ՝ Ուսումն առնելու համար պէտք էր գնալ քաղաք, որ (=քաղաքը) մեր դիւղիցը հեռու չէր: Մենք մտանք եկեղեցին, ուր (=եկեղեցում) մեծ բազմութիւն կար:

Ո՞վ, ի՞նչ, ո՞ւր, ե՞րբ հարցական դերանուն են կոչւում և հարցական նշանով են գրւում, երբ զործ են ան-

ւում ոչ թէ մի ծանօթ անուն չկրկնելու համար, այլ խօսողի համար մի անծանօթ անուն հարցնելու համար, որ որոշւում է պատասխանի մէջ: Օրինակ՝ Ո՞վ եկաւ ձեզ մօտ:—Տիգրանը եկաւ մեզ մօտ:

Ուր, երբ մակրայական դերանուն կամ դերանունական մակրայ են, որովհետեւ ցոյց են տալիս տեղի և ժամանակի պարագայ և գրւում են այնպիսի անունների տեղ, որ տեղի և ժամանակի պարագայի նշանակութեամբ են գործածւում:

ԴԵՐԱՆՈՒՆ ԹԻԻԸ

37.

Դերանունն թիւը կախուած է այն անունից, որի տեղ գրւում է: Եզակի անունն տեղ գրւում է եզակի դերանուն, իսկ յոգնակի անունն, ինչպէս և երկու և աւելի անունների տեղ՝ գրւում է յոգնակի դերանուն: Օրինակ՝ Աշակերտը պարապում է. նա դեռ չի պատրաստել իր դասերը:—Աշակերտները պարապում են. նրանք դեռ չեն պատրաստել իրենց դասերը: Տիգրանն ու Վարդանը պարապում են. նրանք դեռ չեն պատրաստել իրենց դասերը: Բայց՝ Աշակերտները, որ (կամ որոնք) պատրաստել էին իրենց դասերը, գնացին զբօսնելու: Տիգրանն ու Վարդանը, որ (կամ որոնք) արդէն պատրաստել էին... Ո՞ւր են այն զրքերը, որ (և ոչ՝ որոնք, որոնց) դու կարդացել ես: Տուր ինձ այն թուղթն ու մատիտը, որ (և ոչ՝ որոնք, որոնց) դու գնեցիր ինձ համար:

ԴԵՐԱՆՈՒՆ ՀՈՂՈՎՈՒՄԸ

38.

Դերանունները հոլովւում են մասամբ անունների պէս, մասամբ առանձին կերպով:

Անունների պէս հոլովւում են՝ միմեանց, միմեան-

ցից, միմեանցով: Դրար կամ իրարու, իրարուց, իրարով, — մէկմէկու, մէկմէկուց: Ի՞նչ, ինչի՞, ինչից, ինչով, ինչում, ինչեր կն: Ե՞րբ, երբուամի, երբուամից: Որ, որի, որից, որով, — որոնք կամ որ, որոնց, որոնցից, որոնցով:

Ինքս, ինքը, գրական լեզուի մէջ նաև այս, այլ, այն չեն հոլովւում: Յոգնակի ունին՝ ինքներս, ինքներդ:

Սուսնային կերպով հոլովւում են՝ ես, դու, ինքը, սա, դա, նա, ով:

Եզակի

Ո. ես	դու	նա	ինքը	ով
Տ. ինձ	քեզ	նրան	իրան	ում
Բ. ինձնից	քեզնից	նրանից	իրանից	ումնից
Գ. ինձնով	քեզնով	նրանով	իրանով	ումնով
Ն. ինձնում	քեզնում	նրանում	իրանում	ումնում

Յովնակի

Ո. մենք	դուք	նրանք	իրանք	ովքեր
Տ. մեզ	ձեզ	նրանց	իրանց	—
Բ. մեզնից	ձեզնից	նրանցից	իրանցից	—
Գ. մեզնով	ձեզնով	նրանցով	իրանցով	—
Ն. մեզնում	ձեզնում	նրանցում	իրանցում	—

Դերանունների հոլովման համար պիտի իմանալ.

1. Ես, դու բացառ. գործ. և ներգ. հոլովների համար ունին նաև ինձանից, քեզանից, մեզանից, ձեզանից, — ինձանով, քեզանով, մեզանով, ձեզանով, — ինձանում, քեզանում, մեզանում, ձեզանում ձեւերը:

2. Ինքն հոլովւում է և և ձայնաւորով՝ իրեն, իրենից կն. իրենք, իրենց կն: Յոգնակին կայ նաև՝ իւրեանք, իւրեանց, որ հնացած է:

3. Ես ունի նաև նորան, նորանից կն. նոքա, նոցա, նոցանից կն ձեւերը, որ հնացած են:

Ես դերանունն պէս հոլովւում են՝ սա, սրան, սրանից, սրանով, սրանում, սրանք, սրանց կն. դա, դրան, դրանից, դրանով կն:

4. Անձնական և ցուցական դերանուններն ունին նաև իմ, քո, մեր, ձեր, իր (իւր, իրա), սրա, դրա, նրա առանձին ձեւերը, որոնք գրւում են սովորաբար անունների վրայ իբրև սեռական և ցոյց են տալիս, թէ մի առարկայ ումն է, ում է պատկանում. օրինակ՝ իմ գիրքը, քո գիրքը, մեր գիրքը և այլն: Այս դէպքում գրանք կոչւում են նաև ստացական դերանուն:

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՊԱՇՏՈՆԸ ԽՕՍԲԻ ՄԷՁ

39

Գոյականը (անուն, դերանուն) խօսքի մէջ լինում է միշտ լրացում մի ուրիշ բառի:

1. Բայի լրացում՝ ենթակայ, ստորոգեալ և խնդիրներ:

2. Ածականի լրացում՝ կամ ածականի խնդիր, օրինակ՝ Նա գովեստի արժանի աշակերտ է: Գործի ընդունակ մարդ: Խելքից գուրկ, մոռով կոյր մարդ:

3. Գոյականի լրացում՝ կամ վերադիր: Այսպէս՝

ա) Մի գոյական ուղղական, սեռական, բացառական կամ գործիական հոլովներով, որ ինչպէս մի ածական գրւում է անուն վրայ առաջից. օրինակ՝ Տառնիս ձուկը Վանայ լճում է լինում: Նա երկու թափակ ջուր խմեց: Նա հագել էր կարմիր մահուկից շուխայ: Կաթնով ոչ-խարը հօտից չի դուրս գալ: Վարդան զօրավարն էր հայոց զօրքերի սպարապետն Աւարայրի ձախառամարտում:

բ) Մի գոյական, որ գրւում է մի անուն կամ դերանուն վրայ ետևից՝ այն հոլովով, որով գրւած է ո-

բողեւի անունը կամ գերանունը: Այս վերադիրն ասուում է բացայայտիչ. օրինակ՝ Անուց, Բագրատունեաց մայրաքաղաքից, շատ հեռու է Երազգաւորս: Խոսքով՝ Տրգատ թագաւորի որդին՝ մի անտառ տնկել տուաւ Մամիկոնեանց նահապետի՝ Վաչէի ձեռքով: Մենք, աշակերտներս, պէտք է ջանանք ամեն օր յառաջադիրմել:

Բացայայտիչը եթէ անունն վրայ է դրուած, կարելի է շուտ տալ և դնել բացայայտեալից առաջ ինչպէս մի ածական: Այսպէս՝ վերեւ օրինակները լինում են՝ Բագրատունեաց մայրաքաղաք Անուց շատ հեռու է Երազգաւորս: Տրգատ թագաւորի որդի Խոսքով մի անտառ տնկել տուաւ Մամիկոնեանց Վաչէ նահապետի ձեռքով:

ԿԵՏԱՂՐՈՒԹԻՒՆ:—Բացայայտիչը բացայայտեալից բաժանուում է բութով, կամ թէ ստորակէտերի կամ բութերի մէջ է առնուում: Տես վերեւ օրինակները:

40. Երազգաւորս. 2. ԱԾԱԿԱՆ

Ածականը ցոյց է տալիս առարկայի յատկանիշ:

Ածականները խօսքի մէջ լինում են՝

1. Վերադիր մի անունն կամ մականուն, օրինակ՝ կլոր սեղան, սև սեղան: Պայծառ արեգակը ծագեց ծինապատ լեռների գլխին:

2. Ստորոգեալ, օրինակ՝ սեղանը կլոր է: Սեղանը սև է:

Բացի սրանից՝ ածականները դրուելով բայի և ածականի վրայ՝ գործ են ածուում իբրև մակրայ (պարագայ):

Ածականները խօսքի մէջ միշտ անփոփոխ են մնում: Մականունները սակայն, երբ գոյական անունը գեղջւում է, կարող են գոյականաբար գործածուել և յօդ առնելով հոլովուել ինչպէս մի գոյական անուն: Օրինակ՝ Թաց փայտն էլ չորի (==չոր փայտի) հետ կայրուի:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ:—1. Որոշել ածականները և նրանց գործածութիւնն իբրև մականուն և ստորոգեալ:

2. Որոշել գոյականաբար գործածուած ածականները՝ հետը փակագծի մէջ դնելով այն անունը, որ գորութեամբ հասկացւում է: Օրինակ՝ Ունէր նա երկու մատաղհաս աղջիկ. մինը (==մի աղջիկը) խիստ տգեղ, մյուսը (==միւս աղջիկը) գեղեցիկ:

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

41.

Ածականները նայելով իրենց իմաստին լինում են՝ որակական, թուական, ցուցական, անորոշ և հարցական:

Որակական ածականները կամ ածական անունները ցոյց են տալիս յատկութիւն կամ ինչպիսի լինելը: Օրինակ՝ բարի (հայր), մեծ (գիրք), կատույտ (հերկ):

Թուական ածականները կամ թուական անունները ցոյց են տալիս թիւ ու համարը և լինում են՝

1. Ըննակական թուականներ, որ ցոյց են տալիս քանի կամ որքան լինելը: Օրինակ՝ մի (գրիչ), երկու (սեղան), երեք (տարի) և այլն. կէս (տարի), քառորդ (դար):

2. Դասական թուականներ, որ ցոյց են տալիս, թէ որոշ շարքի մէջ քանիերորդ կամ որ տեղն է բռնում առարկան: Օրինակ՝ առաջին (տարի), երկրորդ (սեղան), երրորդ (դասարան), չորրորդ (աշակերտ) և այլն:

Ցուցական ածականները կամ ածական գերանունները՝ այս, այդ, այն, սոյն, դոյն, նոյն, միեւնոյն դրուելով մի անունն վրայ որոշում են անունը՝ վրան աւելացնելով մատով ցոյց տալու կամ մտքով ակնարկելու գաղափար: Օրինակ՝ երբ ասում ենք՝ այս սեղանը, այդ սեղանը՝ ձեռով ցոյց ենք տալի մի սեղան:

Ցուցական ածականները՝ այս, այդ, այն, չպիտի շփոթել այս, այդ, այն գոյական գերանունների հետ: Վերջիններս միշտ մենակ են բանում դրուելով մի անուն (եղբեմն և խօսքի) տեղ, որից և

ստանում են իրենց իմաստը. իսկ ածականները մենակ չեն բանում, այլ միշտ մի անուան վրայ են դրուում:

Յուրացական ածականների մէջ դրուում են նաև հետեւեալները՝ այսպէս, այդպէս, այնպէս, սոյնպէս, դոյնպէս, նոյնպէս. այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի. այսքան, այդքան, այնքան, նոյնքան. այսչափ, այդչափ, այնչափ, նոյնչափ:

Անորոշ ածականներն են՝ շատ, քաւական(ին), քիչ, սակաւ, աւելի, պակաս, նուազ, մի քանի, ամեն, ամենայն, ըոլոր, իւրաքանչիւր, ամեն մի, այլ ուրիշ, միւս, մէկէլ, այս ինչ, այն ինչ, ինչինչ, ինչ որ, որեւէ:

Հարցական ածականներն իմաստով անորոշ ածական են, միայն գործ են ածուում խօսքի մէջ մի ածականի հարցման համար: Պատասխանը լինում է մի ածական: Հարցական ածականներն են՝ ի՞նչ, ո՞ր, քանի, ո՞րքան, ի՞նչքան, ո՞րչափ, ի՞նչչափ, ո՞րպէս, ի՞նչպէս, ո՞րպիսի, ի՞նչպիսի, քանի՞նքորդ:

Ածականների մէջ մտնում են նաև ըս, ըդ, ըն, (ս, դ, ն, ը) յօդերը:

42.

3. ՄԱԿՐԱՅ

Մակբայը ցոյց է տալիս յատկանիշի յատկանիշ կամ պարագայ:

Յատկանիշ ցոյց տուող բառերն են բայն իր բայիմաստով և ածականը. ուստի մակբայները խօսքի մէջ դրուում են բայի և ածականի վրայ իբրև պարագայական լրացում. օրինակ՝ Սենեակը ըոլորովին մթնեց: Սենեակը ըոլորովին մութն է: Առաջին խօսքի մէջ ըոլորովին բառը ցոյց է տալիս մթնեց բայի պարագան (մակբայ, բուն իմաստով). իսկ երկրորդ խօսքի մէջ ըոլորովին ցոյց է տալիս մութ ածականի պարագան (մակածական մակբայ):

Մակբայը կարող է դրուել և իբրև մակբայ գործածուած ածականների վրայ. օրինակ՝ Նա ըոլորովին մութն է խօսում խօսքի մէջ ըոլորովին մակբայը դրուած է մութ ածականի վրայ, որ մակբայօրէն է գործածուած:

Մակբայները խօսքի մէջ միշտ անփոփոխ են մնում:

Բուն մակբայները հայերէնում սակաւաթիւ են. ածականները և որոշ թուով գոյականներ գործածուելով իբրև պարագայ՝ առնուում են իբրև մակբայ:

ՄԱԿՐԱՅՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

43.

Մակբայները նայելով թէ ինչ պարագայ են ցոյց տալիս՝ լինում են.

1. Տեղական՝ ուր, — աստ, անդ, ուրեք, ամենուրեք:

Տեղի անունները, երբ անփոփոխ և առանց յօդի դրուում են բայերի վրայ, առնուում են սովորաբար իբրև մակբայ. օրինակ՝ Նա վեր բարձրացայ: Նա ներս մտաւ: Այսպէս և առաջ, յետ, մէջ, դուրս, վերև, ներքև և այլն:

2. Ժամանակական՝ երբ, — երբեմն, երբեք, այսուհետև, այնուհետև, նախ, ապա, դեռ, արդէն:

Ժամանակի անունները՝ անփոփոխ և առանց յօդի դրուելով բայի վրայ՝ առնուում են իբրև մակբայ. օրինակ՝ Նա հիմա կը գայ: Նա էգուց կը գայ: Այսպէս և այսօր, վաղը, երէկ և այլն:

3. Որակական՝ ինչպէս, ճնշ, — մեծապէս, ազատօրէն, քաջաբար: Այսպէս բոլոր պէս, քար, օրէն բառերով բարդումները, որոնք գործ են ածուում երբեմն և իբրև ածական:

Որակական ածականները դրուելով բայի վրայ՝ առնուում են իբրև մակբայ. օրինակ՝ Նա լաւ խօսեց:

4. Քանակական՝ քանիցս, — երկիցս, երեցս, բազմիցս:

Քանակական ածականները գրուելով բայի վրայ՝ առնու-
լում են իբրև մակբայ. օրինակ՝ տատը չափիր, մին կտրիր:

5. Աստիճանական մակբայներ, որոնք գրուելով
որակական ածականների և մակբայների վրայ, ցոյց են
տալիս յատկութեան աւելի կամ պակաս, շատ կամ քիչ
լինելը: Աստիճանական մակբայները մակբայօրէն գործա-
ծուած ածականներ են:

ա) Սաստկական նշանակութիւն ունին՝ սաստիկ,
խիստ, շատ, բաւականին, չափազանց և այլն. օրինակ՝ Այս
վարդը խիստ հոտաւէտ է:

բ) Բաղդատական նշանակութիւն ունին՝ աւելի, պա-
կաս, նուազ, նոյնչափ, նոյնքան ևլն. օրինակ՝ Վարդը
մանուշակից աւելի հոտաւէտ է: Մանուշակը պակաս հոտա-
ւէտ է, քան վարդը: Արծաթը նոյնչափ օգտաւէտ է, որ-
չափ ոսկին:

6. Եղանակական մակբայներ, որոնք ցոյց են տալիս
խօսողի վերաբերմունքը խօսքի բովանդակութեան նկատ-
մամբ: Լինում են՝

ա) Հաստատական՝ այո, անշուշտ, հարկաւ, իհարկէ:

բ) Բացասական՝ ոչ, մի, չը:

գ) Երկրայական՝ թերեւ, գուցէ, միթէ, արդեօք:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—1. Եղանակական մակբայները յաճախ
ստորակէտերի մէջ են առնւում և կոչւում են միջան-
կեալ ըստեր. օրինակ՝ Ռուբէնի սիրտը, այո, ցաւում էր
նրա համար: Դու, իհարկէ, այդ ժամանակ դեռ չէիր ճա-
նաչում նրանց:

2. Այո, ոչ մակբայները, երբ պատասխանական խօս-
քի սկզբում են գրւում, ետևից առնում են ստորակէտ.
օրինակ՝ Դու այսօր պարապել ես:—Այո, պարապել եմ:

ԿԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել ածականներն և նրանց գործածու-
թիւնն՝ 1. իբրև մականուն, 2. իբրև բայի պարագայ կամ մակ-

բայ բուն իմաստով, և 3. իբրև ածականի պարագայ կամ մակա-
ծական. օրինակ՝ Շատ հին ժամանակ մի թագաւոր կար: Շատ
մակածական հին ածականի, շատ հին:—Հին մականուն ժամանակ
անուն, հին ժամանակ:—Մի մականուն թագաւոր անուն, մի թա-
գաւոր:—Պառաւք ձեռքն սաստիկ նախատեց:—Սաստիկ մակբայ բուն
իմաստով նախատեց բայի, սաստիկ նախատեց:

ՅԱՏԿՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐ

44.

Աստիճանական մակբայները գրուելով որակական
ածականների վրայ՝ ցոյց են տալիս յատկութեան աստի-
ճանները.

ա) Սաստկական աստիճան, երբ յատկութեան աս-
տիճանը բարձրացւում կամ իջեցւում է առանց բաղդա-
տութեան. օրինակ՝ Նա խիստ լաւ մարդ է:

բ) Բաղդատական աստիճան, երբ մի առարկայ իր
յատկութեան կողմից համեմատւում է ուրիշ նոյն յառ-
կութիւնն ունեցող մի կամ մի քանի առարկաների հետ,
օրինակ՝ Վարդը մանուշակից աւելի հոտաւէտ է: Մանուշա-
կը պակաս հոտաւէտ է, քան վարդը:

գ) Դերադրական աստիճան, երբ բաղդատութիւնը լի-
նում է բոլոր նոյն յատկութիւնն ունեցող առարկաների
հետ. օրինակ՝ Վարդն աւելի գեղեցիկ է, քան բոլոր ծաղիկ-
ները, կամ՝ վարդն ամենից գեղեցիկ (կամ՝ ամենազեղե-
ցիկ) ծաղիկն է:

Ածականը որական աստիճանի է կոչւում, երբ
առանց բաղդատութեան կամ սաստկականութեան, պարզա-
պէս առարկայի յատկութիւնն է ցոյց տալիս. օրինակ՝
վարդը գեղեցիկ է:

Նոյն աստիճաններն ունին նաև մակբայօրէն գործա-
ծուած ածականները և առաջ, յետոյ, յետ, վեր բառերը:

Կրկնել § 14.

Բայ կոչւում են այն բառերը, որոնք մենակ, առանց ուրիշ բառի, խօսք են կազմում:

Ամեն բայ ունի՝ բայիմաստ, դէմք, թիւ, ժամանակ և եղանակ:

Բայիմաստը ցոյց է տալիս եղելութիւն, այսինքն՝ անել, լինել, մի բան անել, մի բան լինել:

Դէմքը երեք է՝ 1-ին, 2-րդ և 3-րդ դէմք:

Թիւը երկու է՝ եզակի և յոգնակի:

Ամեն բայ ցոյց է տալիս և ժամանակ, այսինքն թէ երբ է կատարւում եղելութիւնը: Ժամանակը երեք է.

1. Ներկայ, որ ցոյց է տալիս խօսելու վայրկեանին կատարուող եղելութիւն, օրինակ՝ գնում եմ:

2. Անցեալ, որ ցոյց է տալիս խօսելու վայրկեանից առաջ կատարուած եղելութիւն, օրինակ՝ գնացել եմ:

3. Ապաւնի, որ ցոյց է տալիս խօսելու վայրկեանից յետոյ կատարուելիք գործողութիւն, օրինակ՝ գնալու եմ:

Բայի եղանակները հինգ են՝ սահմանական, ենթադրական, հարկադրական, ըզձական և հրամայական:

1. Սահմանական եղանակը ցոյց է տալիս իրական եղելութիւն:

2. Ենթադրական եղանակը ցոյց է տալիս մի հնարաւոր եղելութիւն, որ խօսողը մտածում, ենթադրում է, թէ լինում է, եղել է, կամ կը լինի:

3. Հարկադրական եղանակը ցոյց է տալիս մի եղելութիւն, որ խօսողը մտածում է, բայց ոչ իբրեւ լոկ ենթադրութիւն, այլ իբրեւ անհրաժեշտութիւն, անհրաժեշտ հարկ ու պէտք, պարտք: Օրինակ՝ Նա այժմ տանն է: Նա այժմ գնում է — խօսքերի մէջ՝ է, գնում է բայերը սահմանական եղանակի են. նրանց ցոյց տուած եղելութիւններն իրական են, իսկապէս տեղի ունին. իսկ եթէ նոյն խօսքերը շուռ տանք և ասենք՝ Նա այժմ տանը կը լինի. Նա այժմ գնալիս կը լինի, — կը լինի, գնալիս կը լինի բայերը ենթադրական եղանակի են. մենք այդպէս կարծում, ենթադրում ենք միայն: Իսկ երբ ասում ենք՝ Նա այժմ տանը պիտի լինի. նա այժմ գնալիս պիտի լինի, այդ նշանակում է, որ նա ստիպուած է, պարտաւոր է, կամ մենք անհրաժեշտօրէն այդպէս ենք դատում, որ տանը լինի, գնալիս լինի:

4. Ըզձական եղանակը ցոյց է տալիս մի եղելութիւն, որ ցանկացւում է. օրինակ՝ գնամ: տեսնեմ՝ նրան: Աստուած հոգին լուսաւորէ:

Ըզձական եղանակը կոչւում է նաև ստորադասական եղանակ:

5. Հրամայական եղանակը ցոյց է տալիս մի եղելութիւն, որ խօսողն իր խօսակցին հրամայում է. ունի միայն եզակի և յոգնակի 2-րդ դէմք: Օրինակ՝ կարդա, գրիւր, — կարդացէք, գրեցէք:

Մի բայ խոնարհել նշանակում է ասել այն բոլոր ձևերը կամ փոփոխութիւնները, որ ստանում է բայը՝ դէմք, թիւ, ժամանակ և եղանակ ցոյց տալու համար:

Բայի ձևերը կամ ժամանակները նայելով իրենց

կազմութեան՝ չորս խմբի են բաժանուում՝ 1. Գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակներ, 2. Ըղձական, ենթադրական և հարկադրական եղանակներ, 3. Անցեալ կատարեալ և հրամայական, 4. Երկրորդական բաղադրեալ ժամանակներ: Կան և անկանոն խոնարհուող բայեր:

49. 1. ԳԼԽԱՎՈՐ ԲԱԴԱՊՐԵԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

Գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակները կազմուում են մի գերբայից և եւ՛ բայից, որ աւուում է օժանդակ բայ:

Դերբայ աւուում են բայի աշնայիսի ձեերը, որոնք ցոյց են տալիս բայիմաստ (անել, լինել) առանց գէմքի, ուստի կոչուում են նաև ըայի անդէմ՝ ձեեր: Դրանք լրացական բառեր՝ գոյական, ածական կամ մակբայ են:

Բուն բայերն են բայի դիմաւոր ձեերը:

Դերբայները հինգ են՝ անորոշ, անկատար, ապառնի, անցեալ և ենթակայական:

50. ԱՆՈՐՈՇ ԴԵՐԲԱՅ

Անորոշ դերբայը ցոյց է տալիս լոկ բայիմաստ (եղելութիւն) առանց գէմք, թիւ, եղանակ և ժամանակ որոշելու:

Վերջանում է միշտ լ բաղաձայնով, որից առաջ ընկնում է ա, ե, ի ձայնաւորներից մէկը, որոնք կոչուում են լծորդ: Օրինակ՝ խաղալ, գրել, ծաղկիլ: Իլ վերջի տեղ սովորաբար գործ է ածուում ել՝ աշխատիլ, խօսիլ, մեռնիլ, յաջողիլ = աշխատել, խօսել, մեռնել, յաջողել:

Ալ, ել, իլ վերջերը գրուում են կամ անմիջապէս բայի հիմքի վրայ, ինչպէս՝ խաղալ, բերել, յաջողիլ. կամ

հիմքի և լծորդի մէջ մտնում են ածանցներ, ինչպէս՝ դոհ-անալ, մօտ-ենալ, տես-նել, փախ-չիլ:

Բայի հիմքը լինում է կամ մի արմատ, կամ մի բառ՝ լինի պարզ, բարդ թէ ածանցական: Օրինակ՝ կարդալ, խաղալ, կառավարել, թագաւորել բայերի հիմքերն են՝ կարդ (բայարմատ), խաղ (պարզ բառ), կառավար (բարդ բառ), թագաւոր (ածանցական բառ):

Անորոշ դերբայը ըայանուն է և հոլովուում է (գնալ, գնալու, գնալուց, գնալով, գնալում). ուստի և բայերի մասին խօսելիս սովորաբար առնուում է անորոշ դերբայը: Միւս դերբայները կամ ըայածական են, կամ բայական մակբայ:

ԱՆԿԱՏԱՐ ԴԵՐԲԱՅ

51.

Անկատար դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և եղելութեան մէջ լինելը կամ մի կատարուող եղելութիւն, որ գեւ չի վերջացել, տեւում է յարաձիգ: Վերջաւորութիւնն է ում՝ և իս (սովորաբար աւուում է լիս): Օրինակ՝ խաղալ, գրել, խօսիլ լինում են՝ խաղում, գրում, խօսում, — խաղալիս, գրելիս, խօսելիս:

Ում՝ վերջաւորութեամբ անկատար դերբայը գրուելով եւ՛ բայի Սահմանական ներկայ և անցեալ ժամանակների հետ՝ կազմում է բայերի Սահմանական 1, անկատար կամ բուն ներկայ և 2, անկատար անցեալ ժամանակները: Առաջինը ցոյց է տալիս ներկայում (խօսելու վայրկեանին) կատարուող տեական եղելութիւն, իսկ երկրորդը՝ անցեալում կատարուող տեական եղելութիւն: Օրինակ՝

Սահմանական

Ներկայ

Անկատար անցեալ

գնում եմ
գնում ես
գնում է
գնում ենք
գնում էք
գնում են

գնում էի
գնում էիր
գնում էր
գնում էինք
գնում էիք
գնում էին

Այսպէս խոնարհւում են բոլոր բայերը, բացի՝ զալ, տալ, լալ, որոնց համար առնւում է լիս վերջաւորութեամբ անկատ. դերբայը՝ գալիս եմ, գալիս ես ևն. տալիս եմ, տալիս ես և այլն. լալիս եմ, լալիս ես, լալիս է ևն:

52.

ԱՊՍՈՆԻ ԴԵՐԲԱՅ

Ապառնի դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և եղելութեան դեռ նոր կատարելի լինելը: Վերջաւորութիւնն է ու և իք (սովորաբար առնւում է լու, լիք): Օրինակ՝ գնալ, գրել, խօսիլ լինում են՝ գնալու, գրելու, խօսելու,—գնալիք, գրելիք, խօսելիք:

Ընդ վերջաւորութեամբ ապառնի դերբայը եմ՝ բայի հետ կազմում է Սահմանական եղանակի՝ 1, ապառնի ներկայ կամ բուն ապառնի և 2, ապառնի անցեալ ժամանակները: Առաջինը ցոյց է տալիս ներկայի (խօսելու վայրկեանի) նկատմամբ ապառնի գործողութիւն, իսկ երկրորդը՝ անցեալի նկատմամբ ապառնի գործողութիւն: Օրինակ՝

Սահմանական

Ապառնի

Ապառնի անցեալ

գնալու եմ
գնալու ես
գնալու է
գնալու ենք
գնալու էք
գնալու են

գնալու էի
գնալու էիր
գնալու էր
գնալու էինք
գնալու էիք
գնալու էին

ԱՆՅԵԱԼ ԴԵՐԲԱՅ

53.

Անցեալ դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և եղելութեան կատարուած, վերջացած լինելը: Ունի երկու վերջաւորութիւն, վաղակատար՝ ել և յարակատար՝ ած: Օրինակ՝ գնացել, գնացած. նստել, նստած:

Երկու ձևն ևս եմ՝ բայի հետ կազմում են Սահմանական եղանակի՝ 1. վաղակատար ներկայ կամ լու վաղակատար և 2. վաղակատար անցեալ. ապա 1. յարակատար ներկայ կամ լու յարակատար և 2. յարակատար անցեալ ժամանակները: Առաջինները ցոյց են տալիս ներկայի նրկատմամբ կատարուած եղելութիւն, իսկ երկրորդները՝ անցեալի նկատմամբ կատարուած եղելութիւն: Օրինակ.

Սահմանական

Վաղակատար

Վաղակատար անցեալ

նստել եմ
նստել ես
նստել է
նստել ենք
նստել էք
նստել են

նստել էի
նստել էիր
նստել էր
նստել էինք
նստել էիք
նստել էին

Յարակատար

նստած եմ

նստած ես

նստած է

նստած ենք

նստած էք

նստած են

Յարակատար անցեալ

նստած էի

նստած էիր

նստած էր

նստած էինք

նստած էիք

նստած էին

Վաղակատար և յարակատար ժամանակների իմաստի տարբերութիւնը հետեւեալն է. յարակատար ժամանակները ցոյց են տալիս մի անցեալ եղելութիւն, որի հետեւանքը իբրեւ յրողութիւն յարատեւում է մինչև խօսողի ներկան կամ մինչև մի անցեալ ժամանակակէտ, մինչդեռ վաղակատար ժամանակները պարզապէս յայտնում են ներկայի կամ մի անցեալ ժամանակակէտի նկատմամբ կատարուած եղելութիւն՝ առանց ուշ դարձնելու, թէ գործողութեան հետեւանքն իբրեւ զրոյթիւն յարատեւում է թէ չէ: Օրինակ՝ երեխան այսօր քննէ է:—Այո, քննէ է և այժմ էլ գեռ քնած է:—Կան բայեր սակայն, որոնց այս երկու ժամանակներն անխտիր իրար տեղ բանում են:

54.

ԵՆԹԱԿԱՅԱԿԱՆ ԴԵՐՐԱՅ

Ենթակայական դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և անող կամ եղող լինելու գաղափար: Վերջաւորութիւնն է ող: Օրինակ՝ գնացող, կարդացող, խօսող = Ով որ գնում է, գնացել է կամ գնալու է: Նա որ կարդում է, կարդացել է կամ կարդալու է:

2. ԸՂՁԱԿԱՆ, ԵՆԹԱԴՐԱԿԱՆ, ՀԱՐԿԱԴՐԱԿԱՆ. 55.

Ըղձական, Ենթադրական և Հարկադրական եղանակներն ունին միայն երկ'երկու ժամանակ՝ ապառնի և անցեալ: Ապառնին կարող է գործածուել և իբրեւ ներկայ:

Ըղձական եղանակի երկու ժամանակներն ևս կազմում են առանձին վերջաւորութիւններով, որոնք աւելանում են լծորդ ձայնաւորների վրայ:

Ապառնու մէջ ե լծորդը փոխւում է եզ. Յ-ը դէմքի մէջ՝ է կամ ի, և յոգն. Ձ-ը դէմքի մէջ՝ է. իսկ անցեալի մէջ ե և ի լծորդներն երկուսն ևս դառնում են է:

Հետեւալ օրինակների մէջ կարելի է տեսնել վերջաւորութիւնները լծորդների հետ միասին, որոնք շղատառով և անշատ են տպուած:

Ապառնի

Ա. լծորդ

Ե լծորդ

Ի լծորդ

կարդ ամ

զը եմ

ծաղկ իմ

կարդ սո

զը ես

ծաղկ իս

կարդ այ

զը է, զը ի

ծաղկ ի

կարդ անք

զը ենք

ծաղկ ինք

կարդ աք

զը էք

ծաղկ իք

կարդ ան

զը են

ծաղկ ին

Անցեալ

կարդ այի

զը էի

ծաղկ էի

կարդ այիր

զը էիր

ծաղկ էիր

կարդ ար

զը էր

ծաղկ էր

կարդ այինք

զը էինք

ծաղկ էինք

կարդ այիք

զը էիք

ծաղկ էիք

կարդ ային

զը էին

ծաղկ էին

Ապառնի ժամանակի մէջ ի լծորդը սովորաբար փոխ-
ւում է և լծորդի, բացի եզ. 3-րդ դէմքից, ինչպէս՝ ծաղ-
կիմ, ծաղկիս, ծաղկինք կն. ձևերի տեղ գործ են ածւում
աւելի՝ ծաղկեմ, ծաղկես, ծաղկենք, ծաղկէք, ծաղկենս:

Ըղձական եղանակի պէս խորնարհւում են մի քանի
բայի Սահմ. ներկայ և անկատ. անցեալ ժամանակները.

Կամ, կաս, կայ, կանք, կաք, կան, — կայի, կայիք,
կար, կայինք, կայիր, կային:

Նմ, ես, է. ենք, էք, են, — էի, էիր, էր. էինք, էիք,
էին: Այսպէս և Գիտնմ, գիտես, գիտէ և այլն: Արժեմ,
արժես, արժէ կն:

Ունիմ, ունիս, ունի. ունինք, ունիք, ունին, — ունէի,
ունէիր, ունէր կն: Այսպէս և խնդրեմ, կարծեմ, կարծես:

Ենթադրական և հարկադրական եղանակները կազ-
մւում են ըղձականի վրայ աւելանալով՝ ենթադրականի
համար կը եղանակիչը, իսկ հարկադրականի համար
պիտի եղանակիչը, որի տեղ կարող է դրուել և պէտք է:
Օրինակ՝ ենթադրական ապառնի՝ կը կարգամ, կը կարգաս,
կը կարգայ և այլն: Անցեալ՝ կը կարգայի, կը կարգայիր, կը
կարգար և այլն: Հարկադր. ապառնի՝ պիտի կարգամ, պի-
տի կարգաս, պիտի կարգայ և այլն: Անցեալ՝ պիտի կար-
գայի, պիտի կարգայիր, պիտի կարգար և այլն:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել դերբայները և Սահմանական եղա-
նակի գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակներն ի նկատի ունենալով,
որ եմ օժանդակը յաճախ 1. դերբայից առաջ է ընկնում, օրինակ՝
Նա հիմա մեզ մօտ է գալու. 2. ուրիշ բառերով բաժանւում է
դերբայից, օրինակ՝ Ես էլ եմ ձեզ պէս դողում. 3. դեղչւում է, այ-
սինքն դուրս է ընկնում. օրինակ՝ Ձիւնն եկել (էր), դիզուել (էր),
սար ու ձոր բռնել էր:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել ըղձ. ենթադր. և հարկադր. եղա-
նակներն՝ ի նկատի ունենալով, որ պիտի (պէտք է) եղանակիչը եր-
բեմն ուրիշ բառերով բաժանւում է խոնարհուող բայից, օրինակ՝
Նա պիտի այստեղ մեզ մօտ գայ:

3. ԱՆՅԵԱԼ ԿԱՏԱՐԵԱԼ ԵՒ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ 56.

Անցեալ կատարեալը սահմանական եղանակի մի ան-
ցեալ ժամանակ է, որ ցոյց է տալիս գլխաւորաբար վայր-
կենապէս անցած կատարուած եղելութիւն, կամ մի գոր-
ծողութիւն, որ խօսողի ներկայութեամբ է կատարուել:
Օրինակ՝ Եկայ, տեսայ, յաղթեցի: Նա այս բոլորէս դնաց:

Անցեալ կատարեալն ունի երեք տեսակ վերջաւորու-
թիւն՝ 1. ի, 2. ա և 3. խառն ի, և ձայնաւորներով. ուս-
տի և կազմւում են երեք խոնարհում: Համապատասխան
ձևով կազմւում է և Հրամայական եղանակը:

Վերջաւորութիւններն աւելանում են մեծ մասամբ
բայերի հիմքից ածանցուած մի ձևի վրայ, որ կոչւում է
բուն: Նել (նիլ) և չիլ (չիլ) վերջացած բայերը միայն բնի
ձև չունին, դրանց հիմքը ծառայում է և իբրև բուն, այ-
սինքն՝ վերջաւորութիւններն աւելանում են հիմքի վրայ:

Հետեւեալ օրինակների մէջ կարելի է տեսնել անցեալ
կատարեալի և հրամայականի վերջաւորութիւնները բնի
ածանցների հետ, որոնց մէջ գծիկներ են դրուած վեր-
ջաւորութիւններն ու ածանցները հիմքից անջատելու հա-
մար: Սկզբում դրուած է անորոշ գերբայը:

1. ի ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Անորոշ դերբայ Անց. կատ. Հրամ.

1. գն-ալ	գն-աց-ի	
	գն-աց-իր	գն-ա
	գն-աց	
	գն-աց-ինք	
	գն-աց-իք	գն-աց-էք
	գն-աց-ին	

2. գր-ել

գր-եց-ի

գր-եց-իր

գր-է, գր-իր, (գր-ի)

գր-եց

գր-եց-ինք

գր-եց-իք

գր-եց-էք, գր-էք

գր-եց-ին

3. մորթ-ոտել

մորթոտ-եց-ի

մորթոտ-եց-իր

մորթոտ-է, մորթոտ-իր

մորթոտ-եց

մորթոտ-եց-ինք

մորթոտ-եց-իք մորթոտ-եց-էք, մորթոտ-էք

մորթոտ-եց-ին

4. Գր-ու-ել

գրու-եց-ի

գրու-եց-իր

գրու-իր

գրու-եց

գրու-եց-ինք

գրու-եց-իք

գրու-եց-էք, գրու-էք

գրու-եց-ին

Այսպէս խոնարհուում են՝

1. Գնալ բայի պէս՝ մնալ, խաղալ, կարդալ, որսալ, կաղալ ևն,—այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի վրայ անմիջապէս աւելանում է ալ վերջը:

2. Գրել բայի պէս՝ կանչել, գործել, շարժել, պատ-րաստել ևն,—այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի վրայ աւելանում է անմիջապէս ել (իլ):

3. Մորթոտել բայի պէս՝ շարդոտել, նստոտել, կոտ-րատել, կտրատել, կտրտել, պատուտել, ևն,—բոլոր քաղ-մանապատկան քայերը, որոնք կազմում են ուրիշ բայե-րից՝ ել (իլ) վերջաւորութիւնից առաջ ստանալով ոտ, ատ, տ ածանցները և ցոյց են տալիս եղելութեան կրկ-նութիւն. ինչպէս՝ կոտրել՝ մի անգամ. կոտրտել՝ շատ տեղից, շատ անգամ, շատ բան կոտրել:

4. Գրուել բայի պէս՝ ծեծուել, սպանուել, կոտը-րուել, տեսնուել, կարգացուել ևն,—բոլոր կրաւորական քայերը, որոնք կազմում են ուրիշ բայերից՝ ել (իլ) վեր-ջից առաջ ստանալով ու ածանցը և ցոյց են տալիս գըլ-խաւորապէս այնպիսի գործողութիւն, որ բայի ենթական ուրիշ առարկայից կրում, ստանում է իր վրայ: Օրինակ՝ սպանել, սպանուել. բռնել, բռնուել:

Ալ, անալ, ենալ վերջացած բայերից կրաւորական կազմելու ժամանակ ու ածանցից առաջ մտնում են աց, եց. ինչպէս՝ կարդ-ալ կարդ-ացուել. գող-անալ, գող-ացուել:

2. Ա. ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Անորոշ դերքայ

Անց. կատ.

Հրամ.

1. Զով-ան-ալ

զով-աց-այ

զով-աց-ար

զով-աց-իր

զով-աց-ալ

զով-աց-անք

զով-աց-աք

զով-աց-էք

զով-աց-ան

2. Մօտ-են-ալ

մօտ-եց-այ

մօտ-եց-ար

մօտ-եց-իր

մօտ-եց-ալ

մօտ-եց-անք

մօտ-եց-աք

մօտ-եց-էք

մօտ-եց-ան

3. Ծաղկ-իլ

ծաղկ-եց-այ

ծաղկ-եց-ար

ծաղկ-իր

ծաղկ-եց-ալ

ծաղկ-եց-անք

ծաղկ-եց-աք

ծաղկ-եց-էք, ծաղկ-էք

ծաղկ-եց-ան

4. Գրու-իլ	գրու-եց-այ	
	գրու-եց-ար	գրու-իք
	գրու-եց-աւ	
	գրու-եց-անք	
	գրու-եց-աք	գրու-եց-էք, գրու-էք
	գրու-եց-ան	

5. Հաս-ն-ել	հաս-այ	
	հաս-ար	հաս-իր
	հաս-աւ	
	հաս-անք	
	հաս-աք	հաս-էք
	հաս-ան	

6. Փախ-չ-ել	փախ-այ	
	փախ-ար	փախ-իր
	փախ-աւ	
	փախ-անք	
	փախ-աք	փախ-էք
	փախ-ան	

Այսպէս խոնարհուում են՝

1. Զովանալ բայի պէս՝ գոհանալ, զարմանալ, գողանալ, շատանալ, սևանալ ևն, — այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի և ալ վերջի մէջ մտնում է ան ածանցը:

2. Մօտենալ բայի պէս՝ վախենալ, ունենալ, ուղենալ և մի քանի ուրիշ բայեր, որոնց հիմքի և ալ վերջի մէջ մտնում է նն ածանցը:

3. Ծաղկիլ բայի պէս՝ խօսիլ, զաղարիլ, ծագիլ, աշխատիլ ևն, — այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի վրայ աւելանում է անմիջապէս իլ վերջը: — Այս բայերը սովորաբար գործ են ածուում եւ լծորդով և գնում են ի խոնարհման տակ ըստ զրել բայի:

4. Գրուիլ բայի պէս՝ բոլոր կրաւորական բայերը, որոնք սովորաբար գնում են ի խոնարհման տակ՝ ըստ զրուել ձևի:

5. Հասնել բայի պէս՝ գտնել, մտնել, իջնել, մեռնել (մեռնիլ) ևն, — այն բայերը, որոնց հիմքի և ել (իլ) վերջի մէջ մտնում է ն ածանցը: — Այս ն ածանցի տեղ սակաւաթիւ գրաբարից առած բայեր ան ունին՝ ուսանել, շիջանել, բեկանել, որոնցից մի քանիսն ունին և առանց ածանցի ձևեր՝ բեկել, շիջել, գիջել:

6. Փախչել (փախչիլ) բայի պէս՝ թռչել, կպչել, սառչել, զիպչել ևն, — այն բայերը, որոնց հիմքի և ել (իլ) վերջի մէջ մտնում է չ ածանցը:

3. ի, ւ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Անորոշ դերաս	Անց. կատ.	Հրամ.
1. Զարմ-ացն-ել	զարմ-ացր-ի	
	զարմ-ացր-իր	
	զարմ-ացր-իւ	
	զարմ-ացր-ինք	
	զարմ-ացր-իք	զարմ-ացր-էք
	զարմ-ացր-ին	
2. Մօտ-եցն-ել	մօտ-եցր-ի	
	մօտ-եցր-իր	մօտ-եցր-իւ
	մօտ-եցր-եց	
	մօտ-եցր-ինք	
	մօտ-եցր-իք	մօտ-եցր-էք
	մօտ-եցր-ին	
3. Թռ-ցն-ել	թռ-ցր-ի	
	թռ-ցր-իր	թռ-ցր-իւ
	թռ-ցր-եց	
	թռ-ցր-ինք	
	թռ-ցր-իք	թռ-ցր-էք
	թռ-ցր-ին	

4. Մատուցանել մատուցի
 մատուց-իր (չունի)
 մատուց-եց
 մատուց-ինք
 մատուց-իք մատուց-էք
 մատուց-ին

Այսպէս խոնարհուում են պատճառական բայերը, որոնց հիմքի և ել վերջաւորութեան մէջ մտնում են՝ ացն, եցն, ցն, ուցան ածանցները:

1. Զարմացնել բայի պէս՝ կարգացնել, խաղացնել, շատացնել ևն. — որոնք կազմւում են ալ, անալ վերջացած բայերի հիմքից՝ կարգալ, խաղալ, շատանալ:

2. Մօտեցնել բայի պէս՝ ծաղկեցնել, խմեցնել, վախեցնել ևն. — որոնք կազմւում են ել (իլ), ենալ վերջացած բայերի հիմքից՝ ծաղկել, խմել, վախենալ:

3. Թուցնել բայի պէս՝ փախցնել, կպցնել, մտցնել, հապցնել, հազցնել ևն. — որոնք կազմւում են շել (չիլ) և նել (նիլ) վերջացած բայերի հիմքից՝ փախչել (փախնել), կպչել (կպնել), մտնել, հապնել, հազնել:

4. Մատուցանել բայի պէս գրաբարից առած սակաւաթիւ բայեր՝ յարուցանել, ուսուցանել, հատուցանել, կառուցանել, զեկուցանել:

Այս խոնարհման տակ գնում են նոյնպէս՝ դարձնել (վեր) կացնել, անցնել (=անց կացնել), հարցնել, լցնել, որոնք ունին Անց. կատ. դարձրի, դարձրիր, դարձրեց ևն. (վեր) կացրի ևն. հարցրի, լցրի ևն. Հրամ. դարձրու (վեր) կացրու, հարցրու, լցրու ևն:

Սահմանական

Ներկայ

գնում եմ
 գնում ես
 գնում է
 գնում ենք
 գնում էք
 գնում են

Ապառնի

գնալու եմ
 գնալու ես
 գնալու է
 գնալու ենք
 գնալու էք
 գնալու են

Վաղակատար

գնացել եմ
 գնացել ես
 գնացել է
 գնացել ենք
 գնացել էք
 գնացել են

Թարակատար

գնացած եմ
 գնացած ես
 գնացած է
 գնացած ենք
 գնացած էք
 գնացած են

Անկատար անցեալ

գնում էի
 գնում էիր
 գնում էր
 գնում էինք
 գնում էիք
 գնում էին

Ապառնի անցեալ

գնալու էի
 գնալու էիր
 գնալու էր
 գնալու էինք
 գնալու էիք
 գնալու էին

Վաղակատար անցեալ

գնացել էի
 գնացել էիր
 գնացել էր
 գնացել էինք
 գնացել էիք
 գնացել էին

Թարակատար անցեալ

գնացած էի
 գնացած էիր
 գնացած էր
 գնացած էինք
 գնացած էիք
 գնացած էին

Անցեալ կատարեալ չրամայական

գնացի	գնա
գնացիր	
գնաց	
գնացինք	
գնացիք	գնացէք
գնացին	

Ըղծական

Ապառնի	Անցեալ
գնամ	գնայի
գնաս	գնայիր
գնայ	գնար
գնանք	գնայինք
գնաք	գնայիք
գնան	գնային

Ենթադրական

Ապառնի	Անցեալ
կը գնամ	կը գնայի
կը գնաս	կը գնայիր
կը գնայ	կը գնար
կը գնանք	կը գնայինք
կը գնաք	կը գնայիք
կը գնան	կը գնային

Հարկադրական

Ապառնի	Անցեալ
պիտի գնամ	պիտի գնայի
պիտի գնաս	պիտի գնայիր
պիտի գնայ	պիտի գնար
պիտի գնանք	պիտի գնայինք
պիտի գնաք	պիտի գնայիք
պիտի գնան	պիտի գնային

Դերբայներ

Անորոշ՝ գնալ
 Անկատար՝ գնում, գնալիս
 Ապառնի՝ գնալու
 Վաղակատար՝ գնացել
 Յարակատար՝ գնացած

58.

ԱՆԿԱՆՈՆ ԲԱՅԵՐ

Անկանոն բայերի անկանոնութիւնը միայն անցեալ կատարեալի, հրամայականի, անցեալ դերբայի, երբեմն և ենթակայական դերբայի մէջ է: Նրաւորականը սովորաբար բնից է կազմուած:

1. Դալ, Անց. կատ. եկայ, եկար, եկաւ. եկանք, եկաք, եկան: Հրամ. եկ, եկէք, այլ և՛ արի, արիք: Անցեալ դերբ. եկած, եկել: Ենթ. դերբ. եկող:

2. Լալ, Անց. կատ. լացի, լացիր, լացաւ կամ լացեց. լացինք, լացիք, լացին: Հրամ. լաց կամ լացիր, լացէք: Անց. դերբ. լացած, լացել: Ենթ. դերբ. լացող:

3. Տալ, կրաւորական՝ տրուել: Անց. կատ. տուի, տուիր, տուաւ. տուինք, տուիք, տուին. կամ տուեցի, տուեցիր, տուեց. տուեցինք, տուեցիք, տուեցին. Հրամ. տու, տուէք: Անց. դերբ. տուած, տուել: Ենթ. դերբ. տուող:

4. Ասիլ, Անց. կատ. ասացի, ասացիր, ասաց, ասացինք, ասացիք, ասացին: Ժողովրդական՝ ձեռք՝ ասի, ասիր, ասաւ. ասինք, ասիք, ասին, այլ և կանոնաւոր՝ ասեցի, ասեցիր, ասեց. ասեցինք, ասեցիք, ասեցին: Հրամ. աս, ասացէք, այլ և՛ ասէք:

5. Բերել, Անց. կատ. բերի, բերիր, բերաւ. բերինք, բերիք, բերին: Այլ և կանոնաւոր՝ բերեցի, բերեցիր, բերեց. բերեցինք, բերեցիք, բերեցին: Հրամ. բեր, բերէք:

6. Նստել (նստիլ), 7. Սկսել, 8. Ծնել, կանոնաւոր ձևերի հետ ունին նաև Անց. կատ. նստայ, նստար, նստաւ. նստանք, նստաք, նստան: Սկսայ, սկսար, սկսաւ, և այլն: Ծնայ, ծնար, ծնաւ և այլն:

9. Ուտել, Անց. կատ. կերայ, կերար, կերաւ, ևլն. Հրամ. կեր, կերէք: Անց. դերբ. կերած, կերել:

10. Բանալ, կրաւոր. բացուել: Անց. կատ. բացի, բացիր, բացաւ կամ բացեց, բացինք, բացիք, բացին: Հրամ. բաց, բացէք. Անց. դերը. բացած, բացել: Ենթ. դերը. բացող:

11. Կենալ, կանոնաւոր ձևերի հետ ունի Անց. կատ. կացայ, կացար, կացաւ. կացանք, կացաք, կացան (կանոնաւոր՝ կեցայ, կեցար և այլն): Հրամ. կաց, կացէք (կանոնաւոր՝ կեցիր, կեցէք): Անց. դերը. կացած, կացել: Ենթ. դերը. կացող:

12. Բառնալ, կրաւոր. բարձուել: Անց. կատ. բարձայ, բարձար, բարձաւ. բարձանք, բարձաք, բարձան: Հրամ. բարձիր, բարձէք: Անց. դերը. բարձած, բարձել: Ենթ. դերը. բարձող:

Այսպէս խոնարհուում է և համբառնալ բայը:

13. Դառնալ, Անց. կատ. դարձայ, դարձար, դարձաւ. դարձանք, դարձաք, դարձան: Հրամ. դարձիր, դարձէք: Անց. դերը. դարձած, դարձել: Ենթ. դերը. դարձող:

14. Զարնել, Անց. կատ. զարկի, զարկիր, զարկաւ. զարկինք, զարկիք, զարկին: Հրամ. զարկ, զարկէք: Անց. դերը. զարկած, զարկել: Ենթ. դերը. զարկող կամ զարնող: Կայ և զարկել բայը:

15. Անել, կրաւոր. տնուել կամ արուել: Անց. կատ. արի, արիր, արաւ, արինք, արիք, արին. կամ արեցի, արեցիր, արեց, արեցինք, արեցիք, արեցին: Հրամ. արա, արէք: Անց. դերը. արած, արել:

16. Գնել, կրաւորական՝ գրուել: Անց. կատ. գրի, գրիր, գրաւ, գրինք, գրիք, գրին. կամ գրեցի գրեցիր, գրեց ելն: Հրամ. գիր, գրէք: Անց. դերը. գրած, գրել:

17. Տանել, կրաւոր. տարուել: Անց. կատ. տարայ, տարար, տարաւ. տարանք, տարաք, տարան: Հրամ. տար, տարէք: Անց. դերը. տարած, տարել:

18. Ելնել, 19. Տեսնել, 20. (վեր) Կալնել, 21. Առնել: Հրամ. ել, տես, (վեր) կալ, առ:

22. Թողնել, Անց. կատ. թողի, թողիր, թողաւ, թողինք, թողիք, թողին կամ թողեցի, թողեցիր, թողեց, թողեցինք, թողեցիք, թողեցին: Հրամ. թող, թողէք:

23. Լինել, (լինիլ), Անց. կատ. եղայ, եղար, եղաւ, եղանք, եղաք, եղան: Հրամ. եղիր, եղէք: Ըղծական ապառնի՝ լինիմ, լինիս, լինի, լինինք, լինիք, լինին: Անկ. դերը. լինում, լինելիս: Ապ. դերը. լինելու. Անց. դերը. եղած, եղել: Ենթ. դերը. եղող:

4. ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ 59.

Երկրորդական բաղադրեալ ժամանակները կազմուում են խոնարհուող լինել օժանդակ բայի ժամանակներից և անկատար, սալառնի ու անցեալ դերբայներից. ուստի և նայելով բաղադրիչ դերբային՝ երեք կերպ են՝ կատարուող (անկատար), կատարուած (անցեալ) և կատարելի (սալառնի):

Ներքևում դրուած են երեք կերպի խոնարհման օրինակներ, որոնց մէջ առնուած են միայն եղակի 1-ին դէմքերը: Մի քանի ժամանակներ գործածական չեն կամ հազուադէպ են պատահում, ուստի դուրս են ձգուած:

1. Կատարուող կերպ. Սանմ. ներկայ՝ գնալիս եմ լինում: Անկ. անց. գնալիս էի լինում: Վաղ. գնալիս եմ եղել կամ գնում եմ եղել: Անց. կատ. գնալիս եղայ, Ըղծ. սալառնի և անց. գնալիս լինիմ կամ գնում լինիմ, գնալիս լինէի կամ գնում լինէի: Ենթ. սալառնի և անց. գնալիս կը լինիմ կամ գնում կը լինիմ, գնալիս կը լինէի կամ գնում կը լինէի: Հարկ. ապ. և անց. գնալիս պիտի լինիմ, գնալիս պիտի լինէի: Անորոշ դերը. գնալիս լինել:

2. Կատարուած կերպ. Սահմ. ներկ. գնացած եմ լինում: Անկատ. անց. գնացած էի լինում: Վաղ. գնացած եմ եղել: Անց. կատ. գնացած եղայ: Հրամ. գնացած եղիր: Ըղծ. տարառնի և անց. գնացած լինիմ, գնացած լինէի: Ենթ. տալ. և անց. գնացած կը լինիմ, գնացած կը լինէի: Հարկ. տալ. և անց. գնացած պիտի լինիմ, գնացած պիտի լինէի: Անորոշ դերք. գնացած լինել:

3. Կատարելի կերպ. Սահմ. ներկ. գնալու եմ լինում: Անկ. անց. գնալու էի լինում: Վաղ. գնալու եմ եղել: Վաղ. անց. գնալու էի եղել: Անց. կատ. գնալու եղայ: Ըղծ. տալ. և անց. գնալու լինիմ, գնալու լինէի: Ենթադր. տալ. և անց. գնալու կը լինիմ, գնալու կը լինէի: Հարկ. տալ. և անց. գնալու պիտի լինիմ, գնալու պիտի լինէի: Անորոշ դերք. գնալու լինել:

60. ԲԱՅԱՍԱԿԱՆ ՁԵԻՆԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ոչ, չը, մի՛ բառերը գրուելով բայի վրայ՝ բայի ցոյց տուած դրական եղելութիւնը բացասում են, այսինքն հերքում, մերժում են: Օրինակ՝ գրական առայ. ասում, խօսում է. գնացէք. բացասական՝ չառայ. ոչ ասում է, ոչ խօսում. մի՛ գնաք:

Ոչ առանձին գործածութեամբ կարող է գրուել բոլոր ձևերի վրայ. մի՛ գրում է միայն հրամայականի վրայ, իսկ չը՝ ֆնացած բոլոր ձևերի վրայ:

Բացասականի համար առանձին կազմութիւն ունին միայն Հրամայական և Ենթադրական եղանակները:

Հրամայական եղանակի բացասականը, որ կոչւում է արգելական, կազմւում է մի՛ մակբայով: Վերջաւորութիւններն են՝ եղ. 2-րդ դէմքի համար ր, իսկ յոգն. 2-րդ դէմքի համար ք: Երկու վերջաւորութիւնն ևս գրը-

ւում են լծորդի վրայ: Ե լծորդը եզակիում սովորաբար դառնում է ի, իսկ ի լծորդը կարող է ե-ի փոխուել: Օրինակ՝

մի՛ կարգար

մի՛ գրիր (գրեր)

մի՛ կարգաք

մի՛ գրէք

մի՛ խօսիր (խօսեր)

մի՛ խօսէք

Եզակի ր վերջաւորութիւնը սովորաբար փոխւում է չ առաի, որ և խօսակցական լեզուի մէջ յաճախ դուրս է ընկնում. ա ձայնաւորից յետոյ վերջում գրւում է անձայն յ: Ե լծորդն այս դէպքում միշտ ի լծորդի է փոխւում. ինչպէս՝ մի՛ կարդալ, մի՛ կարդա(յ). մի՛ գրիլ, մի՛ գրի:

Ենթադրական եղանակի բացասականը կազմւում է եմ՝ օժանդակով և անորոշ դերբայով: Բացասական չ մակբայը գրւում է եմ՝ բայի վրայ, որ սովորաբար դերբայից առաջ է ընկնում: Եզակի 3-րդ դէմքը միշտ չի ձևն ունի: Դերբայի ե լծորդը միշտ փոխւում է ի ձայնաւորի: Օրինակ՝

Ապառնի

Անցեալ

չեմ գնալ

չեմ գրիլ

չէի գնալ

չէի գրիլ

չես գնալ

չես գրիլ

չէիր գնալ

չէիր գրիլ

չի գնալ

չի գրիլ

չէր գնալ

չէր գրիլ

չենք գնալ

չենք գրիլ

չէինք գնալ

չէինք գրիլ

չէք գնալ

չէք գրիլ

չէիք գնալ

չէիք գրիլ

չեն գնալ

չեն գրիլ

չէին գնալ

չէին գրիլ

Անորոշ դերբայի ւ վերջաւորութիւնը խօսակցական, երբեմն և գրական լեզուի մէջ, յաճախ դուրս է ընկնում. ա ձայնաւորից յետոյ վերջում գրւում է անձայն յ: Օրինակ՝ չեմ՝ գրի, չեմ՝ գնա(յ):

Բաղադրեալ ժամանակներէ մէջ չը բացասականը դրուում է եւմ' օժանդակի վրայ, որ սովորաբար դերբայից առաջ է ընկնում. օրինակ՝ չեմ' ասում, չես' ասում, չէի' ասում, չեմ' ասել, չեմ' ասելու ելն: Ասած չեմ' լինում, ասած չեն' լինում ելն:

Եթէ օժանդակը միայն լինիմ' է, բացասականը սովորաբար դրուում է լինիմ' օժանդակի վրայ. բայց կարող է և դերբայի վրայ դրուել, բացի անկատար դերբայից: Օրինակ՝ ասած չլինիմ, չասած լինիմ, գնալու չլինի, չգնալու լինի ելն:

Գալ, լալ, տալ բայերի Սահմ. անկատար ներկայի և անցեալի վերջի ս տառը կարող է դուրս ընկնել, երբ օժանդակ բայն առաջ է դրուում. օրինակ՝ տալիս եմ, գալիս եմ, լալիս եմ: Բայց չեմ' տալիս(ս), չեմ' գալիս(ս), չեմ' լալիս(ս). չէի' գալիս(ս), չէի' գալիս(ս) ելն:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՒԱԾ

ՉԱՐԱՀԻՄՈՒԹԻՒՆ

61.

Չարահիւսութիւնը խօսքի կամ նախադասութեան ուսումնն է:

Խօսքի մասերը կամ նախադասութեան անդամներն են՝ ենթակայ, բայ-ստորոգեալ, խնդիր, պարագայ և վերադիր: Կրկնել §§ 14.—23. 32—35. 37. 39. 40. 42.

ԲԱՌԵՐԻ ՍՏՈՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

62.

Խօսքի մէջ մի բառ (գոյական, ածական, մակբայ) դառնալով լրացում մի ուրիշ բառի՝ իր կատարած պաշտօնով ստորադասուում է այն բառին, որի լրացումն է լինում:

Քերականօրէն գլխաւոր կամ գերադաս նշանակութիւն ունի միշտ լրացեալը և ոչ թէ լրացումը: Օրինակ՝ Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ խօսքի մէջ ամենից գերադասն է կորաւ բայ-ստորոգեալը, ապա գիրքը ենթական. սրա նկատմամբ ստորադաս է Տիգրանի վերադիրը, իսկ վերջինիս նկատմամբ մեր վերադիրը: Ուստի և եթէ խօսքի միջից բառեր դուրս ձգելու լինինք, առաջ մեր բառը դուրս կը ձգուի, յետոյ Տիգրանի, վերջը գիրքը բառը: (Տես § 21):

Բայը միշտ ամենից գերադասն է խօսքի մէջ, ուստի և բայը կարելի չէ խօսքից դուրս ձգել, այլ կարելի է միայն զեղչել և զօրութեամբ հասկանալ. օրինակ՝ Գայը ամառ օր կուզէ, զողը՝ միւլթ գիշեր, որ հասկացում է զողը միւլթ գիշեր կուզէ:

Ամեն քերականօրէն ստորագրաւ բառ խօսողի տեսակէտից կարող է աւելի կարեւոր արժէք ունենալ, քան իր գերադաս բառը: Այս դէպքում այսպիսի բառն առանձնապէս զօրեղ է շեշտուում: Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ (և ոչ ուրիշ Տիգրանի): Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ (և ոչ ուրիշ բանը):—Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ (և ոչ ուրիշ բանը):

ԳՈՅԱԿԱՆ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՊԱՅՑՈՒԹԻՒՆ

63.

1. ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

Գոյական լրացումներն իրենց լրացեալի հետ կապակցուում են՝ համաձայնութեամբ, հոլովներով, հոլովներէ հետ և կապերով:

Համաձայնութեամբ կապակցուում են՝ ա) ենթական և բայը, բ) ենթական և գոյական ստորոգեալն ու ստորոգելիական վերադիրը, գ) բացայայտիչն ու բացայայտեալը:

ա) ենթական և բայը համաձայնուում են թուով և դէմքով: Օրինակ՝ ես գնացի. Մենք գնացինք: Աշակերտը գնաց: Աշակերտները գնացին. Տիգրանն ու Արտաշէսը գնացին: ես և դու գնացինք: Դու և նա գնացիք: (Տես § 20):

բ) ենթական և ստորոգեալը կամ ստորոգելիական վերադիրը կարող են թուով համաձայնել: Օրինակ՝ Նրանք մեր լաւ աշակերտներն են: Նրանք մեր ընկերակիցներն են համարուում: Մասինն ու Արագածը Այրարատեան դաշտի ամենաբարձր լեռներն են:

գ) Բացայայտիչը համաձայնուում է բացայայտեալին թուով և հոլովով: Օրինակ՝ Անուց, Բագրատունեաց մայրաքաղաքից, շատ հեռու է Երազգաւորսը: (Տես § 39. 3. ա.):

2. ՀՈԼՈՎՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱՅՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՊԱՇՏՈՆԸ 64.

Հոլովները ցոյց են տալիս այն զանազան յարաբերութիւնները, որոնցով գոյականը խօսքի մէջ իբրեւ լրացում կապակցուում է իր լրացեալի հետ:

1. Ուղղականը ցոյց է տալիս՝

ա) Ենթակայ, օրինակ՝ ծառերը ծաղկեցին:

բ) Ստորոգեալ և ստորոգելիական վերադիր. օրինակ՝ Տիգրանն աշակերտ է:—Ձուրը զուրը զարձաւ:

2. Կոչականը ցոյց է տալիս այն առարկան, որին խօսողը դիմում է մի բան ասելու կամ հարցնելու համար. օրինակ՝ Տիգրան, այսօր կը գաս մեզ մօտ:

3. Հայցականը (ուղղականի ձևով) ցոյց է տալիս՝

ա) Ծանգման պարագան, այսինքն այն տեղը, ժամանակը, չափն ու քանակը և նպատակը, դէպի ուր կամ մինչև ուր դիմում, ուղղուում է գործողութիւնը: Օրինակ՝ Նա անից գնաց դպրոց:—Նա առաւօտից իրիկուն աշխատում է. ամբողջ օրը չի հանգստանում:—Նա հինգ քայլ հեռացաւ ինձնից:—Նա գնաց պատերազմ:

բ) Ծանգման եւ կրող իրը կամ իբրեւ իր (ինչ, բան) մտածուած ամեն առարկայ, լինի մարդ, կենդանի, թէ ուրիշ բան, որի վրայ, ինչպէս մի նպատակի, անցնում է անցողական բայի գործողութիւնը. օրինակ՝ Նա այրեց թուղթը: Ամեն մարդ ունի իր ընկերը (իր ինչը): (Իրի կրող խնդիր):

գ) Տեղը կամ ժամանակը, ուր կայ կամ լինում է մի բան. օրինակ՝ Նա այժմ Թիֆլիս է (փոխանակ՝ Թիֆլիսում):—Նա շաբաթ օրը կը գայ: (Ներդրականի նշանակութեամբ):

4. Սեռականը լինում է վերադիր (որոշող) մի անուն հ ցոյց է տալիս գլխաւորապէս՝

ա) Առարկան, անձն կամ իր, որ ունի մի բան, տէր է մի բանի, կամ որին պատկանում է մի բան. օրինակ Տիգրանի գիրքը: Թռչունի փետուրները: Աստուծու բարութիւնը:

բ) Առարկան, որից առաջ է գալիս մի գործողութիւն, կամ մի բան իբրեւ արդիւնք մի գործողութեան. օրինակ՝ Տիգրանի նամակը (= Տիգրանի գրած, ուղարկած նամակը): Տիգրանի մուտքը, (մասնելը):

գ) Առարկան, որին ինչպէս մի խնդրի վերաբերում է գործողութիւնը: Օրինակ՝ Տիգրանի ստեղծողը: Հայրենիքի կարօտ:

դ) Ամբողջը, որից առնւում է մի մաս. օրինակ՝ Ինչ արժէ այս գինու շիշը: Մեր հինգը նրանց տասին արժեն:

ե) Նիւթը, որից կազմւում, շինւում է մի բան. օրինակ՝ ծաղիկների փունջը:

զ) Այն տեղն ու ժամանակը, ուր կայ կամ կատարւում է մի բան, և ընդհակառակն՝ ինչ որ մի տեղում ու ժամանակում կայ կամ կատարւում է. օրինակ՝ Այս կարասի գինին,—այս գինու կարասը: Այն օրուայ հունձը,—Այն հնձի օրը:

է) Առարկայի յատկութիւնը, ինչպէս մի որակական ածական. օրինակ՝ որսի շուն. հացի սեղան. ընթերցանութեան (կարդալու) գիրք. տանջանքի գործիք:

5) Տրականը ցոյց է տալիս՝

ա) Յանգման առարկան, այսինքն այն անձը կամ իբր, որին իբրեւ մի նպատակի ուղղւում, դիմում, մօտենում, մատուցւում է մի բան, կամ որի համար, օգտին կամ վնասին կայ կամ լինում է մի բան: Օրինակ՝ Ես մօտե-

ցայ սեղանին — Երեխային հագուստ ենք կարում: — Նա գնաց ջրի:

բ) Յանգման եւ կրող անձը, կամ իբրեւ անձ (ուժ) մտածուած ամեն առարկայ, որի վրայ ինչպէս մի նպատակի՝ անցնում է անցողական բայերի գործողութիւնը. օրինակ՝ Դու ինձ վախեցրիր: Նա վերաւորեց մի մարդու: Ես տեսայ Տիգրանին: Ճանապարհորդը նգովում էր քամին: (Անձի կրող խնդիր,—հայցական տրականի ձեով):

4. Տեղը կամ ժամանակը, ուր կայ կամ լինում է մի բան. օրինակ՝ Նա յունուար ամսին էր մեր տանը: (Ներգոյականի նշանակութեամբ):

6. Բացառականը ցոյց է տալիս գլխաւորապէս այն առարկան կամ տեղն ու ժամանակը, որից առնւում, հեռանում է կամ սկսւում, ծագում, առաջ է գալիս մի բան կամ մի գործողութիւն, հակառակ հայցականի և տրականի, որոնք ցոյց են տալիս յանգման առարկան ու պարագան, գէպի որն ուղղւում, մօտենում, հանում է մի՞ բան: Օրինակ՝ Հեռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից, սերտ բարեկամք անշատած են ինձանից: Թշնամին յաղթուեց մեզնից (ներգործող խնդիր): Նա ամօթից գլուխը կախ ձգեց:

7. Գործիականը ցոյց է տալիս գլխաւորապէս այն առարկան, որով կամ որի միջոցով, օգնութեամբ կամ միասնութեամբ կատարւում է մի բան. օրինակ՝ Նա փայտը սղոցով կտրեց: — Սրիւնը արիւնով չեն լուանալ, այլ ջրով կը լուանան: — Աստուծու ողորմութեամբ մեզ վնաս հասաւ: — Մենք մեր ընկերներով գնացինք զբօսնելու:

8. Ներգոյականը ցոյց է տալիս այն տեղն ու ժամանակը, կամ իբրեւ տեղ ու ժամանակ մտածուած առարկան, որի մէջը, ներսը կայ կամ լինում է մի բան.

օրինակ՝ Ձուկը ծովումը կը մեծանայ: Վարդանանց պատերազմը հինգերորդ դարում է տեղի ունեցել:—Մի օրում (որքան ժամանակում) կը գայ, կը հասնի նա:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել, թե որ գոյականը որ բառի լրացում է դարձել, որ հոլովով է գրուած և ինչ յարաբերութիւն է ցոյց առնու հոլովը:

ԿԱՊԵՐԻ ՊԱՇՏՈՆԸ

65. (ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ)

Կապերը խօսքի մէջ մի գոյական իբրև խնդիր կապելով մի ուրիշ բառի հետ՝ ցոյց են տալիս որևէ յարաբերութիւն. օրինակ՝ Մարդս հացով կապրի, առանց հացի չի ապրի (տես § 23):

Կապերը նոյն պաշտօնն են կատարում, ինչ որ հոլովները, ուստի յաճախ կապերն ու հոլովները փոխանակում են իրար. օրինակ՝ Անէծքը դէպի անիծողը կը դառնայ—նոյն է թէ՛ Անէծքն անիծողին կը դառնայ:

Առանձնապէս պէտք է նկատել հետեւեալների նշանակութիւնը.

1. Ըստ նշանակում է համեմատ, համաձայն, օրինակ՝ դատել ըստ օրէնքի, վարուել ըստ սովորութեան:

2. Ի ցոյց է տալիս նպատակ՝ համար բառի իմաստով. օրինակ՝ յայտարարել ի գիտութիւն հասարակութեան:

3. Առ, դէպի նշանակում են ուղղութիւն, դիմում դէպի մի անձ, իր կամ տեղ. օրինակ՝ սէր առ աստուած: Գնաց դէպի Տիգրանը: Գնաց դէպի արևելք:

4. Հանդերձ ցոյց է տալիս միասնութիւն. օրինակ՝ Ձօրավարն եկաւ իր զօրքերով հանդերձ (=իր զօրքերի հետ միասին):

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—1. Որոշել, թե որ կապը որ հոլովի հետ է գործածուած և ինչ յարաբերութիւն է ցոյց տալիս:

2. Որոշել կապով խնդիրները՝ նկատի ունենալով, որ կապերը, ինչպէս և կապական բառերը, իրենց գոյականի հետ առնուած են իբրև մի լրացում. օրինակ՝ 1. Նա մինչև իրիկուն աշխատում է,—մինչև իրիկուն (մինչև երբ) ժամանակի պարագայ:—2. Գիրքը սեղանի վրայ է,—սեղանի վրայ (որտեղ, ուր) տեղի պարագայ: 3. Նա առանց պատասխանելու հեռացաւ,—առանց պատասխանելու (ինչպէս) ձևի պարագայ:

ՉԱՂԿԱՊ

66.

Շաղկապ առնում են այն բառերը, որոնք կապում են կամ խօսք խօսքի հետ, կամ իրարուց անկախ բառեր միմեանց հետ: Շաղկապները լինում են՝ ստորագասական և համադասական: (§ 24):

ԽՕՍՔԵՐԻ ՍՏՈՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

67.

Ստորագասական կոչւում են այն շաղկապները, որոնք բարդ ասացուածի մէջ գրուելով մի խօսքի սկզբում՝ այդ խօսքն իբրև լրացում կապում են մի ուրիշ խօսքի հետ: Երկու խօսքից իբրև լրացում առնուած խօսքը կոչւում է երկրորդական խօսք, իսկ միւսը՝ գլխաւոր խօսք: Օրինակ՝ Մի մոռանար երբեք, որ դու մարդ ես—ասացուածի մէջ որ շաղկապով դու մարդ ես երկրորդական խօսքն իբրև խնդիր կապւում է Մի մոռանար երբեք խօսքի հետ, որ գլխաւոր խօսքն է:

Ստորագասական շաղկապներն են՝ որ, թէ, եթէ, որովհետեւ, մինչեւ, քան, զի:

Այս շաղկապները յաճախ միանում են միմեանց կամ

ուրիշ բառերի հետ. ինչպէս՝ հենց որ, այնպէս որ, թէ որ, որպէս զի, մինչդեռ:

Իբրև ստորագասական շաղկապ կամ շաղկապական բառ գործ են ածուում նաև՝

1. Որ յարաբերական գերանունը, որ գրւում է գրւ-խաւոր խօսքի մէջ եղած մի անուն կամ գերանուն տեղ, որ կոչւում է յարաբերեալ (§ 36.):

2. Բոլոր հարցական բառերը, երբ առանց հարցման են: Այս դէպքում հարցական բառերից յետոյ կարելի է դնել որ բառը, որ կոչւում է թարմատար շաղկապ: Օրինակ՝ Ով (որ) տեսաւ՝ զարմացաւ: Ինչ (որ) ցանես, այն կը հնձես:

68. ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ.

Երկրորդական խօսքերը նոյն պաշտօններն են կատարում, ինչ որ լրացումները. այսինքն լինում են ենթակայ, ստորոգեալ, խնդիր, պարագայ և վերադիր: Այս պատճառով երկրորդական խօսքերի տեղ մեծ մասամբ կարելի է դնել լրացական բառերով (գոյական, ածական, մակբայ) արտայայտուած լրացումներ. այդ ժամանակ բարդ խօսքը վերածւում է պարզ խօսքի:

1. Ենթակայ խօսք. օրինակ՝ Ով որ խաղայ, նա կը կաղայ=Խաղացողը կը կաղայ: Սմպերից երևում է, որ անձրել է գալիս=Սմպերից երևում է անձրել գալը:

2. Ստորոգեալ խօսք. օրինակ՝ Ինչ որ ես եղել եմ՝ դարձեալ կը լինիմ:

3. Խնդիր խօսք. օրինակ՝ Ես իմացայ, որ նա տանը չէ=Ես իմացայ նրա տանը չլինելը: Ինչ որ ցանես, այն կը հնձես=Ցանածդ կը հնձես: Տուր նրան, որ կը խնդրէ=Տուր խնդրողին:

4. Պարագայական խօսքեր.

ա) Տեղի, — օրինակ՝ Որտեղ մեղր լինի, ճանճն այն տեղ կը ժողովուրի=Ճանճը մեղր եղած տեղը կը ժողովուրի:

բ) Ժամանակի, — օրինակ՝ Հենց որ արեգակը ծագի, ճանապարհ կընկնենք=Արեգակը ծաղկուն պէս ճանապարհ կընկնենք:

գ) Զեւի, քաղաքապետի, չափի եւ աստիճանի, — օրինակ՝ Դու, հայ պորպար, գթած հայերուն, ինչպէս գթացքո նախատիպ Վարդան (=քո նախատիպ Վարդանի պէս): Քանի կարող էք՝ մի՛ խնայէք: — Որքան որ կուզէ՝ թող փչէ հիւսիս=Ուզածի չափ թող փչէ հիւսիս: Նա աւելի խօսում է, քան քան անում:

դ) Հետեւանքի, — օրինակ՝ Նա այնքան աշխատեց, որ ուժասպառ եղաւ:

ե) Պատժառի, — օրինակ՝ Նա դասի չի եկել, որովհետեւ հիւանդ է (=հիւանդ լինելու պատժառով, համար):

զ) Նպատակի, — օրինակ՝ Ես գնացի տուն, որ տեսնեմ նրան (=նրան տեսնելու):

է) Պայմանակցան, — օրինակ՝ Եթէ եղանակը լու լինի, կերթանք գրօսնելու:

ը) Զիջական (հակառակ պատճառի), — օրինակ՝ Թէ պէտ եւ շատ աշխատեց, բայց նպատակին չհասաւ:

5. Վերադիր խօսքերը որոշում են գլխաւոր խօսքի մէջ եղած մի գոյական, որի տեղ երկրորդական խօսքի սկզբում գրւում է մի յարաբերական գերանուն. օրինակ՝ Այն մարդը, որ երջանիկ է, ժամերը չի համարում=Երջանիկ մարդը ժամերը չի համարում: Մենք, որ ունինք հոգի ու սիրտ քաջ, եկ անվախ ելնենք թշնամու առաջ=Մենք, հոգի ու քաջ սիրտ ունեցողներս, եկ անվախ ելնենք....

Երկրորդական և գլխաւոր խօսքերի կազմութեան համար ընդհանրապէս պէտք է նկատի ունենալ:

1. Գոյական (ենթակայ-ստորոգեալ և խնդիր) խօսքերը կապակցուած են որ, թէ, ով որ, ինչ որ բառերով. գլխաւոր խօսքի մէջ սովորաբար լինում է մի ցուցական դերանուն: Օրինակ՝ Ինչ որ ցանես, այն կը հնձես:

2. Մակրայական (պարագայական) խօսքերը կապակցուած են որ, թէ, որտեղ, երբ որ, քանի, մինչդեռ, ինչպէս, որքան ևն բառերով. գլխաւոր խօսքի մէջ սովորաբար լինում է մի ցուցական մակրայ կամ մի պարագայական բառ ցուցականով՝ այնտեղ, այն ժամանակ, այնպէս, այնքան ևն: Օր. Ինչպէս կուգես, այնպէս արա:

3. Ածական (վերադիր) խօսքերը կապակցուած են որ, ով որ, ինչ որ, ուր, երբ յարաբերական դերանուններով, որոնք գրւում են գլխաւոր խօսքի մէջ եղած մի անունին կամ դերանունին փոխանակ, որ կոչւում է յարաբերեալ: Յարաբերեալը սովորաբար ունենում է մի ցուցական ածական: Օրինակ՝ Երանի այն մարդուն, որ սուրբ է սրտով:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Երկրորդական խօսքերը գլխաւորից բաժանուում են ստորակէտով կամ բուծով:

1. Երբ երկրորդական խօսքն առաջադաս է, այսինքն գլխաւոր խօսքից առաջ է գրւում, գլխաւորի և երկրորդականի մէջ գրւում է ստորակէտ: Օրինակ՝ Ով որ փրքանայ, նա շուտ չքանայ:

2. Երբ երկրորդական խօսքը միջադաս է, այսինքն ընկնում է գլխաւոր խօսքի մէջ, երկու կողմից ստորակէտերի մէջ է առնւում: Օրինակ՝ Մեր գիւղերում, երբ որ ամառը գալիս է, ոչ ոք պարապ չի մնում:

3. Երբ երկրորդական խօսքը վերջադաս է, այսինքն գլխաւոր խօսքից յետոյ է գալիս, և սկսւում է որևէ ստոր-

բաղասական շաղկապով կամ յարաբերական բառով, գլխաւորից բաժանւում է ստորակէտով: Օրինակ՝ Թող այդ քեզ համար լինի խրատ, որ էլ չցանես մանր կտաւատ:

4. Երբ շաղկապը գեղչւում է, և երկրորդական խօսքը գլխաւորի հետ կապւում է առանց շաղկապի, գլխաւորից սովորաբար բաժանւում է բուծով: Օրինակ՝ Սաղն ինչ իմանայ՝ (թէ) կաղն ինչ է: Մարդ կայ՝ (որ) հազար արժէ, մարդ կայ՝ (որ) մէկ չարժէ:

5. Յաճախ հարցական բառերով սկսուած երկրորդական խօսքերը գլխաւորից բաժանւում են բուծով, մանաւանդ երբ գլխաւոր խօսքի մէջ չկայ մի ցուցական, որ ակնարկում է երկրորդական խօսքի իմաստին. ինչպէս՝ Ով տեսա՞ւ՝ զարմացաւ: Ինչ կուգես՝ արա: Ինչ որ ասացիր՝ Աստուած կատարի: Որտեղ օրէնքն է՝ գանդատ կանես: Ընտրիր՝ որը որ կուգես: Բայց՝ Ով տեսաւ, նա զարմացաւ: Ինչ կուգես, այն արա: Որը որ կուգես, այն ընտրիր:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել գլխաւոր և երկրորդական խօսքերը, երկրորդական խօսքերի տեսակները իբրև ենթակայ, խնդիր և այլն. և ստորադասական շաղկապները կամ շաղկապական բառերը: Օրինակ՝

1. Ով որ արմատենի բուսցնի, նրա պտղիցը չի ուտիլ: Մի բարդ ասացուած՝ կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Ով որ արմատենի բուսցնի: Երկրորդական խօսք, ենթակայ: Շաղկ. բ. ով որ:

2-րդ խօսք. նրա պտղիցը չի ուտիլ: Գլխաւոր խօսք:

2. Իմ կողմանէ կասես ձկնիկին. որ էլ չեմ ուզում տիկնուծիւն անել: Մի բարդ ասացուած՝ կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Իմ կողմանէ կասես ձկնիկին: Գլխաւոր խօսք:

2-րդ խօսք. Որ էլ չեմ ուզում տիկնուծիւն անել: Երկրորդական խօսք. խնդիր: Շաղկ. որ:

3. Փոքրիկ վտակը, որ խորոջեով իջնում էր սարի գլխից, անցնում

էր խիտ անտառի միջով: Մի բարդ ասացուած՝ կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Փոքրիկ վտակը անցնում էր խիտ անտառի միջով: Գլխաւոր խօսք:

2-րդ խօսք. Որ խոխոջելով իջնում էր սարի գլխից, երկրորդ խօսք, վերադիր, միջադաս: Շաղկ. բ. որ յարաբերական. յարաբերեալ՝ Վտակը:

69. ՈՒՂՂԱԿԻ ԵՒ ԱՆՈՒՂՂԱԿԻ ԽՕՍՔԵՐ

Ուղղակի խօսք ասուում է ուրիշի խօսքը, երբ բառացի, ինչպէս ասել է ուրիշը, մէջ է բերւում իբրեւ խնդիր ասել, գրել, պատմել և այլ բայերի:

Ուղղակի խօսքից առաջ գրւում է միջակէտ, իսկ ամբողջ խօսքն ասնւում է չափերտների մէջ. օրինակ՝ Նա ասաց եղբօրը. «Մի բարի խորհուրդ տուր քո բարեկամին»: Ես ասացի. «Տիգրան, զնա տուն»:

Ուրիշի խօսքն անուղղակի է դառնում, երբ բառացի մէջ չի բերւում, այլ միայն շուռ տուած, բովանդակութիւնն է ասուում: Ուղղակի խօսքն անուղղակի խօսքի դարձնելիս առաջին և երկրորդ դէմքերը փոխւում են երրորդ դէմքի, և հրամայական եղանակը՝ ըզձականի, իսկ կոչականը դառնում է ենթակայ: Անուղղակի խօսքի սկզբում գրւում է որ, թէ շաղկապներից մէկը: Օրինակ՝ վերևի ուղղակի խօսքերը հետեւեալ ձևով անուղղակի խօսք են դառնում. Նա ասաց եղբօրը, որ մի բարի խորհուրդ տայ իր բարեկամին: Ես Ասացի, որ Տիգրանը զնայ տուն:

ՎԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—1. Որոշել ուղղակի և անուղղակի խօսքերը:

2. Ուղղակի խօսքերը դարձնել անուղղակի և ընդհակառակն:

Միջանկեալ ասուում է այն խօսքը, որ մտնում է ուրիշ խօսքերի մէջ՝ առանց քերականօրէն կապակցուելու նրանց հետ:

Միջանկեալ խօսք են դառնում՝

1. Գլխաւոր խօսքը (ասել, պատմել ևն բայերով), երբ մտնում է ուղղակի կամ անուղղակի խօսքի մէջ. օրինակ՝ Զգուշացէք, ասում եմ, զգուշացէք այդ մարդուց:— Տիգրանը, ասում են, դեռ չի վերադարձել իր ճանապարհորդութիւնից:

2. Գլխաւոր խօսքը, երբ մտնում է երկրորդական խօսքի մէջ. օրինակ՝ Նա վաղը, կամ միւս օրը, կարելի է, կը դայ:

3. Այնպիսի խօսքեր, որ առանձին և ուրոյն իմաստ ունին և շատ երկրորդաբար միայն պարզում են ասացուածի միտքը. օրինակ՝ Ուրացող Վասակը (այսպէս է անուանում նրան Եղիշէն) միայն իւր անձի և օգտի համար էր մտածում:—Մի երկու ամիս ևս, և մենք կը բաժանուենք իրարից—սլ զիտէ—գուցէ յաւիտեան:

ՎԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Միջանկեալ խօսքերն ասնւում են ստորակէտերի կամ փակագծերի, երբեմն և գծերի մէջ: Տես վերևի օրինակները:

71. ԲՍՈՒԵՐԻ ԵՒ ԽՕՍՔԵՐԻ ՀԱՄԱԴԱՍՏՈՒԹԻՒՆ

Համադասական առումն են այն շաղկապները, որոնք կապում են իրարուց անկախ, համազոր բառեր, կամ խօսքեր: Օրինակ՝ Հայրն ու մայրը զնացին: Ես զնացի, իսկ դու եկար:

Իրարուց անկախ, համազոր բառերը նոյն պաշտօնն են կատարում խօսքի մէջ և կոչւում են համադաս բառեր կամ խօսքի բաղմակի մասեր (բաղմակի ենթակայ, բաղմակի ստորոգեալ և այլն): Օրինակ՝ Առիւծը, վագրը եւ արջը կատաղի զազան են խօսքի մէջ առիւծը, վագրը եւ արջը բաղմակի ենթակայ են:

Իրարուց անկախ, համազոր խօսքերը կոչւում են համադաս խօսքեր կամ նախադասութիւններ. ինչպէս՝ Ես զնացի, իսկ դու եկար ասացուածի մէջ ես զնացի և դու եկար խօսքերը համադաս են:

Համադաս երկրորդական խօսքերը, որոնք մի գլխաւոր խօսքի նկատմամբ միեւնոյն պաշտօնն են վարում, առում են՝ համաստորադաս խօսքեր. Օրինակ՝ Որովհետեւ ունեցել են հաստատուն կամք, և որովհետեւ սիրել են ժողովուրդը, ուստի և յաղթել են ամեն արգելքների:

Համադասական շաղկապներն են՝ եւ, ու, էլ, եւս, այլ, քայց, սակայն, իսկ, կամ, ընդ, ապա, անգամ (իսկ), թէ... թէ, թէ, թէ, գոնէ, զէթ, մանաւանդ, այսինքն, արդ, ուրեմն, ուստի, հետեւաբար և այլն:

Այս շաղկապները յաճախ միանում են իրար հետ, կամ ուրիշ բառերի հետ. ինչպէս՝ Նաեւ, այլ և, ևս և, նոյնպէս և, նմանապէս և, ինչպէս և, ուրեմն և, հետեւաբար և, ուստի և, և այն, այն էլ, այլ ևս, մինչև իսկ, նոյն իսկ, մինչև անգամ, նամանաւանդ, և մանաւանդ, և կամ, կամ թէ, այսինքն թէ:

Համադասական շաղկապներն երկու տեսակ են՝ բաղնիսական և ներհակական:

72.

1. ԲԱՂՆԻՍԱԿԱՆ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Բաղնիսական շաղկապներով կապւում են այնպիսի խօսքեր կամ բառեր, որոնք իմաստով իրարու համեմատ, համաձայն են, կամ միատեսակ բովանդակութիւն ունին: Այս շաղկապները լինում են՝

1. Յաւելական՝ ա) եւ, ու, էլ, եւս, նոյնպէս եւ, նմանապէս եւ, քացի այդ, նաեւ, թէ—թէ,—որոնցով կապուած երկրորդ խօսքը բովանդակութեամբ համարժէք է առաջինին և պարզաբար աւելանում է առաջինի վրայ: Օրինակ՝ Յորդ անձրեւ եկաւ, եւ արտերը զուարթացան: բ) Մինչեւ անգամ, նոյն իսկ, իսկ, անգամ, մանաւանդ, եւ մանաւանդ աւելի եւս, յատկապէս, ոչ միայն—այլ եւ,—որոնցով կապուած երկրորդ խօսքը բովանդակութեամբ համեմատ է առաջինին, բայց աւելի արժէք ունի. ուստի և շեշտուելով է աւելանում: Օրինակ՝ Դու ոչ միայն տուն ես գնացել, այլ և տեսել ես նրան:

2. Մասնական՝ մերթ—մերթ, երբեմն—երբեմն, մէկ մէկ, մասամբ—մասամբ, նախ—ապա—յետոյ—վերջապէս, առաջին—երկրորդ—երրորդ և այլն,—որոնցով կապուած խօսքերը արտայայտում են միեւնոյն ընդհանուր մտքի մասերը: Օրինակ՝ Ծովի ալիքները քամու բռնութեամբ մերթ բարձրանում, լեռնանում էին, մերթ իջնում, ահազին անդունդներ էին բանում:

3. Մեկնական՝ այսինքն, այսինքն թէ, իմն,—որոնցով կապուած երկրորդ խօսքով բացատրւում է առաջին խօսքի միտքը. օրինակ՝ Խօսքը մտածութեան արտայայտութիւնն է բայով, որի մէջ մի ստորոգումն է լինում,

այսինքն մի առարկայի վերագրւում է մի յատկանիշ:

4. Մակաբերական՝ ուստի, ուրեմն, հետեւաբար, ապա ուրեմն, — որոնցով կապուած երկրորդ խօսքն առաջինի եզրակացութիւնը, հետեւութիւնն է: Օրինակ՝ Դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր. ուստի ես ներում եմ քեզ:

Երկրորդ խօսքը դառնում է գլխաւոր խօսք, իսկ առաջինը՝ երկրորդական պատճառական խօսք, երբ սկզբից դրւում է որովհետեւ շաղկապը. օրինակ՝ Որովհետեւ դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր, ուստի (կամ այդ պատճառով) ես ներում եմ քեզ:

73.

2. ՆԵՐՀԱՅԱԿԱՆ ԿԱՊԱՅՈՒԹԻՒՆ

Ներհակական շաղկապներով կապակցւում են այնպիսի համագործ և անկախ խօսքեր, երբեմն և բառեր, որոնք բովանդակութեամբ իրար հակառակ կամ անհամեմատ են: Լինում են՝

1. Ժխտական՝ ոչ թէ—այլ (հապա), եւ ոչ թէ.— երկրորդ խօսքով մերժւում, վերցւում է առաջին խօսքի բովանդակութիւնը, կամ ընդհակառակն. օրինակ՝ Դու ոչ թէ պիտի խաղաս, այլ պարապես: Դու պիտի պարապես, և ոչ թէ խաղաս:

2. Տրոհական (բաժանական)՝ կամ— կամ, որով կապուած խօսքերը փոխադարձ ժխտական են, այսինքն եթէ մէկն ընդունւում է, միւսը կամ միւսները հերքւում են: Օրինակ՝ Դու կամ պիտի պարապես, կամ գնաց գրօնելու:

Եթէ տրոհական խօսքերը հարցական են կամ ենթադրութեամբ են ասւում, կապւում են թէ շաղկապով. օրինակ՝ Դու դժուար պիտի սովորես, թէ՞ պիտի գնաս գրօնելու: Կամ շաղկապն երկու բառի, երբեմն և երկու խօսքի

մէջ նշանակում է՝ ուրիշ քառով, այլապէս, և մեկնական նշանակութիւն ունի. օրինակ՝ Երեանք գտնւում է Զանգուկամ Հրազդան գետի վրայ:

3. Սահմանափակող՝ քայց, սակայն, քայց եւ այնպէս, քայց դարձեալ, քայց միայն, միայն, այնուամենայնիւ և այլն, որոնցով կապուած խօսքն առաջինին հակառակ մակաբերական է կամ առաջին խօսքին մի հակադրութիւն աւելացնելով՝ սահմանափակում է նրա բովանդակութիւնը և նրանից սպասած հետեւութեան առաջնութիւնը: Օրինակ՝ Դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր, քայց ես չեմ ներում քեզ: (Սպասած հետեւութիւնն է՝ ուստի ես ներում եմ քեզ):

Առաջին խօսքի մէջ կարող է դրուել մի հաստատական եղանակական մակբայ, կամ նոյն իմաստով մի խօսք՝ արդարեւ, իրաւ, շատ էլ, իսկապէս, իրաւ է և այլն: Օրինակ՝ Նա, իրաւ է, մեզ կողոպտում է, քայց դարձեալ չենք կարող մերժել նրա բարեկամութիւնը:

Երկրորդ խօսքը դառնում է գլխաւոր խօսք, իսկ առաջինը՝ երկրորդական զիջական խօսք, երբ սկզբից դրւում է թէպէտ եւ, թէ եւ շաղկապը: Օրինակ՝ Թէպէտ և դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր, քայց ես չեմ ներում քեզ:

4. Հակադրական՝ իսկ, քան, հապա, ապա թէ ոչ, թէ չէ, որոնցով կապուած երկրորդ խօսքը լոկ հակադրւում, կամ հանդիպադրւում է առաջինին իր տարբեր կամ հակառակ նշանակութեամբ, առանց սակայն ժխտելու կամ սահմանափակելու նրա նշանակութիւնը: Օրինակ՝ Ես գնացի, իսկ դու եկար: Այլաբարտեան դաշտի հարաւային կողմից սպիտակափառ Մասիսն է բարձրանում, իսկ հիւսիսային կողմից՝ քառագագաթ Սրաղաձը: Մարդ պէտք է միշտ աշխատի յառաջադիմել, ապա թէ ոչ հեշտութեամբ կը յետադիմի:

ՎԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Համադաս բառերի կամ խօսքի բազմակի մասերի մէջ, կատուած լինին շաղկապով թէ առանց շաղկապի, դրուում է ստորակէտ: Համադաս բառերից վերջինը սովորաբար կապուում է նւ, ու շաղկապով, որից առաջ ստորակէտ չի դրուում: Օրինակ՝ Առիւծը, վազըը և արջը կատաղի դադան են:

Համադաս խօսքերի մէջ, եթէ կարճ են, դրուում է ստորակէտ: օրինակ՝ Նկայ, տետայ, յաղթեցի:

Համադաս խօսքերի մէջ միջակէտ է դրուում.

1. Երբ բաւական երկար են, կամ միջի գաղարն երկար է.

2. Երբ համադաս խօսքերն ունին երկրորդական խօսքեր, որոնք ստորակէտով են բաժանուում: Օրինակ՝ Արևը մայր մտաւ, բայց անտառում դեռ լոյս է. օդը ջինջ է և թափանցիկ. թռչունները շատախօսութեամբ ծղկում են. խոտն ուրախ փայլում է գմբուխտի փայլով:—Ցածր նստիր, որ բարձրանաս. բարձր մի՛ նստիր, որ ցածրանաս:

Նւ, ու շաղկապներից առաջ ստորակէտ չի դրուում, եթէ երկու համադաս խօսքի ենթական նոյն է: Բայց երբ ենթական փոխւում է, կամ նւ, ու կրկնւում են բոլոր համադաս խօսքերի կամ բառերի սկզբում, նւ, ու շաղկապներից առաջ ևս դրուում է ստորակէտ: Օրինակ՝ Աշտարակներին մէկի գլխին նստած է անագին, սև արծիւը նւ լուռ նայում է դէպի խորին անդունդը: Նա նստած է անշարժ, նւ նրա սրտան աչքերը որոնում են ձորի խորութեան մէջ ցանկալի որսը:—

Նւ զուր տեղը ես տանջւում եմ, նւ յուզւում եմ,

նւ զողում,

նւ մի միայն թղթի վրայ անմիտ կերպով խաղալում.

ինձ ծաղրում են, նւ ամօթու կարմրում են իմ այտեր:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել համադաս բառերը կամ խօսքի բազմակի մասերը՝ նկատի ունենալով, որ բազմակի մասեր լինում են միայն համանման իմաստով լրացումները: Օրինակ՝ Գիրքն աշակերտին տուի խօսքի մէջ երկու խնդիր կայ՝ գիրքը, աշակերտին. բայց դրանք բազմակի մասեր չեն, որովհետև գիրքը ցոյց է տալիս, թէ ինչ տուի (կրող խնդիր). իսկ աշակերտին ցոյց է տալիս, թէ ում տուի (բնութեան խնդիր): Նոյնպէս բազմակի մասեր չեն Մեր այս երկու գեղեցիկ ծառերը չորացան խօսքի մէջ մեր, այս, երկու, գեղեցիկ բառերը, որ ծառերը բառի վերադիրներն են. որովհետև մեր ցոյց է տալիս, թէ ծառերն ումն են. այս ցուցական է. երկու՝ թուական, գեղեցիկ՝ որակական: Բայց եթէ ասենք՝ գիրքը, տետրակն ու մատիտը տուի աշակերտին, գիրքը, տետրակն ու մատիտը բազմակի մասեր են, որովհետև երեք բառն էլ ցոյց են տալիս, թէ ինչ տուի (բազմակի կրող խնդիր): Նոյնպէս՝ Մեր, մեր և նրանց ծառերը չորացան խօսքի մէջ մեր, մեր և նրանց բազմակի մասեր են (բազմակի վերադիր):

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել համադաս խօսքերը և նրանց կապակցութիւնը: Օրինակ՝

Արեւը մայր մտաւ, բայց անտառում դեռ լոյս է: Երկու համադաս խօսք:

1-ին խօսք. Արեւը մայր մտաւ:

2-րդ խօսք. Բայց անտառում դեռ լոյս է: Շաղկ. բայց, սահմանափակող:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել համաստորադաս խօսքերը և նրանց կապակցութիւնը: Օրինակ՝

Որովհետև ունեցել են հաստատուն կամք եւ որովհետև սիրել են ժողովուրդը, ուստի եւ յաղթել են ամեն արգելքների: Մի բարդ ասացում կազմուած մի գլխաւոր և երկու երկրորդական խօսքերից.

1. Գլխաւոր խօսք. Ուստի եւ յաղթել են ամեն արգելքների:

2. Երկրորդական խօսքեր. Որովհետև ունեցել են հաստատուն կամք եւ որովհետև սիրել են ժողովուրդը: Համաստորադաս պատճառական խօսքեր, կապակցուած եւ յաւելական շաղկապով:

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՅՈՒՅՆԿՆԵՐ *

1. Օ-ով գրուող բառեր (§ 5, 3).

Ակօս.	Թօշնի.	Մօրուք.
Աղօթք.	Իքօք.	Յօղ. յօղուած,
Աղօտ.	Հօշ.	Յօժար.
Ամօթ.	Խեղօք.	Յօնք
Անօթ.	Խօսք.	Յօշոտի.
Անօթի.	Ծանօթ.	Յօբանջի.
Առատ.	Ծղօտ.	Յօբինի.
Առօք-փառօք.	Կարծիք.	Նախօրօք.
Արդիք.	Կարճառօտ.	Նաքօտ.
Արտօնութիւն.	Կարօտ.	Նօք.
Արտօսք.	Կրօն.	Շօշափի.
Արօտ.	Կօշիկ.	Ոսկեղօծ.
Արօք.	Համառօտ.	Պաշտօն.
Բօթ.	Հետազօտի.	Պօշ.
Գործօն.	Հօրք.	Պօղոս.
Գօտի.	Հօտ (ոչխարի).	Սօս, սօսի,
Դրօշ.	Հօտաղ.	Սօսափիւն.
Եղրօք.	Հորօտ-մորօտ.	Սօսիւն.
Եօթն.	Հօր (հայր),	Վաղօրօք.
Զքօսանք.	Զօն.	Վառօղ.
Զգօն.	Ղօղանջի.	Տօթ,
Զօղ.	Ճօճ, ճօճի.	Տօն.
Զօր. զօրք.	Մօտ.	Յօղ.
Թնդանօթ.	Մօր (մայր).	Քօղ.
Թօթափի.	Մօր, Մեծամօր.	Օրօրի.
Թօն.		

* Այս բառացուցակի մէջ չեն առնուած այնպիսի բառերը, որոնց ուղղագրութիւնը բացատրուած է կանոնների մէջ՝ § § 5. 7. 10. 13. 14.

2. Է-ով գրուող բառեր (§ 5, 4).

Ախտաժէտ.	Թէպէտ.	Պատնէշ.
Աղէտ.	Ժապաւէն.	Պատուէր.
Աղուէտ.	Լէշ.	Պարէն.
Ամէն (լիւի).	Խէթ.	Պարտէգ.
Անէծք.	Խէժ.	Պէս.
Անէշ.	Խլէպ.	Պէտք, սակաւապէտ,
Անվրէպ.	Ծաղոտկէն.	պէտքական.
Անօրէն.	Ծէս.	Պնակալէգ.
Ապաւէն.	Ծովահէն.	Ջրվէժ.
Առնէտ.	Կէս, կէսօր.	Սէգ.
Ասպարէգ.	Կէտ.	Սէգ.
Արևակէգ.	Կրկէս.	Սէր (սիրել).
Բղէգ.	Հակամէտ.	Ստէպ.
Բուէճ.	Հանդէպ.	Վէգ.
Գէթ.	Հանդէս.	Վէճ.
Դէշ (լէշ),	Հէգ.	Վէժ.
Դէշ, (տգեղ)	Հրաւէր.	Վէպ.
Դէշ.	Հրէշ.	Վէտ վէտ.
Դէս.	Ջէթ.	Վէր գալ, վէր ընկնել.
Դէր.	Մէգ.	Վէրք.
Դոմէշ.	Մէգ.	Վրէժ.
Դէգ.	Մէշ.	Տգէտ.
Դէմ, դէմք,	Մողէս.	Տէգ.
Դէպ, դէպի.	Յաւէտ.	Տէր.
Դէպք.	Նկարէն.	Տնօրէն.
Դէս, դէն.	Նուէր.	Փէշ.
Դէտ.	Շահէն.	Փոխարէն.
Եղէգն.	Շէկ, շէկութիւն.	Քարտէգ.
Երէց.	Շէն.	Քէն.
Զէն, զէնք.	Շրէշ.	Օրէն, օրէնք.
Թէկուգ.	Պատնէճ.	

3. Յ-ով սկսող բառեր (§ 5, 5):

Յադենալ, անյադ.	Յարակից.	Յզկել.
Յախճապակի.	Յարգել.	Յզփանդ.
Յականէ, յանուանէ.	Յարդ.	Յորելեան.
Յակինթ.	Յարդարել.	Յոզնակի.
Յաղթել.	Յարիլ.	Յոզնել.
Յաճախ.	Յարկ, վերնայարկ.	Յոզոց (յոզոց հանել).
Յամառ.	Յարձակուել.	Յոխորտալ.
Յամբաքայլ.	Յարմար.	Յոյզ, յուզել.
Յայնժամ.	Յարութիւն.	Յոյժ.
Յայտնի, անյայտ.	Յաւակնութիւն.	Յոյն.
Յանդ.	Յաւելում.	Յոյս, Յուսիկ.
Յանդիման.	Յաւտ.	Յոպոպ.
Յանդիմանել.	Յաւտեան.	Յովազ.
Յանդուզն.	Յաւրժ.	Յովզ.
Յանկարծ.	Յաւշտակել.	Յովզորել.
Յանձն առնել.	Յեզաշքել.	Յորձանք.
Յանձնել.	Յեզափոխուել.	Յուլիս.
Յանցանք.	Յեզյեղուել.	Յուզարկաւորութիւն.
Յապաղել.	Յենարան, յենուել.	Յունիս.
Յաջող.	Յետ (դառնալ).	Յունուար.
Յաջորդ.	Յետին.	Յուշիկ, յուշարար.
Յառաջ.	Յետոյ.	Յատակ.
Յառել.	Յերիւրել.	Յօզ, յօզում.
Յառնել, յարեալ.	Յիմար.	Յօժար.
Յառմիկ.	Յիշատակ, յիշել.	Յօնք.
Յատակ.	Յիսուն.	Յօշոտել.
Յատուկ, յատկութիւն.	Յիրաւի.	Յօրանջել.
Յարատե.	Յղանալ յղի,	Յօրինել.

Հասցեակետ... Դպրատուն
մթ

2013 2255

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0061685

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՉՈՊԱՌՈՒՄԾ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ռ. Կ.

1. Հայոց ժողովրդական հաւատք (գերման. լեզ.) 1 20
2. Հայ ժողովրդ. Առաքելները Մ. Սորենայու Հայոց պատմութեան մէջ 1—50
3. Ժողովրդական խաղեր (երգեր. ուսումնասիր.) »—50
4. Հայ ժողովրդ. վէպը (ուսումնասիր.) . . . 1 »
5. Աշխարհաբարի հոլովները (ուս.) . . . »—40
6. Հայցական հոլովը »—40
7. Հագար ու մի խաղ, ժողովրդ. երգարան, Կոմիտաս վ.-ի հետ, Ա. յիսնեակ »—15
8. Նոյնը Բ. յիսնեակ »—20
9. Տարբական քերականութիւն, չորրորդ տպագր. »—35
10. Աշխարհաբարի քերականութիւն »—75
11. Գրարարի համառօտ քերականութիւն (ճրի բաժանելի, գրմել էջմիածնի ճեմար. Վարչութ.)
12. Ուղղագրական յօդուածներ, Գալի և Գալլի պատահարներ (խեղաղը. համար). » 15
13. Աշխարհաբարի շարահիւսութիւն 1—50

Ա. Արեղեանի և Մ. Մատենահանի հետ «Գրագէտ», ուղղագրական ձեռագիր յօդուածներ՝

Առաջին զրօքոյի, 2-րդ տպագր. »—25

Երկրորդ զրօքոյի, 2-րդ տպագր. »—25

Երրորդ զրօքոյի »—30

Եւրոպ. զրօքերի պահետը Թիֆլիսի «ԳԻՐ» գրախանութու մ:

Հ. Գիւնակի հասցէն՝ Думіадинъ Академіи, Мадугу Абс-
тані.